

Видається з 1996 року

Засновник і видавець
Сумський національний аграрний
університет

Реєстраційне свідоцтво
КВ № 8217 від 16.12.2003 р.

Редакційна колегія серії
Данько Ю.І., д.е.н., професор,
Сумський національний аграрний
університет, редактор (Україна)

Ваврек Р., PhD, Пряшівський університет
(Словацька республіка)

Голишева Є.О., к.е.н., доцент, Сумський
національний аграрний університет, (Україна)

Ілляшенко Н.С., к.е.н., доцент, НТУ
«Харківський політехнічний інститут» (Україна)

Коблянська І.І., к.е.н., доцент, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Красноруцький О.О., д.е.н., професор,
Харківський національний технічний
університет сільського господарства
ім. Петра Василенка (Україна)

Крачунов Х., д-р, професор, Технічний
університет Варни (Болгарія)

Лищенко М.О., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Мінта С., PhD, Інститут економічних наук,
Вроцлавський природничий університет
(Польща)

Михайлов А.М., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Михайлова Л.І., д.е.н., професор, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Монастирський Г.Л., д.е.н., професор,
Тернопільський національний економічний
університет (Україна)

Пасько О.В., к.е.н., Сумський національний
аграрний університет (Україна)

Плотницька С.І., д.е.н., Харківський
національний університет міського
господарства імені О.М. Бекетова (Україна)

Стоянець Н.В., д.е.н., доцент, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Шевченко Т.І., к.е.н., доцент, Сумський
національний аграрний університет (Україна)

Шлаудер Ральф, д.е.н., професор,
Університет прикладних наук
Вайєнштефан-Тріздорф (Німеччина)

ВІСНИК СУМСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
Виходить 4 рази на рік.

Серія «Економіка і менеджмент»
Випуск 3 (89), 2021

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Орлов В. В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	3
Приймак В. І., Вишневецька С. М., Трач А. І. ЗАСТОСУВАННЯ ДВОВИМІРНОГО ТАКСОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ДИНАМІКИ РІВНЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ.....	11
Савчук О. В. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ.....	17

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Коценко М. С. ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	24
Сазонова С. В. ОЦІНКА РИЗИКІВ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	31
Сухоставець А. І. РОЗВИТОК МОЛОДІЖНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	38

РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Руденко В. В. ЦІЛЬОВІ БЮДЖЕТНІ ФОНДИ ЯК СКЛАДНИК ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....	46
---	----

СОЦІАЛЬНА ТА ЕКОЛОГІЧНА ЕКОНОМІКА

Qu Dongxu, Tetiana Shevchenko ADVANCING WASTE MANAGEMENT PROGRAM AT UNIVERSITY IN CHINA: ENLIGHTENMENT FROM THE NETHERLANDS.....	54
---	----

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Науковий журнал
«Вісник Сумського національного
аграрного університету.
Серія: Економіка і менеджмент»
внесений до переліку наукових
фахових видань України
(категорії «Б») у галузі економічних
наук (051 «Економіка», 072 «Фінанси,
банківська справа та страхування»,
073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг»,
076 «Підприємництво, торгівля та
біржова діяльність»)
на підставі Наказу Міністерства
освіти і науки України № 1188
від 24.09.2020 (додаток 5)

Науковий журнал «Вісник
Сумського національного аграрного
університету» індексується в
Міжнародних наукометричних базах
Index Copernicus, PИHЦ

Матеріали журналу знаходяться
у вільному доступі на сайті
<https://snaujournal.com.ua>

Усі статті проходять процедуру
таємного рецензування.
До публікації в журналі не
допускаються матеріали, якщо є
достатньо підстав вважати, що вони
є плагіатом. Відповідальність за
точність наведених даних і цитат
покладається на авторів.
Матеріали друкуються українською
та англійською мовами.
У разі цитування посилання на
«Вісник Сумського національного
аграрного університету» обов'язкове

Друкується згідно з рішенням
вченої ради
Сумського національного
аграрного університету
(Протокол № 2 від 24.09.2021 р.)

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса,
вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28,
+38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої
справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

Тираж 300 пр.
Зам. № 0422/157

© Сумський національний
аграрний університет, 2021

УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 330.3; 336
JEL: D50, E20, O11

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН У ФІНАНСОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Орлов Володимир Володимирович

кандидат економічних наук,
перший заступник голови Дніпропетровської ОДА (м. Дніпро, Україна)
ORCID: 0000-0002-2052-6654
ovv0601@gmail.com

Важливість змін у структурі фінансової системи на міжнародному рівні визначається процесами глобалізації та їхнім впливом на стан національних фінансових систем. У зарубіжній та вітчизняній науковій літературі було вивчено проблему розуміння фінансової системи як сукупності сфер і ланок. Проведений нами аналіз наукових публікацій, у яких досліджуються сутнісні питання фінансової системи, її суб'єктно-об'єктної структури та функцій, дав змогу зробити висновок щодо відсутності єдиного розуміння. Установлено чітку структурно-порядковану систему взаємозв'язків між категоріями, що характеризують еволюційні та/або революційні перетворення у структурі системи, а саме зміни в структурі дискретного характеру, динамічні зміни, структурні зрушення, структурна трансформація. Структурні зміни можуть стати передумовою формування дисбалансів, але при цьому в одних випадках дисбаланси можуть бути цілком обґрунтованими і необхідними, а в інших – нести в собі інформацію про накопичення проблем та нарощення ризиків, а як персистентні ризики – бути індикаторами існуючих в економічній та фінансовій системі викривлень.

Зазначено, що використання технологій блокчейн у фінансовій системі призвело до появи нової форми валюти та дало поштовх формуванню децентралізованих фінансів. Досліджуються причини виникнення, ключові ризики, які виникають у результаті появи криптовалюти, а також краудфандингових платформ, які дають можливість здійснювати фінансові операції, зокрема пірингове кредитування та ін., без участі фінансових посередників.

Узагальнено, що фінансову систему України варто також розглядати не лише за традиційними підходами, які досить детально та широко висвітлені в наукових публікаціях, а і з урахуванням сучасних тенденцій цифровізації фінансових технологій та за секторальним підходом. Здійснено порівняння електронних грошей, які відносяться до фіатних грошей та криптовалюти, на прикладі однієї з найбільш популярних валют – біткоіна.

Систематизовано наукові дослідження, а також дослідницькі матеріали міжнародних фінансових організацій, передусім Міжнародного валютного фонду, що дало змогу провести систематизацію та сучасну класифікацію грошей, покладену в основу визначення централізованих та децентралізованих фінансів.

В умовах формування цифрової економіки все більшої популярності набуває термін «фінансова екосистема». Як підсумок, можна зробити висновок щодо перспектив подальшого розвитку сучасного фінансового сектору та надати базові характеристики, урахувавши поділ на централізовану та децентралізовану фінансові системи.

Ключові слова: фінансова система, централізовані та децентралізовані фінанси, фінансові дисбаланси, технології блокчейн, електронні гроші, криптовалюта, екосистема.

DOI: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.3.1>

Постановка проблеми у загальному вигляді. Формування фінансових дисбалансів відбувається у межах фінансової системи. Окрім того, варто виокремити структурні макроекономічні дисбаланси, що пов'язані зі змінами у фінансовій системі, серед яких найбільш розповсюдженими є структурні дисбаланси у сфері публічних фінансів, які можуть проявлятися як на рівні держави у вигляді дефіциту бюджету, так і в структурних дисбалансах між формуванням та розподілом ресурсів між державним та місцевими бюджетами, що є характерним для України. Окрім того, значимим для України є структурний дисбаланс, що тривалий час формується на фінансовому ринку та проявляється у низці позицій, зокрема в неефективності фондового ринку, його структурній розбалансованості, а точніше – структурній

монополізації державними цінними паперами, структурі банківської системи України зі значним пулом державних банків, які контролюють понад 50% усіх активів банківської системи. Неефективна робота окремих із них стає причиною нарощення дефіциту державного бюджету через докапіталізацію шляхом емісії державних боргових цінних паперів. Тому для вивчення джерел та причин формування фінансових дисбалансів важливим є розуміння сутності, структури та тих змін, які нині відбуваються у межах сучасної фінансової системи не лише на національному, а й на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині у фінансовій системі відбуваються динамічні зміни, що зумовлені розвитком фінансових технологій. Під впли-

вом останніх фактично відбувається зміна методологічної бази функціонування фінансової системи. Проблему формування останніх переважно досліджують зарубіжні автори: Е. Сай, Дж. Баклі, Б. Фіцджеральд, Е. Гір [1], В. Брюль [2], А. Скарзускене, М. Мацюлен, Д. Бар [3], Дж. Лі, Ф. Л'єро [4], П. Бартоломєу, Е. Вієйра, Дж. Феррейра [5].

Серед вітчизняних науковців: В.М. Коваленко [6], А.С. Нестеренко [7], Т.С. Ганзицька [8], М.О. Орехова [9], В.М. Опаріна [10], Т.А. Латковська [11], М.М. Бурбика, А.В. Солонар, М.С. Уткіна [12], Л.Л. Лазебник [13], В.М. Орел [14], О.О. Рудаченко, Н.В. Бібік, Н.О. Чех [15], А.В. Мейш, О.М. Лисак [16] та ін.

На думку В.М. Коваленко, «фінансова система є невід'ємною складовою частиною економічної системи, її структура (за інституційною, галузевою та територіальною моделями) відповідає структурі економіки, а функції реалізуються у процесі організації управління фінансами на всіх без винятку етапах економічного процесу та рівнях управління економікою» [6]. Своєю чергою, А.С. Нестеренко зазначає, що фінансова система «характеризується цілісністю складників її сфер і ланок, їх взаємозалежністю і взаємозумовленістю комплексу фінансових інститутів і відповідних їм правовідносин, уповноваженого суб'єкта процедур здійснення фінансової діяльності, функціонування якого регулюється нормами права, що встановлюють юридичні засоби формування, розподілу та організації використання публічних грошових фондів» [7]. Т.С. Ганзицькою акцент зроблено на регламентації функціонування фінансової системи з позиції законодавства: «Під фінансовою системою слід розуміти комплекс взаємопов'язаних інституційних елементів, діяльність яких спрямована на мобілізацію, розподіл та використання публічних фондів коштів, і така діяльність регламентована нормами чинного законодавства країни» [8]. При цьому автор зазначає, що у фінансовій системі України виділяється макрота мікрорівень. У роботі М.О. Орехова під фінансовою системою пропонується розуміти «сукупність фінансових ресурсів різних рівнів економічних систем (світове господарство, макрорівень, мікрорівень, субмікрорівень), відповідних ланок фінансів за сферами (міжнародні фінанси, державні фінанси, фінанси підприємств, фінанси домогосподарств) та інституцій фінансового апарату, між якими існує закономірна взаємодія» [9]. У сучасних дослідженнях В.М. Опаріна все більше преважує розуміння фінансової системи з погляду інституційного підходу, «який висвітлює фінанси з позицій функціонування суспільних інститутів та інституцій» [10]. У роботах Т.А. Латковської [11], М.М. Бурбика, А.В. Солонар, М.С. Уткіної [12] та ін. зазначається, що фінансову систему можна розглядати як сукупність фінансових установ та, відповідно, фінансових ринків. На нашу думку, варто погодитися з Л.Л. Лазебник, яка зазначає на прикладі світової фінансової системи, що вона «являє собою цілісну єдність об'єктно-предметної сфери, функціонально-інструментальних засобів взаємодії, інституціонально-суб'єктного складника та регулятивної надбудови. Ядро світової фінансової системи

формує глобальний фінансовий ринок без урахування державних кордонів, на якому перебувають в обігу різноманітні фінансові активи» [13].

Систематизація поглядів науковців В.М. Орел [14], О.О. Рудаченко, Н.В. Бібік, Н.О. Чех [15], А.В. Мейш, О.М. Лисак [16] дала змогу виокремити основні риси фінансової системи через призму розгляду структури фінансової системи як сукупності сфер та ланок. Насамперед:

- для кожної ланки фінансової систем характерними є специфічні методи мобілізації коштів, формування та використання фондів фінансових ресурсів;

- усі ланки фінансової системи є відносно незалежними та мають специфічну сферу застосування;

- незважаючи на певну незалежність, між ланками фінансової системи вони є взаємопов'язаними та їх функціонування є взаємозумовленим;

- ефективне функціонування кожної ланки можливе за умови ефективного функціонування системи у цілому, що, своєю чергою, можливе за умови законодавчо закріплених функцій кожної ланки;

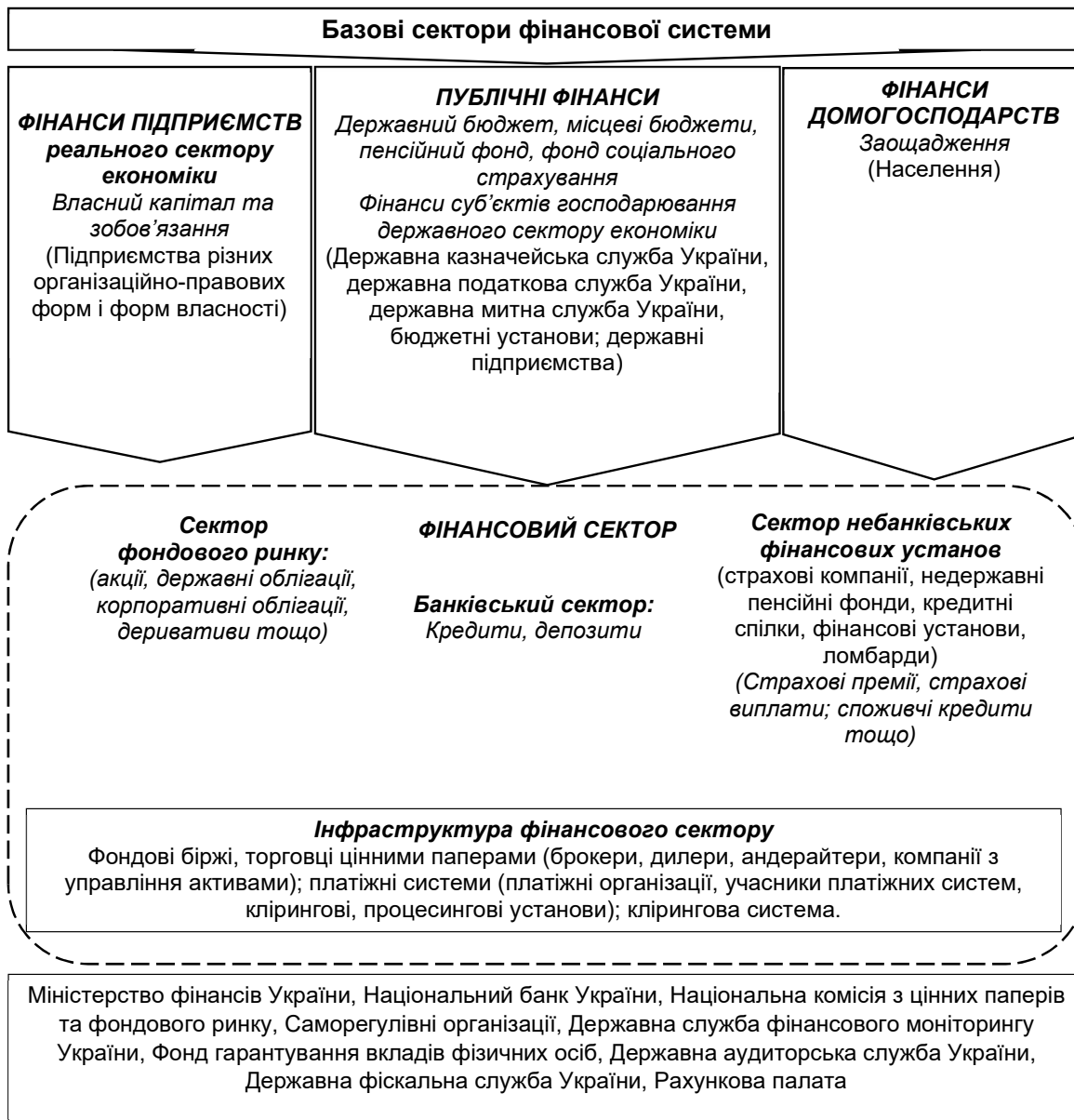
- кожна ланка фінансової системи може поділятися на менші підрозділи.

Зважаючи на вищевикладене, доречним буде провести подальший поглиблений аналіз наукових досліджень із приводу цих питань.

Формування цілей статті. Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування структурних змін у фінансовій системі, здійснення системного аналізу наявних напрацювань у закордонних і вітчизняних наукових дослідженнях.

Результати дослідження. Проведений нами аналіз наукових публікацій, у яких досліджуються сутнісні питання фінансової системи, дав змогу зробити висновок щодо відсутності єдиного розуміння структури, складників та організації управління фінансами на всіх рівнях управління економікою.

Як уже було зазначено, що у фінансовій системі України виділяється макрота мікрорівень. На макрорівні визначено такі основні складові елементи, як державні фінанси, державне страхування та фінансовий ринок. У складі державних фінансів виокремлено бюджетну систему, державні цільові фонди та державний кредит. У структурі фінансового ринку виділяються такі сегменти, як валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг. Значне місце у фінансовій системі відводиться мікрорівню, який представлений фінансами підприємств, організацій та фондів. При цьому виокремлено фінанси підприємств, що функціонують на комерційних засадах, фінанси закладів та організацій, що здійснюють некомерційну діяльність, та фінанси громадських об'єднань і добровільних фондів. На нашу думку, така структура фінансової системи більше тягнє до ключової ролі у фінансовій системі саме державних фінансів. Такий підхід є досить характерним для вітчизняних науковців, і він має під собою підстави практичного характеру, оскільки в українській фінансовій системі роль державних фінансів є досить вагомою. Фінансову систему на світовому рівні можна екстра-

**Рис. 1. Зміст та структура централізованої фінансової системи України
(використання фіатної валюти): концептуальне розуміння**

Джерело: складено автором

полювати і на національну фінансову систему, лише беручи до уваги, що наповнення фінансової системи на національному рівні значною мірою визначається структурою економічної системи як системи вищого порядку та особливостями її організації. Визначення фінансової системи в такому руслі дає змогу виокремити обов'язкові її елементи, через які поєднується: функціональний підхід, більш характерний для української наукової школи фінансової системи, який характеризує формування взаємозв'язків, що виникають на основі руху фінансових потоків; інституціональний підхід, у якому, як правило, розкривається суб'єктна структура фінансової системи і визначаються основні учасники; підхід на основі об'єктів фінансової системи та її відповідна сегментація; і важливий складник фінансової системи у вигляді фінансових регуляторів. Використання техно-

логій блокчейн у фінансовій системі призвело до появи нової форми валюти та дало поштовх до формування децентралізованих фінансів. Поділ фінансових систем на централізовані та децентралізовані безпосередньо пов'язаний із поділом валюти на дві групи: фіатну та криптовалюту. Фіатна валюта, або з погляду національної фінансової системи фіатні гроші, – «це будь-який законний платіжний засіб, встановлений та емітований центральним органом влади, який громадяни готові приймати в обмін на товари та послуги, оскільки він підкріплений регулюючими положеннями і оскільки вони довіряють цьому органу влади» [17]. Варто також зазначити, що фіатними грошима можна також уважати цифрові валюти центральних банків – CBDC (central bank digital currencies). Секторальний підхід (рис. 1) набуває все більшої популярності в наукових дослідженнях. Це під-

тверджується і на законодавчому рівні, зокрема фінансовими регуляторами: Національним банком України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Міністерством фінансів України та Фондом гарантування вкладів фізичних осіб розроблена та реалізується Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 р.

У централізованій фінансовій системі, на нашу думку, варто виокремити чотири сектори, у яких із суб'єктного погляду представлено всі економічні агенти. Між усіма секторами, зазначеними на рис. 1, формуються повноцінні фінансові потоки як прямого, так і зворотного напрямку. У секторі публічних фінансів основними економічними агентами є держава та органи місцевого самоврядування, передусім територіальні громади, а також суб'єкти господарювання державного сектору економіки, до яких відносять бюджетні установи та державні підприємства.

Фінансові потоки відображають відносини в межах державного та місцевих бюджетів. На нашу думку, до суб'єктів цього сектору необхідно включати Державну казначейську службу України, Державну податкову службу України, а також Державну митну службу України, оскільки вони безпосередньо залучені до обслуговування потоків, які, з одного боку, спрямовуються на як формування державного і місцевих бюджетів, так і на обслуговування бюджетних коштів. Вхідні фінансові потоки формуються як із сектору фінансів суб'єктів господарювання реального сектору економіки (податки та обов'язкові платежі), так і з сектору фінансів домогосподарств у вигляді сплачених податків і з фінансового сектору надходження коштів від розміщення державних цінних паперів, передусім облігацій внутрішньої державної позики. Вихідні фінансові потоки із сектору публічних фінансів створюють фінансову базу для цілої низки видів економічної діяльності в Україні (освіта, охорона здоров'я, підтримка економічної активності суб'єктів господарювання тощо).

Сектор фінансів підприємств реального сектору економіки, з одного боку, через формування вихідних фінансових потоків впливає на стан фінансів домогосподарств (через виплату заробітної плати та розподіл чистого прибутку у вигляді дивідендів для акціонерів фізичних осіб) і значною мірою визначає стан публічних фінансів. Вхідні фінансові потоки для підприємств реального сек-

тору економіки формуються в результаті здійснення операцій із формування як власного, так і позикового капіталу. У цьому разі повноцінні потоки формуються саме з фінансовим сектором економіки, зокрема з банківським сектором через кредитні операції, а також із сектором фондового ринку під час проведення емісійних операцій, спрямованих на формування як власного капіталу (через емісію акцій), так і позикового капіталу (через емісію корпоративних облігацій). Окрім того, суб'єкти господарювання формують значну частину депозитної бази банків. Вони також є суб'єктами, що формують фінансові потоки і для страхового сектору та інших небанківських фінансових установ.

Формування фінансових потоків сектору домогосподарств відіграє вагомий роль для всіх економічних агентів, саме сектор домогосподарств є кінцевим споживачем усієї виготовленої продукції в країні. Саме від співвідношення між споживанням та заощадженням може стати причиною формування фінансових дисбалансів в економіці країни.

Стосовно фінансового сектору, то з обслуговуючої частини фінансової системи в останні десятиліття він перетворився на самодостатній сектор, який незалежно від інших може формувати також досить суттєві фінансові дисбаланси та провокувати кризові явища в економіці.

Кожен сектор української фінансової системи, маючи значну специфіку під час формування фінансових потоків, різних регуляторів, різну нормативну базу, різні підходи до формування форм фінансової звітності, водночас нерозривно пов'язаний з усіма іншими секторами фінансової системи. У межах кожного з них можуть виникати фінансові дисбаланси. Таким чином, централізована фінансова система являє собою сукупність секторів, між якими формуються стійкі фінансові потоки на основі фіатної валюти, а система фінансових відносин базується на системі державного регулювання, контролю та нагляду з розподіленим впливом та сферами відповідальності.

На відміну від централізованої фінансової системи децентралізована формується на основі криптовалюти, яка випускається приватними особами. Стосовно криптовалюти, то, за визначенням Європейського центрального банку, – це «один із видів нерегульованих цифрових грошей, які створюються та зазвичай контролюються їх

Таблиця 1 – Порівняння електронних грошей та біткоіна [17]

Характеристики	Електронні гроші	Біткоін
Формат	Цифровий	Цифровий
Розрахункова одиниця	Фіатні гроші	Біткоін
Ідентифікація клієнта	Для ідентифікації застосовуються стандарти групи розроблення фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (ФАТФ), незважаючи на те що ці стандарти можуть допускати спрощені заходи для низькоризикових фінансових продуктів	Анонімність
Спосіб емісії	Емісія в електронному вигляді в обмін на гроші, емітовані центробанком держави	Генерація в математичний спосіб
Емітент	Визнаний законодавчо емітент	Спільнота майнерів

розробниками, використовуються та приймаються серед членів певної віртуальної спільноти» [17]. Характерними рисами криптовалюти є децентралізація, під якою варто розуміти відсутність контролю за емісією з боку жодного центрального банку, фактично йдеться про емісію приватних грошей. Окрім того, це певний рівень анонімності користувачів, оскільки визначити зв'язок між відритою адресою та його персоналізацією є досить складно. Порівняння електронних грошей, які відносяться до фіатних грошей, та криптовалюти на прикладі однієї з найбільш популярних валют – біткоїна наведено в табл. 1.

На основі інформації, представленої в табл. 1, можна зазначити, що термін «крипто валюта» певною мірою може застосовуватися і до фіатних грошей, якщо їх емісія регулюється, і в такому разі її можна розглядати як елемент централізованих фінансів, яка може використовуватися в усіх секторах фінансової системи, у тому числі й у секторі публічних фінансів.

На нашу думку, варто виокремити три ключових види грошей, на яких базується побудова фінансових відносин: фіатні гроші, криптовалюта та стейблкоїни (рис. 2). Отже, якщо щодо фіатних грошей та криптовалюти було зазначено вище, то стосовно стейблкоїнів варто деталізувати. Нині у світовій практиці можна виокремити мінімум три різновиди стейблкоїнів, які забезпечені національною валютою: долар США, євро, а також досить популярним є китайський юань. Такими валютами, як правило, є цифрові валюти центральних банків. Ураховуючи можливі комбінації характеристик цифрових валют центральних банків, на сучасному етапі виокремлюють такі схеми їх використання: як цифровий еквівалент фіатних грошей; як інструмент монетарної політики; як еквівалент рахунку, що відкритий у центральному банку країни; як інструмент, що може бути використаний для міжбанківських розрахунків.

У цьому контексті варто відзначити, що Національний банк України починаючи з 2016 р. активно працює

над проектом е-гривня. У рамках даного проекту передбачено можливість запровадження як централізованої, так і децентралізованої моделі емісії [18]. За умови реалізації централізованої моделі емісією е-гривні буде здійснювати виключно Національний банк України. При цьому будуть створені е-гаманці, облік яких здійснюватиметься у єдиному центральному реєстрі, який також буде повністю підконтрольний НБУ, оскільки рішення про будь-яку операцію буде також приймати виключно НБУ. При цьому інші банки будуть долучені до операцій лише як агенти для розрахунків та розповсюдження е-гривні. При цьому наразі не визначено вимоги до таких банків-агентів.

Під час реалізації децентралізованої моделі роль НБУ зводиться до контролю за емісією е-гривні, право на яку можуть отримати як банки, так і небанківські фінансові установи. При цьому у емітентів буде право вибирати рівень прозорості користувачів е-гривні (з повною/частковою ідентифікацією та без ідентифікації).

Необхідно також зазначити, що, за даними Міжнародного валютного фонду, Україна визначена як країна, яка визначена як топ-економіка з позиції найбільших Інтернет-відвідувачів платформ, на яких відбуваються операції з криптовалютою, поряд з економіками розвинених країн та лідерів світової економіки, такими як США, Німеччина, Об'єднане Королівство та ін. Тому ймовірно, що реалізація проекту НБУ щодо запровадження е-гривні може викликати певний інтерес та набуде розповсюдження.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок щодо перспектив подальшого розвитку сучасного фінансового сектору та надати базові характеристики, ураховуючи поділ на централізовану та децентралізовану фінансові системи (рис. 3).

Висновки. Централізована фінансова система базується на формуванні фінансових потоків на основі фіатних грошей, відрізняється високим рівнем державного регулювання через систему державних установ та

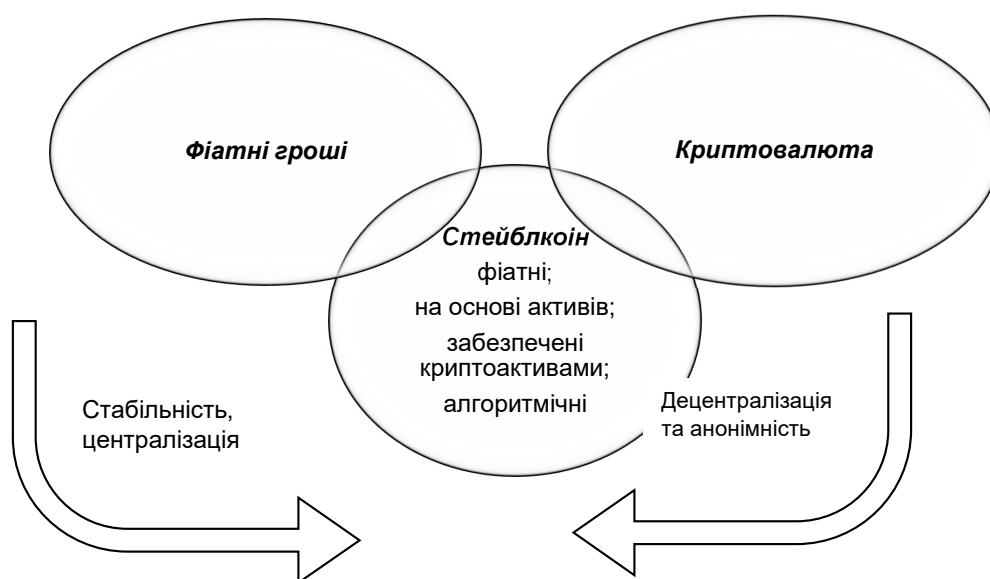

Рис. 2. Базова класифікація грошей

Джерело: складено автором

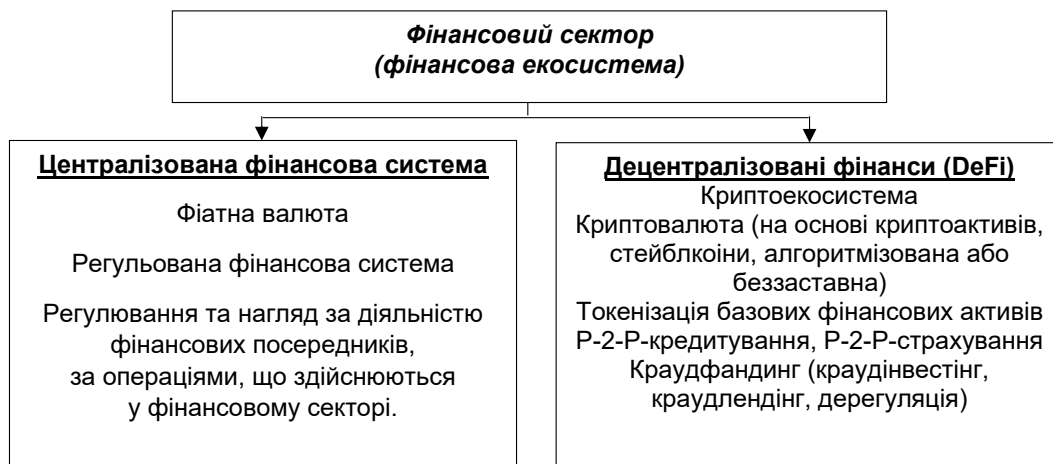

Рис. 3. Базові характеристики сучасних підсистем фінансового сектору

Джерело: складено автором

саморегульованих організацій, які визначають правила руху фінансових потоків, здійснюють нагляд та контроль за їх формуванням, розподілом та використанням та мають за мету забезпечити фінансову стабільність системи та її прозорість.

Децентралізована фінансова система, точніше децентралізовані фінанси, передбачає ліквідацію монополії держави на емісію грошей та можливість здійсню-

вати таку емісію приватними особами, відсутність регуляторної бази з боку держави, а регулювання попиту та пропозиції на гроші на основі ринкових механізмів. Високий рівень токенизації базових фінансових активів, перехід на систему дезінтермедіації, зростання ролі пірингового кредитування та поширення краудфандингових платформ поступово призведуть до витіснення традиційних фінансових посередників.

Список використаної літератури:

1. Sai A.R., Buckley J., Fitzgerald B., Gear A.L. Taxonomy of centralization in public blockchain systems: A systematic literature review. *Information Processing and Management*. 2021. № 58(4). DOI: 10.1016/j.ipm.2021.102584
2. Brühl V. Decentralised finance (DeFi) – how tokenisation is changing the financial industry [Decentralised Finance – wie die Tokenisierung die Finanzindustrie verändert]. *Wirtschaftsdienst*. 2021. № 101(8). P. 629–637. DOI: 10.1007/s10273-021-2981-7
3. Skarzauskiene A., Maciuliene M., Bar D. Developing blockchain supported collective intelligence in decentralized autonomous organizations. 2021. DOI: 10.1007/978-3-030-63092-8_70
4. Lee J., L'heureux F. A regulatory framework for cryptocurrency. *European Business Law Review*. 2020. № 31(3). P. 423–445.
5. Bartolomeu P.C., Vieira E., Ferreira, J. Pay as you go: A generic crypto tolling architecture. *IEEE*. 2020. № 8. P. 196212–196222. DOI: 10.1109/ACCESS.2020.3034299
6. Коваленко В.М. Фінансова система України: концептуальні основи та стратегія розвитку : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.08 ; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 513 с.
7. Нестеренко А.С. Визначення «фінансової системи» та її структурний склад. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 6–3(1). С. 72–75.
8. Ганзицька Т.С. Сучасне розуміння поняття та структури фінансової системи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 5. С. 48–50.
9. Орехов М.О. Структурні трансформації фінансових систем в умовах глобальної діджиталізації. *Економіка і організація управління*. 2018. № 3(31). С. 127–136.
10. Опарін В.М. Модернізація фінансової інфраструктури як основа забезпечення стабільності національної економіки. *Ефективна економіка*. 2015. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4042>
11. Латковська Т.А. Сучасний стан та актуальні проблеми публічної фінансової системи. *Lex Portus*. 2019. № 4(18). С. 42–61.
12. Бурбика М.М., Солонар А.В., Уткіна М.С. Підходи до визначення поняття «фінансова система» в Україні та зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2016. № 4(2). С. 159–164.
13. Лазебник Л.Л. Міжнародна фінансова система: історія, актуальні фактори та тенденції розвитку. *Економічний вісник*. 2013. № 1. С. 86–91.
14. Орел В.М. Фінансова система як невід'ємна складова економічного процесу країни. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1. № 1. С. 141–152.
15. Рудаченко О.О., Бібік Н.В., Чех Н.О. Теоретичні засади формування системи фінансового управління країни. *Національна економіка. Інтелект XXI*. 2019. № 5. С. 82–85.
16. Мейш А.В., Лисак О.М. Перспективи розвитку фінансової системи України. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 1. С. 70–74.

17. European Central Bank. 2012. Virtual Currency Schemes. October. URL: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>.

18. Аналітична записка за результатами пілотного проекту «Е-гривня» / Національний банк України. Київ, 2019. 45 с.

References:

1. Sai A.R., Buckley J., Fitzgerald B., Gear A.L. Taxonomy of centralization in public blockchain systems: A systematic literature review. *Information Processing and Management*. 2021. № 58 (4). DOI: 10.1016/j.ipm.2021.102584
2. Brühl V. Decentralised finance (DeFi) – how tokenisation is changing the financial industry. [Decentralised Finance – wie die Tokenisierung die Finanzindustrie verändert]. *Wirtschaftsdienst*. 2021. № 101 (8). P. 629–637. DOI: 10.1007/s10273-021-2981-7
3. Skarzauskiene A., Maciuliene M., Bar D. Developing blockchain supported collective intelligence in decentralized autonomous organizations. 2021. DOI: 10.1007/978-3-030-63092-8_70
4. Lee J., L'heureux F. A regulatory framework for cryptocurrency. *European Business Law Review*. 2020. № 31 (3). P. 423–445.
5. Bartolomeu P.C., Vieira E., Ferreira, J. Pay as you go: A generic crypto tolling architecture. *IEEE 2020*. № 8. P. 196212–196222. DOI: 10.1109/ACCESS.2020.3034299
6. Kovalenko V.M. Financial system of Ukraine: conceptual foundations and development strategy. dissertation... doc. econ. Sciences, special : 08.00.08 – money, finance and credit; Ministry of Education and Science of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv. Lviv, 513 p. (in Ukrainian)
7. Nesterenko A.S. (2013) Definition of "financial system" and its structural composition. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Ser. Legal sciences*, 6–3 (1), 72–75. (in Ukrainian)
8. Ganzyska T.S. (2016) Modern understanding of the concept and structure of the financial system. *Legal scientific electronic journal*, 5, 48–50. (in Ukrainian)
9. Orekhov M.O. (2018) Structural transformations of financial systems in the conditions of global digitalization. *Economics and organization of management*, 3 (31), 127–136. (in Ukrainian)
10. Oparin V.M. (2015) Modernization of financial infrastructure as a basis for ensuring the stability of the national economy. *Efficient economy*. № 5. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4042> (in Ukrainian)
11. Latkovskaya T.A. (2019) Current state and current issues of the public financial system. *Lex Portus*, 4 (18), 42–61. (in Ukrainian)
12. Burbyka M.M., Solonar A.V., Utkina M.S. (2016) Approaches to the definition of "financial system" in Ukraine and abroad. *Law and society*, 4 (2), 159–164. (in Ukrainian)
13. Lazebnyk L.L. (2013) International financial system: history, current factors and trends. *Economic Bulletin*, 1, 86–91. (in Ukrainian)
14. Orel V.M. (2016) Financial system as an integral part of the economic process of the country. *Ukrainian Journal of Applied Economics*, 1(1), 141–152. (in Ukrainian)
15. Rudachenko O.O., Bibik N.V., Chekh N.O. (2019) Theoretical bases of formation of system of financial management of the country. *Intelligence XXI*, 5, 82–85. (in Ukrainian)
16. Meish A.V., Lysak O.M. (2019) Prospects for the development of the financial system of Ukraine. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, 1, 70–74. (in Ukrainian)
17. European Central Bank. 2012. «Virtual Currency Schemes». October. Available at: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf>.
18. Analytical note on the results of the pilot project "E-hryvnia" (2019). National Bank of Ukraine. Kyiv, 45.

Volodymyr Orlov, Ph.D. in Economics, First Deputy Head of the Dnipropetrovsk Regional State Administration (Dnipro, Ukraine)

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL SUBSTANTIATION OF STRUCTURAL CHANGES IN THE FINANCIAL SYSTEM OF UKRAINE

The importance of changes in the structure of the financial system at the international level is determined by globalization processes and their impact on the state of national financial systems. The problem of understanding the financial system as a set of fields and links has been studied in foreign and domestic scientific literature. The analysis of scientific publications examining the essential issues of the financial system, its subject-object structure and functions made it possible to conclude that there is no common understanding. A clear structurally subordinate system of relations between categories that characterize the evolutionary and/or revolutionary transformations in the structure of the system has been established, namely, discrete changes, dynamic changes, structural changes, and structural transformation. Structural changes can be a prerequisite for the formation of imbalances. But in some cases, imbalances can be justified and necessary, while in others they contain information about the accumulation of problems and increasing risks, and as persistent risks they can be indicators of distortions existing in the economic and financial system.

It is noted that the use of blockchain technologies in the financial system resulted in a new form of currency and gave impetus to the formation of decentralized finance. The causes, key risks arising from the emergence of cryptocurrency, as well as crowdfunding platforms that allow financial transactions, including P2P lending, etc., without the participation of financial intermediaries, are also investigated.

It is generalized that the financial system of Ukraine should also be considered not only in accordance with traditional approaches, which are covered in detail and widely in scientific publications, but also taking into account current trends in

digitalization of financial technologies and the sectoral approach. A comparison of electronic money related to fiat money and cryptocurrency is carried out using the example of bitcoin, one of the most popular currencies.

In general, studies were systematized, as well as research materials of international financial organizations, especially the International Monetary Fund. This allowed the systematization and modern classification of money, which is the basis for determining centralized and decentralized finance.

In the context of the digital economy, the term financial ecosystem is becoming increasingly popular. As a result, it is possible to conclude about the prospects for further development of the modern financial sector and give the main characteristics, taking into account the division into centralized and decentralized financial systems.

Key words: *financial system, centralized and decentralized finance, financial imbalances, blockchain technologies, electronic money, cryptocurrency, ecosystem.*

Дата надходження до редакції: 06.09.2021 р.

ЗАСТОСУВАННЯ ДВОВИМІРНОГО ТАКСОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ДИНАМІКИ РІВНЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Приймак Василь Іванович

доктор економічних наук, професор
Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
ORCID: 0000-0003-0244-8661
vasyl.pryymak@lnu.edu.ua

Вишнеvsька Стефанія Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
ORCID: 0000-0002-5322-0950
stephaniia.vyshnevskaa@lnu.edu.ua

Трач Андрій Ігорович

аспірант
Львівський національний університет імені Івана Франка (м. Львів, Україна)
ORCID: 0000-0002-0377-5392
andrew.trch@gmail.com

У роботі досліджено вплив російської військової агресії у 2014 р. на рівень розвитку людського капіталу в різних регіонах України, проаналізовано підходи інших науковців до оцінювання рівня розвитку цього капіталу. Як метод вирішення поставленої проблеми запропоновано використати двовимірний таксономічний аналіз, який дає змогу порівнювати об'єкти дослідження як у часовому, так і в територіальному вимірі.

Визначено та обґрунтовано множину первинних показників для оцінювання розвитку людського капіталу. Ураховуючи обмежений обсяг наявних у відкритих джерелах статистичних даних у регіональному вимірі, обсяг цих показників було зведено до мінімуму. Незважаючи на це, множина вибраних ознак-стимуляторів і ознак-дестимуляторів досить повно характеризує людський капітал регіону.

Для порівняльного аналізу рівня розвитку людського капіталу запропоновано використати метод побудови узагальнюючого (інтегрального) показника, величина якого відображала б цей рівень розвитку. Суть цього методу полягає у визначенні в просторі стандартизованих первинних ознак відстані від точки, яка характеризує рівень розвитку людського капіталу в певному регіоні і році, від точки-еталона, кожна координата якої співпадає з «найкращим» (максимальним для показника-стимулятора і мінімальним для показника-дестимулятора) для розвитку цього капіталу значенням відповідного первинного показника.

Використовуючи вказаний підхід, розраховано значення інтегрального показника рівня розвитку людського капіталу для кожного регіону України і кожного з 2013–2019 рр. Виконані розрахунки показали, що російська військова агресія 2014 р. негативно вплинула на розвиток людського капіталу регіонів України. Однак унаслідок прийнятих державними органами управління заходів ситуація до 2019 р. покращилася і рівень розвитку людського капіталу у цьому році перевищив його величину майже в усіх регіонах порівняно з довоєнним періодом.

Результати виконаного аналізу доцільно використати регіональним і загальнодержавним органам управління для вироблення стратегії розвитку регіонів, удосконалення розподілу державних фінансових ресурсів, підвищення рівня розвитку людського капіталу цих регіонів.

Ключові слова: людський капітал, рівень розвитку людського капіталу, регіон, двовимірний таксономічний аналіз, узагальнюючий показник.

DOI: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.3.2>

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Кінець XX і початок XXI ст. характеризуються стрімкою трансформацією техноекономічної сфери. Однак цього не можна сказати про розвиток людини, який різко відстає від зміни технологічних процесів. Прогрес інформаційних, комунікаційних та інших технологій, упровадження інновацій в економіку тощо відбувається набагато швидшими темпами, ніж удосконалення людини. У зв'язку зі сказаним виникає необхідність розроблення на всіх управлінських рівнях заходів із подолання цих невідповідностей, прийняття певних рішень і створення відповідних умов, які б пришвидшили розвиток людини, збіль-

шили людський капітал як на особистісному рівні, так і на рівні підприємства, регіону і держави у цілому.

Прогресивний розвиток людського капіталу неможливий без розроблення і реалізації на практиці ефективних методів його регулювання, що потребує постійного моніторингу стану цього капіталу, знань про те, як він змінюється внаслідок впливу на нього певних регуляторних дій. Тобто необхідними і актуальними є наукові дослідження, пов'язані діагностикою людського капіталу, аналізом змін, які з ним відбуваються на всіх вказаних вище рівнях. Особливо актуальним є оцінювання людського капіталу на регіональному рівні, оскільки в умовах децен-

тралізації управлінські дії щодо розвитку людського капіталу найбільш ефективними є на рівні регіонів.

Російська військова агресія 2014 р., безумовно, вплинула на подальший розвиток людського капіталу в кожному регіоні України. Анексія Криму і війна на Сході України призвели не лише до форс-мажорних ситуацій на територіях, де проводяться безпосередні військові дії, вони вплинули на інші території нашої країни. Міграція значних мас населення всередині держави і за кордон, територіальні переміщення певних суб'єктів господарювання, навчальних закладів тощо, фактичне відродження власної боєздатної армії, реформування системи національної безпеки, значне місце у якій відведено інформаційній безпеці нашої держави, інші процеси мали значний вплив на людський капітал кожного регіону. Нейтралізувати негативні впливи вказаних та інших процесів на досліджуваний капітал неможливо без інформації про те, як змінювався цей капітал у регіонах України протягом останніх років. Це підтверджує актуальність проведених наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Зародки наукових досліджень категорії «людський капітал» прослідковуються ще в працях представника англійської класичної політичної економії Вільяма Петті. Однак сучасна теорія цього капіталу була сформульована в 50–60-х роках ХХ ст. Нобелівськими лауреатами з економіки Г. Беккером, Т. Шульцем та деякими іншими економістами. Активізації досліджень із цієї проблематики сприяло розуміння науковцями того, що здібності, знання, навички та досвід в умовах ринкових відносин приносять дохід.

Протягом останніх кількох десятиліть вивченням пов'язаних із цією категорією проблем займався широке коло українських учених. Серед них можна назвати таких науковців, як: В. Антонюк, О. Амоша, С. Бандур, В. Близнюк, О. Грیشнова, С. Гринкевич, М. Долішній, А. Колот, Н. Кравченко, О. Кузьмін, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Мандибур, В. Мельничук, О. Новікова, В. Петренко, І. Петрова, У. Садова, О. Стефанишин, А. Турило, А. Шахно, Л. Шевчук та ін. Зокрема, О.А. Грیشнова [1] розглядає сутність людського капіталу та його взаємозв'язок з інтелектуальним і соціальним капіталом на особистісному, мікро- і макроекономічному рівнях, виконує порівняльну оцінку цих видів капіталу України з іншими країнами. У статті [2] висвітлено питання класифікації людського капіталу, запропоновано класифікацію складників цього капіталу на рівні підприємства. Монографію В.П. Мельничука [3] присвячено викладенню проблем формування та продуктивного використання людського капіталу, визначенню пріоритетів та конкретизації важелів модернізації сфери соціально-трудова відносин, системи освіти та професійної підготовки.

Висвітленню результатів проведеного аналізу рівня розвитку людського капіталу підприємств, регіонів чи країни у цілому присвячено обмежену кількість наукових публікацій. Причому через неоднозначність у визначеннях цієї категорії використовуються різні підходи до виконання цього аналізу. Наприклад, у науковій статті [4] С.С. Гринкевич під час оцінювання людського капі-

талу України розраховує таксономічні показники рівня розвитку цього капіталу та його структурних компонент. У роботі [5] проаналізовано рівень розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації за основними показниками, за якими здійснюється визначення індексу людського розвитку та індексу людського капіталу, запропоновано комплекс заходів щодо підвищення ефективності використання та розвитку цього капіталу. Професор А.М. Турило [6] обґрунтовує необхідність розроблення концепції дослідження оцінювання і управління людським капіталом, головною ознакою якої є те, що вона повинна змістовно і структурно об'єднувати в собі пізнання й оцінювання людських якостей із позиції, по-перше, людина як цінність суспільства, по-друге, людина як особистість. У іншій праці [7] цим науковцем на підставі узагальнення традиційних методів оцінки персоналу та методичного базису формування, розвитку та ефективності використання людського капіталу підприємства запропоновано методичні основи комплексної оцінки людського капіталу працівника підприємства.

Однак указані та інші опубліковані наукові праці, які стосуються оцінювання рівня розвитку людського капіталу, не дають повного уявлення про тенденції розвитку цього капіталу в регіонах України, впливу на цей капітал російської військової агресії, реакції системи управління цим капіталом на зовнішні його збурення, що викликає необхідність проведення його діагностики протягом останніх років. Цим пояснюється актуальність представлених результатів наукових досліджень.

Формування цілей статті. Ураховуючи вищевказане, метою статті є вивчення впливу російської військової агресії у 2014 р. на рівень розвитку людського капіталу в регіонах України і порівняльний аналіз розвитку цього капіталу в часовому та територіальному вимірах. Для досягнення цієї мети потрібно було: вибрати первинні чинники, які доцільно використати для оцінювання рівня розвитку людського капіталу певного регіону; визначити алгоритм формування з вибраних індикаторів відповідного інтегрального показника, згідно з яким можна виконати таке оцінювання; провести необхідні розрахунки; узагальнити результати виконаних розрахунків і зробити відповідні висновки.

Методи дослідження. Під час проведення дослідження нами було використано один із найпоширеніших підходів до оцінювання рівня розвитку людського капіталу регіонів України, а саме побудова інтегрального показника, який формується на основі значень часткових показників, котрі визначають стан цього капіталу і його використання.

Результати дослідження. У сучасних умовах формування знанневої економіки визначальним її чинником є людський капітал. Ця особливість указаної економічної категорії спонукає науковців до пошуку і розроблення методів оцінювання людського капіталу певної особи, підприємства чи території. Ураховуючи складність структури і неоднозначність підходів науковців до цієї економічної категорії, її вивчення є досить трудомістким. Трудомістким завданням залишається й оцінювання людського капіталу регіонів певної країни.

Для вирішення цього завдання різні науковці використовують загальноприйняті первинні показники, а також пропонують свої. Зокрема, С.С. Гринкевич під час аналізу розвитку людського капіталу України в часовому вимірі використовує статистичні показники, які детермінують розвиток людського капіталу за такими структурними компонентами, як: демографічна (3 показники), медико-біологічна (3 показники), інтелектуальна (5 показників), освітня (3 показники), економічна і мотиваційна (6 показників), культурна, соціальна і психологічна (4 показники), а також організаційна (3 показники) [4]. Н.М. Гвоздик у своїй монографії для виконання аналізу процесів інвестування в людський капітал на підприємствах системи споживчої кооперації України пропонує використати 14 показників, серед яких є як загальноприйняті показники, так і показники, визначені науковцем особисто: коефіцієнт рівня захворюваності, коефіцієнт здоров'я, загальний коефіцієнт стану людського капіталу [8].

О.А. Осійчук у своїй науковій роботі розглядає наявні методи оцінювання людського капіталу: на основі традиційних макроекономічних показників та індексів людського капіталу, розроблених міжнародними організаціями. Серед традиційних макроекономічних показників автор виділяє 6 економічних, 5 демографічних, 9 освітніх показників і 9 показників науки та обґрунтовує необхідність розширення цієї методики оцінювання людського капіталу через включення в розрахунок показників інституційної системи [9]. Н.А. Мякотіна як характеристики людського капіталу, які забезпечують ефективний його розвиток, пропонує застосовувати показники, що характеризують населення як орієнтоване на розбудову суспільства та економіки знань і інновацій, зокрема рівень економічної активності населення віком 15–70 років, рівень населення, що має вищу освіту, у групі населення, що навчається «упродовж життя», кількість населення, що має науковий ступінь кандидата, доктора наук, у групі населення, що має вищу освіту, та ін. [10].

Ураховуючи вказані та інші літературні джерела з розглянутої проблематики, нами запропоновано систему первинних показників для оцінювання людського капіталу, особливість якої полягає у врахуванні тільки тих з них, які найбільше відображають рівень розвитку цього капіталу і значення яких стосовно регіонів України наявні у відкритих джерелах інформації.

У кінцевому підсумку для аналізу впливу російської військової агресії на рівень розвитку людського капіталу в регіонах України нами було використано значення за 2013–2019 рр. таких первинних показників: робоча сила у віці 15–70 років (тис осіб); середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників (грн); кількість студентів в університетах, академіях, інститутах (до 2016/17 навчального року – вищі навчальні заклади III–IV рівнів акредитації) на початок навчального року (тис осіб); кількість студентів у коледжах, технікумах, училищах (до 2016/17 навчального року – вищі навчальні заклади I–II рівнів акредитації) на вересень даного року (тис осіб); кількість випускників закладів професійної (професійно-технічної) освіти (тис осіб); кількість дослідників, заді-

яних у виконанні наукових досліджень і розробок (осіб); витрати на виконання наукових досліджень і розробок (тис грн); кількість лікарів усіх спеціальностей на кінець року (осіб); кількість середнього медичного персоналу на кінець року (осіб); кількість хворих з уперше встановленим діагнозом активний туберкульоз (осіб); кількість бібліотек (одиниць); частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома (відсотків); кількість виявлених злочинів (випадків).

Оскільки вибрані первинні показники мають різні одиниці вимірювання, то для оцінювання рівня розвитку людського капіталу скористаємось якимось з алгоритмів побудови узагальнюючого (інтегрального) показника, величина якого відображала б цей рівень розвитку. Науковцями розроблено низку алгоритмів побудови таких показників [11, с. 57]. Однак усі вони стосуються побудови інтегральних показників, які дають змогу охарактеризувати окремі боки суспільних явищ у просторі або зміну цих явищ у часі. Нами узагальнено деякі із цих алгоритмів, що дало можливість одночасно порівнювати певні статистичні об'єкти в просторі і часі.

Суть використаного в даній роботі алгоритму полягає у побудові точки-еталона, кожна координата якої співпадає з «найкращим» (максимальним для показника-стимулятора і мінімальним для показника-дестимулятора) для розвитку людського капіталу значенням відповідного первинного показника [12, с. 101]. Тобто розмірність простору, до якого відносяться вказана і всі інші розглядувані точки, дорівнює кількості первинних показників.

На першому етапі використовуюваного нами алгоритму побудови інтегрального показника потрібно стандартизувати первинні показники за формулою:

$$z_{ij}^t = (x_{ij}^t - \bar{X}_j) / \sigma_j \quad (i = \overline{1, I}, j = \overline{1, J}, t = \overline{1, T}), \quad (1)$$

де \bar{X}_j , σ_j – відповідно середнє арифметичне і середнє квадратичне відхилення j -ї ознаки (первинного показника) за всіма проміжками часу і всіма регіонами, які можна обчислити так:

$$\bar{X}_j = \left(\sum_{i=1}^I \sum_{t=1}^T x_{ij}^t \right) / (I \cdot T),$$

$$\sigma_j = \left\{ \left[\sum_{i=1}^I \sum_{t=1}^T (x_{ij}^t - \bar{X}_j)^2 \right] / (I \cdot T) \right\}^{1/2}. \quad (2)$$

Оскільки внаслідок укаваної стандартизації вирівнюються значення ознак і втрачається інформація про їхню якість, то для поліпшення ситуації можна помножити їх на вагові коефіцієнти a_j ($j = \overline{1, J}$), які вказують на пріоритет цих ознак.

Наступним кроком визначення комплексного інтегрального показника є побудова у J -вимірному просторі точки-еталона $P = (z_1, z_2, \dots, z_J)$. Причому як значення для показника-стимулятора вибирають за всіма регіонами і всіма проміжками часу його максимальне значення z_j ($j = \overline{1, J}$), а для показника-дестимулятора – мінімальне. Таким чином, чим ближче точка $P_i^t = (z_{i1}^t, z_{i2}^t, \dots, z_{iJ}^t)$, яка відповідає i -му регіону в t -й проміжок часу, від точки-еталона P , тим рівень розвитку

відповідного людського капіталу кращій. Тому для оцінювання цього рівня використовуватимемо комплексний відносний інтегральний показник:

$$k_i^t = 1 - d_i^t / d$$

$$\text{де } d_i^t = \left[\sum_{j=1}^J (z_{ij}^t - z_j)^2 \right]^{1/2}, \quad d = \bar{d} + 2\sigma,$$

$$\bar{d} = \left(\sum_{i=1}^I \sum_{t=1}^T d_i^t \right) / (I \cdot T),$$

$$\sigma = \left\{ \left[\sum_{i=1}^I \sum_{t=1}^T (d_i^t - \bar{d})^2 \right] / (I \cdot T) \right\}^{1/2}.$$

Із розглянутої формули (3) випливає, що чим більше значення показника k_i^t , тим вищий рівень розвитку людського капіталу i -го регіону протягом t -го року.

Результати виконаних нами згідно з указаним алгоритмом розрахунків комплексного інтегрального показника рівня розвитку людського капіталу для всіх регіонів України за винятком АР Крим (через відсутність даних) за 2013–2019 рр. подано в табл. 1.

Як видно з табл. 1, рівень розвитку людського капіталу в 2014 р. суттєво знизився порівняно з попереднім роком майже в усіх регіонах України. Підвищення цього рівня відбулося тільки в м. Києві та незначно у Дніпропетровській області. Найбільше у цьому році погіршення людського капіталу, крім Донецької і Луганської областей, відбулося в Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській і Харківській областях. Немає сумніву, що на це зниження рівня розвитку людського капіталу вплинула війна на Сході України.

Слід зауважити, що регіональні керівні органи і керівництво держави оперативно відреагували на такий стан справ. У результаті величина рівня розвитку людського капіталу вже в 2015 р. перевищила довоєнне його значення в чотирьох областях, у 2016 р. – у п'яти, у 2017 р. – у шести і в 2018 р. – у чотирьох областях України. В Одеській області величина розрахованого комплексного інтегрального показника протягом досліджуваного періоду майже не змінювалася. Поліпшення ситуації у більшості регіонів спостерігалось кожного року, а в 2017 р. вона незначно погіршилася тільки в Черкаській області.

Виходячи з виконаних розрахунків, можна зробити висновок, що рівень розвитку людського капіталу за

Таблиця 1 – Значення комплексного інтегрального показника рівня розвитку людського капіталу в регіонах України за 2013–2019 рр.

Назва регіону	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Вінницька	0,1993	0,1938	0,1956	0,1942	0,1981	0,2146	0,2195
Волинська	0,1236	0,1218	0,1192	0,1245	0,1369	0,1355	0,1412
Дніпропетровська	0,3208	0,3337	0,3377	0,3599	0,3880	0,3881	0,3920
Донецька	0,3204	0,1554	0,1490	0,1545	0,1740	0,1824	0,1970
Житомирська	0,1489	0,1456	0,1459	0,1417	0,1536	0,1505	0,1661
Закарпатська	0,1007	0,0965	0,1099	0,1144	0,1251	0,1311	0,1339
Запорізька	0,2201	0,2081	0,1960	0,1967	0,2169	0,2297	0,2291
Івано-Франківська	0,1656	0,1513	0,1648	0,1696	0,1776	0,1774	0,1778
Київська	0,1764	0,1725	0,1732	0,1706	0,1836	0,1945	0,1960
Кіровоградська	0,0930	0,0887	0,0978	0,0999	0,1125	0,1162	0,1181
Луганська	0,2249	0,0781	0,0544	0,0628	0,0739	0,0820	0,0863
Львівська	0,3257	0,3064	0,3070	0,3170	0,3359	0,3342	0,3285
Миколаївська	0,1484	0,1348	0,1337	0,1433	0,1539	0,1578	0,1516
Одеська	0,2489	0,2401	0,2404	0,2441	0,2474	0,2471	0,2441
Полтавська	0,1757	0,1706	0,1687	0,1671	0,1731	0,1857	0,1790
Рівненська	0,1329	0,1309	0,1256	0,1414	0,1627	0,1638	0,1451
Сумська	0,1385	0,1356	0,1279	0,1321	0,1476	0,1533	0,1511
Тернопільська	0,1450	0,1406	0,1471	0,1524	0,1634	0,1631	0,1657
Харківська	0,3882	0,3778	0,3641	0,3525	0,3838	0,3979	0,3905
Херсонська	0,1075	0,1068	0,1087	0,1187	0,1183	0,1273	0,1244
Хмельницька	0,1529	0,1485	0,1457	0,1393	0,1615	0,1571	0,1672
Черкаська	0,1430	0,1379	0,1392	0,1511	0,1485	0,1531	0,1620
Чернівецька	0,1124	0,1091	0,1117	0,1225	0,1338	0,1373	0,1351
Чернігівська	0,1143	0,1067	0,1042	0,1071	0,1183	0,1275	0,1245
Київ	0,3910	0,4798	0,4651	0,4377	0,4691	0,4930	0,4885

Джерело: розраховано авторами згідно зі статистичними даними

досліджуваний період, незважаючи на російську військову агресію проти України 2014 р., зріс у всіх її регіонах за винятком Донецької та Луганської областей. Найвищим цей рівень у 2019 р. був у м. Києві, Дніпропетровській, Харківській, Львівській областях, а найнижчим (не враховуючи Донецької та Луганської областей) – у Кіровоградській, Херсонській, Чернігівській, Закарпатській і Чернівецькій областях.

Висновки. Застосування вибраних методів дослідження дало змогу виконати порівняння рівня розвитку людського капіталу як у територіальному, так і в часовому вимірі. Вибрані чинники, серед яких є стимулятори і дестимулятори, досить повно характеризують людський капітал регіону. Враховуючи існуючу інформацію у відкритих джерелах даних для оптимізації самої процедури обчислень, кількість первинних показників зведено до мінімуму.

Застосування використаних у роботі методів аналізу дало змогу оцінити динаміку розвитку людського капі-

талу в регіонах України до і після 2014 р. Виконані розрахунки показали, що російська військова агресія 2014 р. негативно вплинула на розвиток людського капіталу регіонів України. Однак унаслідок прийнятих державними органами управління заходів ситуація до 2019 р. покращилася і рівень розвитку людського капіталу в цьому році перевищив його величину майже у всіх регіонах порівняно з довоєнним періодом.

Результати виконаного аналізу доцільно використати регіональним і загальнодержавним органам управління для вироблення стратегії розвитку регіонів, удосконалення розподілу державних фінансових ресурсів, підвищення рівня розвитку людського капіталу цих регіонів.

Щодо подальших досліджень, враховуючи регіональні відмінності за структурою економіки і рівнем розвитку людського капіталу, для більш точного аналізу доцільно враховувати із залученням експертів ваги використовуваних первинних показників.

Список використаної літератури:

1. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика*. 2014. № 1 (7). С. 34–42.
2. Петренко В.П. Класифікація людського капіталу підприємства як передумова його продуктивного використання. *Науковий вісник Херсонського національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 5. Ч. 2. С. 234–238.
3. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.
4. Гринкевич С.С. Модель регулювання розвитку людського капіталу на основі таксономічного аналізу. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2015. Вип. 1. С. 59–65.
5. Кузьмін О.Є. Оцінка рівня розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 7–11.
6. Турило А.М. Концепція оцінки і управління людським капіталом підприємств. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Економіка та управління підприємствами*. 2019. № 2. С. 44–50.
7. Турило А.М. Система оцінки людського капіталу працівника підприємств. *Агросвіт*. 2015. № 9. С. 31–36.
8. Гвоздик Н.М. Формування ефективних інвестицій у людський капітал на підприємствах : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2013. 232 с.
9. Осійчук О.А. Проблеми інтегральної оцінки людського капіталу. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 2. С. 226–231. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_2_37.
10. Мякотіна Н.А. Людський капітал: індикатори та модель оцінювання. *Держава і регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2014. № 1. С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2014_1_18.
11. Приймак В.І. Математичні методи економічного аналізу. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 296 с.
12. Приймак В.І. Трудовий потенціал і механізми його реалізації в регіоні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 383 с.

References:

1. Ghrishnova O.A. (2014) Ljudsjkyj, intelektualnyj i socialnyj kapital Ukrainy: sutnistj, vzajemovzjazok, ocinka, naprjamu rozvytku [Human, intellectual and social capital of Ukraine: essence, interrelationship, evaluation, directions of development]. *Social and labor relations: theory and practice*. No. 1 (7), pp. 34–42.
2. Petrenko V.P. (2014) Klasyfikacija ljudsjkogho kapitalu pidpryjemstva jak peredumova joghho produktyvnogho vykorystannja [Classification of human capital of the subprime hack is a prerequisite for its productive use]. *Scientific bulletin of Kherson National University. Series of economic sciences*. Issue 5, pp. 234–238.
3. Meljnychuk D.P. (2015) Ljudsjkyj kapital: priorytety modernizaciji suspiljstva u konteksti polipshennja jakosti zhyttja naselennja [Human capital: priorities of modernization of society in the context of improving the quality of life of the population]. Zhytomyr: Polissja. (in Ukrainian)
4. Ghrynkevych S.S. (2015) Modelj rehuljuvannja rozvytku ljudsjkogho kapitalu na osnovi taksonomichnogho analizu [Model of regulation of human capital development based on taxonomic analysis]. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine: Sciences. Ave. State Institution "Institute for Regional Studies. M.I. Dolishnoy NAS of Ukraine"*. Lviv, Issue 1, pp. 59–65.
5. Kuzjmin O.Je. (2018) Ocinka rivnja rozvytku ljudsjkogho kapitalu Ukrainy v umovakh globalizaciji [Assessment of the level of human capital development in Ukraine in the context of globalization]. *Economy and state*, Issue 4, pp. 7–11.
6. Turylo A.M. (2018) Konceptija ocinky i upravlinnja ljudsjkym kapitalom pidpryjemstv [The concept of valuation and management of human capital of enterprises]. *Economic magazine of the Eastern European National University named after Lesya Ukrainka. Economics and enterprise management*. Kyiv, pp. 44–50.

7. Turylo A.M. (2015) Systema ocinky ljudskogho kapitalu pracivnyka pidpryjemstv [The system of estimation of human capital of the employee of enterprises]. *Agrosvit*, pp. 31–36.
8. Ghvozdyk N.M. (2013) Formuvannja efektyvnykh investycij u ljudskij kapital na pidpryjemstvakh. Poltava. (in Ukrainian)
9. Osijchuk O.A. (2014) Problemy integraljnoji ocinky ljudskogho kapitalu [Problems of integrated human capital valuation]. *Bulletin of socio-economic research*. Issue. 2, pp. 226–231. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsed_2014_2_37.
10. Mjakotina N.A. (2014) Ljudskij kapital: indykatory ta modelj ocinjuvannja [Human capital: indicators and evaluation model]. *State and regions. Aug. : Economics and entrepreneurship*. № 1, pp. 85–89. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2014_1_18.
11. Pryjmak V.I. (2009) Matematychni metody ekonomichnogho analizu [Mathematical methods of economic analysis]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
12. Pryjmak V.I. (2002) Trudovij potencial i mekhanizmy jogho realizaciji v reghioni [Labor potencyal and mechanisms of its implementation in the region]. Lviv: Ivan Franko Publishing Center. (in Ukrainian)

Vasyl Pryymak, Doctor of Economics, Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

Stefania Vyshnevska, Ph.D., Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

Andriy Trach, Postgraduate student, Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

APPLICATION OF TWO-DIMENSIONAL TAXONOMIC ANALYSIS TO ASSESS THE DYNAMICS OF THE LEVEL OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE REGIONS OF UKRAINE

The paper examined the impact of Russian military aggression in 2014 on the level of human capital development in different regions of Ukraine, analyzed the approaches of other scientists to assess the level of development of this capital. As a method of solving the problem, it is proposed to use two-dimensional taxonomic analysis, which allows comparing the objects of the study both in time and in the territorial dimension.

A set of primary indicators for assessing the development of human capital has been determined and substantiated. Given the limited amount of statistical data available in open sources in the regional dimension, the volume of these indicators was minimized. Despite this, the set of selected stimulant signs and destabilizing signs quite fully characterize the human capital of the region.

For a comparative analysis of the level of human capital development, it is proposed to use the method of constructing a general (integral) indicator, the value of which would reflect this level of development. The essence of this method is to determine in the space of standardized primary signs the distance from the point that characterizes the level of development of human capital in a certain region and year, from the reference point, each coordinate of which coincides with the "best" (maximum for the stimulant indicator and the minimum for the destimulator indicator) for the development of this capital by the value of the corresponding primary indicator.

Using this approach, the work calculated the value of the integral indicator of the level of human capital development for each region of Ukraine and each from 2013–2019. The completed calculations showed that the Russian military aggression in 2014 negatively affected the development of human capital of the regions of Ukraine. However, due to the measures adopted by state authorities, the situation has improved by 2019 and the level of human capital development this year has exceeded its value in almost all regions compared to the pre-war period. The results of the analysis should be used by regional and national management bodies to develop a strategy for the development of regions, improve the distribution of state financial resources, and increase the level of human capital development in these regions.

Key words: human capital, human capital development level, region, two-dimensional taxonomic analysis, general indicator.

Дата надходження до редакції: 06.09.2021 р.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ АНТИКРИЗОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Савчук Ольга Віталіївна

аспірантка навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
(м. Кам'янець-Подільський, Україна)
ORCID: 0000-0003-2068-8191
savchukaspirant@gmail.com

У процесі дослідження використано загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: діалектичний, системного аналізу для дослідження сучасних тенденцій інноваційного розвитку, цифровізації та діджиталізації; абстрактно-логічний – для визначення особливостей трансформації антикризового менеджменту підприємств; графічний – для формування концептуальних засад антикризового менеджменту інноваційного розвитку агропромислових підприємств в умовах цифровізації та діджиталізації.

Визначено концептуальні засади трансформації антикризового менеджменту інноваційного розвитку агропромислових підприємств в умовах цифровізації економіки та діджиталізації, які включають менеджмент забезпечення інтеграції зі стейкхолдерами для створення загальної цінності; можливі інноваційні зміни технологій, процесів, продуктів, організаційно-управлінські, які відбуваються на тлі діджитал-середовища; переорієнтація стратегії у бік зміщення акцентів із прибутку на розширення можливостей задоволення споживачів; зміну парадигми організаційної культури на основі поглиблення кооперації та інтегрування і переходу на гнучке управління, на інноваційні бізнес-моделі, яка трансформує інновації в економічні вигоди для підприємства та високу споживчу цінність для клієнтів; механізми забезпечення та інноваційні методи управління, зміни функціоналу системи управління, використання інноваційного інструментарію на засадах діджитал-трансформації, інформаційних технологій, цифровізації і віртуалізації бізнесу; пошук і своєчасне отримання інформації для забезпечення ефективності процесу прийняття управлінських рішень щодо превентивних заходів адаптації підприємства під нові умови.

Розроблено концептуальні засади трансформації антикризового менеджменту інноваційного розвитку агропромислових підприємств в умовах цифровізації та діджиталізації на основі узагальнення наукових підходів до адаптації до мінливих ситуацій і ринкових умов за рахунок балансування на межі порядку і хаосу з урахуванням дизрапторів, трендів, необхідності постійного оновлення бізнес-моделі, що поєднує індивідуальний творчий внесок, спільну роботу, результат, його корегування і контроль із подальшим розширенням відтворенням.

Отримані результати дослідження можуть бути використані для визначення потенційних можливостей довгострокових тенденцій, які допоможуть вирости бізнесу, що потрібно врахувати для ефективної роботи та будувати довгострокові плани, спрямовані на зростання свідомості бізнесу, а тому зростає запит на відповідальність, прозоре співробітництво та інвестиції, механізми віддаленої роботи та врахування досвіду співробітників і ролі офісів, розвиток кооперації та інтеграції, враховування ESG-факторів у бізнес-стратегії, трансформації системи управління підприємством із традиційної бізнес-моделі, життєвий цикл якої постійно скорочується через високу конкуренцію, на інноваційну, яка трансформує інноваційні технології в економічні результати підприємства.

Ключові слова: антикризовий менеджмент, інноваційний розвиток, концептуальні засади, трансформація, діджиталізація, датафікація, оцифрування, віртуалізація.

DOI: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.3.3>

Постановка проблеми у загальному вигляді. Світова глобалізація, висока динамічність інноваційних змін у цифровізації вимагають від антикризового менеджменту адекватних механізмів трансформації для забезпечення швидкої реакції на сучасні тенденції таких змін. Упровадження механізмів, які визначаються процесом зміни параметрів та елементів системи управління для корегування діяльності підприємства, побудовані на засадах наукової обґрунтованості та практичної доцільності. Концептуальні засади антикризового менеджменту необхідні для зміни традиційної бізнес-моделі з метою трансформації інноваційних технологій в економічні результати підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню теоретичних аспектів та концептуальних засад трансформації антикризового менеджменту підприємств під впливом чинників зовнішнього і внутрішнього середовища присвячено наукові праці багатьох учених. П. Друкер, М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури розкривають важливість своєчасного виявлення причин виникнення майбутньої кризової ситуації [1; 7]. Н. Коваль, Л. Масловська, К. Головач, О. Прокопишин, Г.М. Романяк приділяють увагу формуванню на підприємстві системи антикризового управління з метою відновлення його ефективного функціонування [2; 6; 9; 10]. Л. Коженівські, Є. Литвиновський розглядають діяльність органів управ-

ління, спрямовану на організацію і підтримку всіх можливих систем комунікації [3]. В. Коюда, К. Пріб доведено значимість стратегічних рішень, які спрямовані на запобігання кризі, встановлено внутрішні механізми диференціації залежно від стадії кризи, які суттєво різняться за цільовими установками, стратегіями, заходами, а також за моделями оптимальних і мінімально допустимих значень індикаторів [4; 8]. Л. Лігоненко розроблено концепцію «інтелектуальної організації», запропоновано оновлення моделі з подальшим відтворенням циклу на новій основі [5]. Л. Федуловою встановлено, що інновації в країні так і не стали ключовим драйвером економічного зростання [11].

У наукових дослідженнях розкриваються теоретико-методичні аспекти формування антикризового менеджменту інноваційного розвитку агропромислових підприємств, трансформаційні процеси потребують поглиблення наукових підходів в умовах цифровізації економіки.

Формування цілей статті. Швидкість змін, особливо у сфері інформаційних технологій цифрової трансформації в економіці набагато більша, ніж здатність вітчизняних підприємств до них адаптуватися шляхом відповідних змін. Більшість українських агропромислових підприємств не має системи управління адаптацією до інноваційних змін. Метою дослідження є розроблення концептуальних засад антикризового менеджменту інноваційного розвитку агропромислових підприємств в умовах цифровізації та діджиталізації.

Методи дослідження. Використано загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: діалектичний, системного аналізу, абстрактно-логічний, графічний.

Результати дослідження. У країнах із розвинутою ринковою економікою антикризовий менеджмент є обов'язковим складником системи управління підприємством, спрямованим на запобігання кризовим явищам, а у разі їх виникнення знаходження та формування заходів для швидкого виходу підприємства з кризи. Саме тому важливим є своєчасне виявлення причин виникнення майбутньої кризової ситуації [1, с. 7], а в сучасних умовах виникає необхідність формування на підприємстві системи антикризового управління, яка б забезпечувала швидкий та якісний моніторинг кризових явищ та реалізацію антикризових заходів із метою відновлення його ефективного функціонування [2].

Аналіз системи антикризового менеджменту Республіки Польща, планів антикризового менеджменту свідчить, що діяльність органів управління спрямована на організацію і підтримку всіх можливих систем комунікації: інформаційних, транспортних, логістичних тощо [3, с. 77].

Стратегічні рішення, які спрямовані на запобігання кризі, повинні бути реалізовані на стадії, коли процес руху до кризи ще не набув стрімкого характеру і ще не став незворотним [4, с. 153–154].

Л.О. Лігоненко розглядає концепцію «інтелектуальної організації» (intelligent organization), яка розкрита в працях переважно іноземних науковців, та вказує основні ознаки «інтелектуальної організації»: сприйняття хаосу

(edgeofchaos) і невизначеності як своєї стратегії; адаптація до мінливих ситуацій і ринкових умов за рахунок балансування на межі порядку (стійкості, планування) і хаосу, негайний відгук на несподівані ринкові події за рахунок розміру системи і числа варіацій усередині системи; діяльність згідно з моделлю паралельного сприйняття минулого, сьогодення і майбутнього, переходу від навмисного хаосу до спонтанного порядку, а від нього до навмисного хаосу з подальшим відтворенням циклу; зворотна спрямованість мислення, тобто з визначеного майбутнього в сьогодення, привнесення майбутнього в сьогодення; відповідальність за свою роботу і право на помилку, оскільки передбачається участь у творчій адаптації до невизначеного майбутнього; підвищення креативності та новаторства кожного члена організації; взаємна довіра, повага, чесність, лояльність і персональна порядність; створення творчого середовища; постійне оновлення моделі, що поєднує індивідуальний творчий внесок, спільну роботу, результат, його корегування і контроль із подальшим відтворенням циклу на новій основі [5, с. 168].

Результативність антикризових програм багато в чому залежить від адекватності й практичної значущості сформованого комплексу антикризових заходів [6, с. 15].

К.А. Пріб встановлено, що внутрішні механізми повинні диференціюватися залежно від стадії кризи на превентивні, реакційні і посткризові, які суттєво різняться за цільовими установками, стратегіями, заходами, а також за моделями оптимальних і мінімально допустимих значень індикаторів [8, с. 55].

Мета кризового менеджменту (crisis management) – три послідовні цілі: якщо можливо, попередити кризу; якщо криза трапилася, зменшити її негативний вплив на компанію або продукцію, що виробляється; долаючи кризу, створити передумови для розвитку компанії в майбутньому [9, с. 43].

Сучасна наука розглядає антикризове управління як систему, яка має комплексний характер та спрямована на запобігання кризовим явищам і виявлення основних причин кризи та закономірностей її перебігу, а також інструментів для її подолання з метою подальшого ефективного функціонування сучасного підприємства [10, с. 198].

Слід зазначити, що за участі держави в Україні через реалізацію інноваційної політики за минулі роки було створено багато елементів національної інноваційної екосистеми і здійснено перетворення по багатьох напрямках. Проте інновації в країні так і не стали ключовим драйвером економічного зростання [11, с. 18].

Узагальнюючи думки науковців та досягнення практичного досвіду, вважаємо, що в умовах посилення кризи проблеми агропромислових підприємств пов'язані з невмінням швидко відреагувати на ситуацію, вчасно скоротити витрати і позбутися обтяжливих фінансових та ресурсних сегментів діяльності, нездатністю підтримувати платоспроможність, неможливістю отримати термінове фінансування. Необхідно, щоб менеджмент підприємств у режимі реального часу переглядав

умови співпраці з партнерами, оплати продукції і ресурсів із метою недопущення втрат фінансової стійкості, зростання боргового тягаря і втрати платоспроможності. Виникає доцільність оптимізації антикризового менеджменту та впровадження заходів, спрямованих на скорочення витрат, реструктуризацію активів, рефінансування заборгованості, зміну методології планування й використання інноваційного інструментарію в діяльності агропромислових підприємств.

За подальшого ослаблення впливу кризи істотно змінюється ринкова кон'юнктура, поступово поліпшуються і платоспроможність покупців, і ритмічність, і стабільність роботи постачальників. Досить часто з'являються можливості для розвитку та розширення бізнесу. Звідси, стає актуальним упровадження посткризового управління й реалізація низки посткризових заходів, спрямованих на підвищення кредитоспроможності та поліпшення інвестиційної привабливості агропромислових підприємств, доведення обсягів діяльності до докризового рівня або створення принципово нових її основ, модернізацію виробничих процесів на основі досягнень Індустрії 4.0.

За оцінками вчених, у середньому у світовій практиці близько 70% причин криз підприємств пов'язані з внутрішніми факторами і лише 30% – із зовнішніми. Проте за проведеними дослідженнями у вітчизняних сільськогосподарських підприємствах зовнішні причини виникнення і поширення криз часто превалюють. Уважаємо, що для реагування на інноваційні зміни антикризовий менеджмент потребує використання механізмів трансформації основних формуючих елементів відповідно до світових трендів розвитку цифрових та інформаційних технологій. Концептуальні засади антикризового менеджменту інноваційного розвитку підприємств в умовах цифровізації економіки відображено на рис. 1.

На основі узагальнення наукових підходів до адаптації до мінливих ситуацій і ринкових умов за рахунок балансування на межі порядку і хаосу, урахування дизрапторів, трендів, необхідності постійного оновлення моделі, що поєднує індивідуальний творчий внесок, спільну роботу, результат, його корегування і контроль із подальшим відтворенням циклу на новій основі запропоновано концептуальні засади трансформації антикризового менеджменту інноваційного розвитку агропромислових підприємств в умовах цифровізації економіки та інформатизації:

- менеджмент забезпечення інтеграції зі стейкхолдерами для створення загальної цінності на засадах використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що прискорює обмін даними щодо інноваційних дизрапторів трансформації;

- інноваційні зміни: технологічні, процесові, продуктові, організаційно-управлінські та які відбуваються у діджитал-середовищі підприємства;

- переорієнтацію стратегії, у якій відбувається зміщення акцентів із прибутку на розширення можливостей задоволення споживачів;

- зміну парадигми організаційної культури, яка дасть змогу перейти на гнучке управління;

- перехід на інноваційні бізнес-моделі, а саме адаптивні, оптимізаційні і цифрові, яка трансформує інноваційні технології в економічні вигоди для підприємства та високу споживчу цінність для клієнтів;

- механізм забезпечення трансформації, що базується на інноваційних методах управління, зміні функціоналу системи управління, використанні сучасного управлінського інструментарію, який швидко розвивається на засадах діджитал-трансформації, інформаційних технологій, цифровізації і віртуалізації бізнесу;

- своєчасне отримання інформації для забезпечення ефективності процесу прийняття управлінських рішень щодо трансформаційних процесів, які повинні відбутися для адаптації підприємства під нові умови. Серед основних антикризових заходів слід виділити пошук інноваційних джерел і залучення фінансування для інноваційного відтворення, нарощування обсягів діяльності, формування оновленої системи мотивації, розконсервації потужностей і окремих видів діяльності, розроблення та реалізацію нових інвестиційних проєктів, зміну критеріїв укладання бізнес-угоди та здійснення бізнес-процесів.

Світова бізнес-спільнота звертає увагу на п'ять довгострокових тенденцій, які допоможуть вирости бізнесу, що потрібно врахувати для ефективної роботи та будувати довгострокові плани, які узагальнено на YouControl [12].

У першу чергу тема свідомості стосується тепер і бізнесу, а тому зростає запит на відповідальність, прозоре співробітництво та інвестиції. Екологічні, соціальні та управлінські показники компаній важливі під час прийняття рішень про співпрацю не менше, ніж сумлінність та чесність. У цьому допомагає аналіз даних ESG та «екологічний» бізнес. У світі з'являється вимога враховувати ESG-фактори у своїй бізнес-стратегії. ESG-дані (environment, social, governance) – інформація про екологічні, соціальні, управлінські чинники підприємства. Це довгостроковий тренд, який, якщо не враховувати, коштуватиме дорожче. Екологічні – політика компанії про зменшення негативного впливу на екологію. Соціальні – взаємодія з контрагентами, гендерна рівність, HR-політика, дотримання прав людини, репутація на ринку. Управлінські – хто у складі ради директорів, зв'язки компанії, доступна звітність, наявність комплаєнс-політик, політика запобігання ризикам, заходи запобігання корупції. Ці дані впливають на імідж, цінність, вартість компанії.

Глобальний договір ООН в Україні системно працював над утвердженням позицій України як країни, у якій бізнеси ведуть свою діяльність відповідально, чесно і далекоглядно [13]. ООН United Nations Global Compact у своїх звітах указує, що компанії, які враховують ESG, є більш привабливими для інвесторів та партнерів. Вони отримують на 12% більшу маржу і на 19% більшу ринкову вартість та кредитоспроможність у довгостроковій перспективі. А якщо топ-менеджер компанії заглибиться в цю тему та використає ці дані як інструмент, то зможе визначити ризики, попередити їх та прийняти правильні рішення за будь-яких несподіваних поворотів. Великим

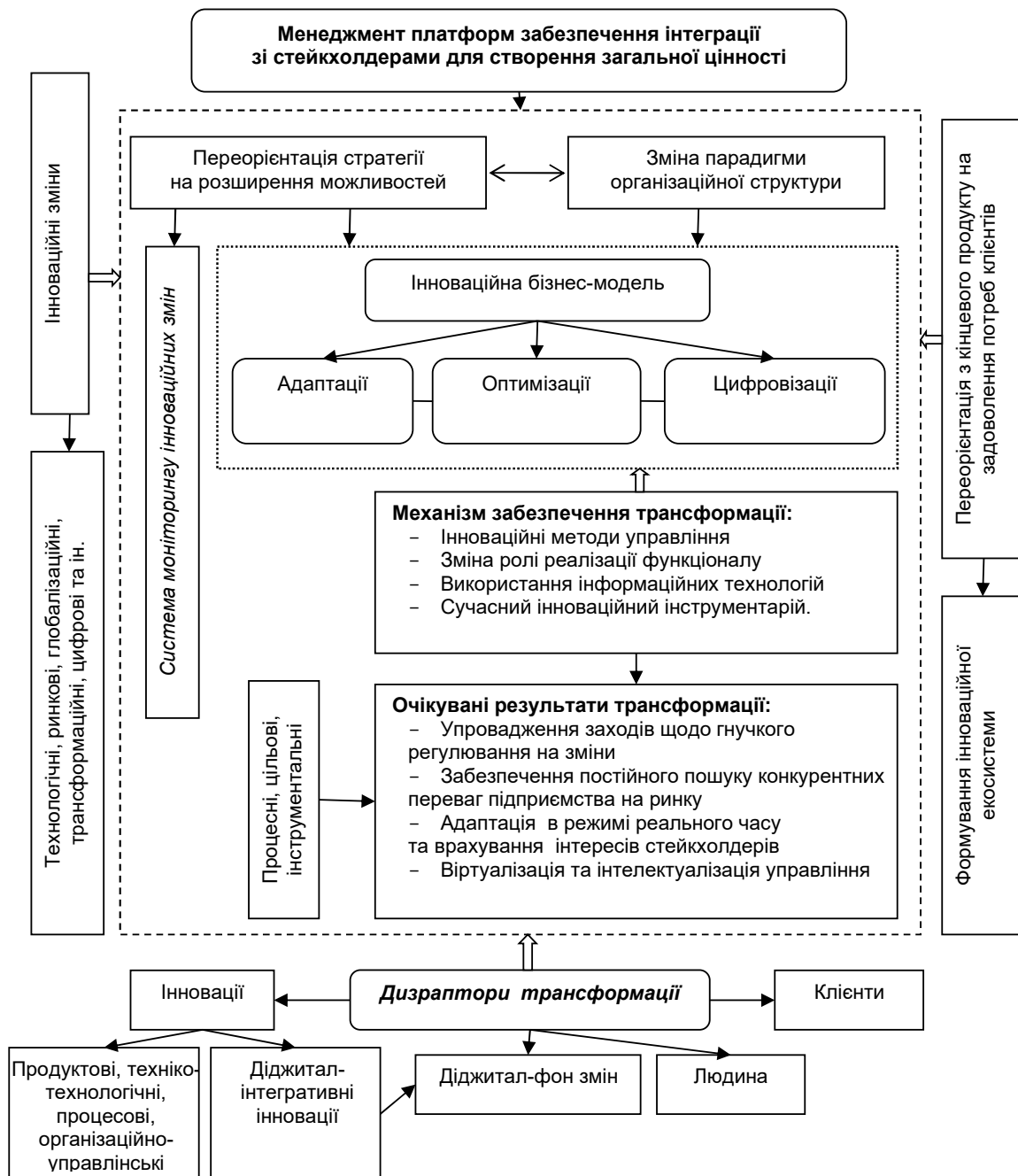

Рис. 1. Концептуальні засади антикризового менеджменту інноваційного розвитку підприємств в умовах цифровізації економіки

партнерам та інвесторам важливо розуміти, що компанія бачить потенційні ризики. Це характеризує її як ту, що контролює ситуацію та може на неї впливати за допомогою правильних інструментів. У 2022 р. ця концепція цілком може стати реальністю для більшості прогресивних компаній України.

Продовжує зростати тренд датафікації, оцифрування, віртуалізації. Датафікація – це технологічна тенденція, що перетворює багато аспектів нашого життя на дані, які перетворюються на інформацію, реалізовану як нова форма цінності. У 2020 і 2021 рр. багато дізналися, що таке віртуалізація офісів, оскільки швидко впроваджено механізм віддаленої роботи, викликаний кризою

більш довгострокової тенденції. У 2022 р. тісніше познайомимося з концепцією «метавсесвіту» стійких цифрових світів, які існують паралельно з фізичним світом, у якому ми живемо.

Ще одним усе більш потужним двигуном стане демократизація даних та технологій, яка і так останніми роками набирала обертів. Дедалі більше даних стають доступними, дедалі більше автоматизації, персоналізації та пропозицій передається до рук якомога більшої частини суспільства незалежно від їхніх знань і досвіду.

Новий тренд урахування досвіду співробітників та ролі офісів і з'ясування, хто працюватиме вдома, а кому

потрібен офіс, які офіси закрити, а які залишити, потребує більшого аналізу та планування ніж будь-коли. Це зачіпає оптимізацію процесів, ресурсів та операційної діяльності. Офіси будуть гібридними, а не віддалений формат роботи. Гнучкий графік, open-space. Офіси можуть бути меншими, а робочі місця будуть спільними. Цей зсув може змусити компанію переосмислити свій слід у сфері нерухомості. Офіси існуватимуть, просто в них буде нове призначення. Замість того щоб сприйматися як місце, де працівники автоматично звітують щодня, вони стануть корпоративними центрами для стимулювання інновацій та встановлення зв'язків. Майбутні офіси будуть спроектовані так, щоб підтримувати співпрацю та розвивати творчий потенціал та командний дух.

Розвиваються методи роботи через кооперацію та інтеграцію: дедалі більше молоді потрапляє до штату, більше віддалених працівників, а за допомогою аутсорсингу можна досягти виконання майже будь-якої роботи ефективніше, ніж якщо доручити це штатному колезі. Глобальний діловий світ ще ніколи не був таким інтегрованим. І це добре, тому що необхідність працювати разом для вирішення ключових бізнес-завдань є величезною. У майбутньому буде все важче досягти успіху без тісного партнерства з іншими організаціями та людьми. На практиці це означає велику інтеграцію та обмін даними між організаціями та навіть співпрацю між конкурентами. У новому році є сенс переглянути, хто що в компанії робить, що віддати на аутсорс, що фрілансерам, що штату, що доручити роботам, а де потрібна кооперація з партнерами. Оптимізація процесів допоможе звільнити величезну кількість ресурсу та розподіляти час ефективніше.

В умовах турбулентності, яку приніс COVID-19, тиск на уряди країн очевидний. Владі доводиться докласти більше зусиль, щоб зберігати довіру громадян. Це призводить до того, що органи приходять до бізнесу за підтримкою. У компанії можуть виникнути додаткові обов'язки, пов'язані з боротьбою проти COVID. Компанії допомагатимуть технологічно та фінансово, доки отримують репутаційні та фінансові вигоди від цього.

Ключовим аспектом трансформації системи управління підприємством виступає зміна традиційної бізнес-моделі, життєвий цикл якої постійно скорочується через високу конкуренцію, на інноваційну, яка тран-

сформує інноваційні технології в економічні результати підприємства, побудовану на постійному моніторингу інноваційних змін у зовнішньому середовищу, для чого потрібно адаптувати функціональну стратегію під нову бізнес-модель та змінити парадигму організаційної культури для формування нових, більш ефективних механізмів у відносинах між працівниками, тому що людина – це центральний складник у процесі трансформації елементів системи управління. Для забезпечення сталого розвитку підприємству необхідно постійно оновлювати свою бізнес-модель з урахуванням інноваційних чинників змін. Останнім часом спостерігається тенденція, що класична традиційна устояна бізнес-модель не поспіває за динамічними інноваційними змінами оточення підприємства, тому поширюється інтерес до інноваційних бізнес-моделей, дизраптором яких виступають інновації, діджиталізація, цифрове перетворення процесів, інтелектуальний потенціал людей та клієнти, які формують запити перетворень для задоволення їхніх потреб.

Висновки. Визначено необхідність упровадження заходів антикризового менеджменту щодо гнучкого реагування на зміни, забезпечення постійного пошуку конкурентних переваг підприємства на ринку, адаптації до інтересів стейкхолдерів, підвищення інтелектуалізації, що дасть змогу функціоналу підприємства відповідати вимогам та постійним викликам мінливого середовища. Установлено, що діджитал-інтегративні інновації та цифрові перетворення формують діджитал-фон інноваційних змін, який впливає на розвиток інтелектуального потенціалу та взаємини з клієнтами.

На довгострокову перспективу є сенс зосередитися та попрацювати над завданнями, які принесуть більший ефект із часом. Для цього необхідно: зміцнювати довіру до підприємства, підтримувати прозорість, зміцнюючи цим міцні стосунки зі співробітниками, клієнтами та партнерами; інвестувати в технології, автоматизацію та інструменти, які виконують завдання за підприємство; ставити людей на перше місце, але використовувати можливі розширення за рахунок ШІ-технологій.

Перспективою подальших розвідок у цьому напрямі є розроблення алгоритму переходу на інноваційні бізнес-моделі, які трансформують інноваційні технології в економічні вигоди підприємства та високу споживчу цінність для клієнтів.

Список використаної літератури:

1. Друкер П. Менеджмент. Вызовы XXI века / пер. с англ. Н. Макаровой. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2012. 235 с.
2. Коваль Н.О. Особливості програми антикризового управління в процесі глобалізації економіки. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 30. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/646>.
3. Коженівські Л., Литвиновський Є. Інформація – важіль антикризового менеджменту Республіки Польща. *Науковий вісник Державне управління*. 2021. № 4(10). DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2021-4\(10\)-71-94](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2021-4(10)-71-94).
4. Кюда В.О. Управлінські рішення в системі антикризового управління підприємством. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2019. № 1(52). С. 153–159.
5. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством в умовах економіки знань та інтелектуалізації менеджменту. *Економічний форум*. 2016. № 1. С. 161–170. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor>.
6. Масловська Л.Ц., Головач К.С. Формування системи антикризового управління сільськогосподарськими підприємствами. *Агросвіт*. 2017. № 9. С. 12–17.
7. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер. с англ. Москва : Дело, 1992. 702 с.
8. Пріб К.А. Практика антикризового управління в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 51–59.

9. Прокопишин О.С. Система антикризового управління як підґрунтя попередження кризових явищ на підприємствах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 9. С. 40–45.
10. Романяк Г.М. Сутність антикризового управління підприємством в умовах нестабільного ринкового середовища. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2016. № 1. С. 235–239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_1_31.
11. Федулова Л.І. Тенденції інноваційного розвитку економіки України як результат державної політики. *Інноваційна економіка*. 2018. № 1–2. С. 11–19.
12. 5 довгострокових тенденцій, які допоможуть вирости бізнесу у 2022 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/articles/ystrends2022/>
13. Підсумки роботи ГД ООН в Україні у 2021 році. URL: <https://globalcompact.org.ua/news/pidsumki-roboti-gd-oon-v-ukraini-u-2021-roci>.

References:

1. Druker P. (2012) *Menedzhment. Vbizovbi XXI veka* [Management. Challenges of the XXI century] Pyter Druker; trans. from English. N. Makarovoi. Moscow: Mann, Yvanov y Ferber. 233 p.
2. Koval N.O. (2021) Osoblyvosti prohramy antykrizovoho upravlinnia v protsesi hlobalizatsii ekonomiky [Features of the crisis management program in the process of economic globalization]. *Ekonomika ta suspilstvo*. No. 30. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/646>.
3. Kozhenovski L., Lytvynovskyi Ye. (2021) Informatsiia – vazhil antykrizovoho menedzhmentu respubliky Polshcha [Information – the lever of anti-crisis management of the Republic of Poland]. *Naukovyi visnyk : Derzhavne upravlinnia*. No. 4(10). DOI: [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2021-4\(10\)-71-94](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2021-4(10)-71-94).
4. Koyuda V.O. (2019) Upravlinski rishennia v systemi antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom [Management decisions in the enterprise crisis management system]. *Naukovyy visnyk Poltav'skoho universytetu ekonomiky i torhivli*, no. 1(52), pp. 153–159.
5. Lihonenko, L.O. (2016). Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh ekonomiky znan ta intelektualizatsii menedzhmentu. *Ekonomichniy forum*, no. 1, pp. 161–170. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efor_2016_1_23.
6. Maslovska L.Ts., Holovach K.S. (2017) Formuvannia systemy antykrizovoho upravlinnia silskohospodarskykh pidpriemstv [Establishment of the system of crisis management of agricultural enterprises]. *Ahrosvit*, vol. 9, pp. 12–17.
7. Meskon M.Kh., Albert M., Khedoury F. (1992) *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of management] trans. from English. Moscow: Delo, p. 702.
8. Prib K.A. (2019) Praktyka antykrizovoho upravlinnia v silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Practice of crisis management in agricultural enterprises]. *Ekonomika APK*, no. 10, pp. 51–59.
9. Prokopyshyn O.S. (2021) Systema antykrizovoho upravlinnia yak pidhruntia poperedzhennia kryzovykh yavlyshch na pidpriemstvakh [Anti-crisis management system as a basis for crisis prevention at enterprises]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 9, pp. 40–45.
10. Romanyak G.M. (2016) Sutnist antykrizovoho upravlinnia pidpriemstvom v umovakh nestabilnoho rynkovoho seredovyschcha [The essence of crisis management of an enterprise in an unstable market environment]. *Naukovi zapysky Ukrainy'skoyi akademiyi drukarstva*, no. 1, pp. 235–239. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_1_31.
11. 5 dovhostrokovykh tendentsii, yaki dopomozhut vyrosty biznesu u 2022 r. [5 long-term trends that will help grow the business in 2022]. Available at: <https://youcontrol.com.ua/articles/ystrends2022/>.
12. Pidsumky roboty HD OON v Ukraini u 2021 rotsi [Results of the work of the UN General Assembly in Ukraine in 2021]. Available at: <https://globalcompact.org.ua/news/pidsumki-roboti-gd-oon-v-ukraini-u-2021-roci>.

Olha Savchuk, Postgraduate Student at the Educational and Scientific Institute of Business and Finance, Higher Educational Institution "Podillia State University" (Kamianets-Podilskyi, Ukraine)

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF CRISIS MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISES AMIDST DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

The purpose of the research is to extend theoretical and methodological and formulate conceptual principles of crisis management of innovative development of agro-industrial enterprises in digitalization.

The author has used general scientific and special methods, namely: dialectical, system analysis for the study of current innovation trends, digitalization; abstract-logical in determining particularities of the transformation of crisis management of enterprises; graphic in the formation of conceptual principles of crisis management of innovative development of agro-industrial enterprises amidst digitalization.

It is defined principles of the transformation of crisis management of innovative development of agro-industrial enterprises amidst digitalization of the economy which include management ensuring integration with stakeholders to form shared value; possible innovative changes in technologies, processes, products, organizational and managerial ones that occur against the background of the digital environment; reorientation of the strategy towards shifting the focus from profit to expanding opportunities for customer satisfaction; shift of the paradigm of organizational culture based on deepening cooperation and integration and transition to flexible management and innovative business models, which transforms innovation into economic benefits for an enterprise and high consumer value for clients; facilitating mechanisms and innovative management methods, changes in the management system's feature set, used innovative tools on the basis of digital transformation, information technology, digitalization and virtualization of business; search and duly acquisition of information to ensure the effectiveness of making managerial decisions effective towards preventive measures to adapt the enterprise to new conditions.

The author has developed conceptual principles of transformation of anti-crisis management of innovative development of agro-industrial enterprises in digitalization by relying on the generalization of scientific adaptation approaches to fluid situations and market conditions through balancing between order and chaos, given disruptors, trends, the need for constant updating of the business model, combining individual creative contribution, teamwork, results, its adjustment and control with further expanded reproduction.

The research findings can be used to identify potential long-term trends that will help develop business, which must be taken into account for effective work and building long-term plans to increase business awareness. Thus, there is a growing demand for responsibility, transparent cooperation and investment, mechanisms for remote work and consideration of the employees' experience and the role of offices, development of cooperation and integration, calculation of ESG factors in business strategy, transformation of enterprise management system from traditional business model, the life cycle of which is constantly reduced due to high competition for innovation one that transforms innovative technologies into economic results of the enterprise.

Keywords: *crisis management, innovation development, conceptual principles, transformation, digitalization, datafication, digitization, virtualization.*

Дата надходження до редакції: 07.09.2021 р.

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Коценко Маріна Сергіївна

аспірант

Поліський національний університет (м. Житомир, Україна)

ORCID: 0000-0002-9770-1510

Marina.kotcenko.@gmail.com

Виробництво продуктів харчування у сучасному світі супроводжується негативним впливом на навколишнє середовище. Питання забруднення повітря, ґрунтів та річок усе більше турбує міжнародне співтовариство, яке протягом останніх років перебуває у пошуку альтернативних методів господарювання, які б змогли не лише забезпечувати якісними продуктами харчування населення планети, а й позитивно впливати на природу. Одним із запропонованих методів господарювання є органічне виробництво, за якого існує заборона використання будь-яких синтетичних та хімічних домішок. Продукція, що виготовлена методом органічного землеробства, є корисною для здоров'я населення та сприяє відновленню річок, ґрунтів, збереженню генофонду, а органічне виробництво є перспективним напрямом аграрної галузі економіки України. Важливим етапом становлення органічного сільського господарства є створення системи забезпечення та управління конкурентоспроможністю вітчизняної органічної продукції. Установлено, що важливим етапом забезпечення конкурентоспроможності органічної продукції є формування конкурентних переваг. У зв'язку із цим виникає потреба дослідження та розроблення нових шляхів їх формування. Статтю присвячено теоретичним аспектам еволюції конкурентних переваг, метою якої є встановлення основних етапів розвитку економічної думки щодо сутності терміна «конкурентні переваги», морфології поняття та особливостей конкурентних переваг органічної продукції. Розглянуто підходи до визначення понять конкуренції та конкурентоспроможності. Охарактеризовано структурний, функціональний, ресурсний та системний підходи до трактування сутності конкуренції. Установлено, що такі поняття в економічній теорії, як «конкуренція», «конкурентоспроможність» та «конкурентні переваги» нерозривно пов'язані та прямо залежать одне від одного. Здійснено аналіз розвитку економічної думки та охарактеризовано підходи до визначення конкурентної переваги та конкурентної переваги продукції. Конкурентні переваги органічної продукції – це такі оригінальні властивості продукції виробника, які краще від конкурентів забезпечують потреби споживача. За стрімкого розвитку конкурентних відносин на ринку органічної продукції та впливу зовнішньоекономічних чинників на сільськогосподарських виробників формування конкурентних переваг є обов'язковим атрибутом вітчизняних сільськогосподарських виробників.

Ключові слова: конкурентні переваги, конкурентоспроможність, органічна продукція, конкуренція, конкурентні переваги органічної продукції.

DOI: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.3.4>

Постановка проблеми у загальному вигляді. Становлення України як європейської держави спричинило новий етап розвитку економічних відносин та вихід сільськогосподарських виробників на міжнародну арену. Своєю чергою, розвиток ринкової конкуренції у галузі органічного сільського господарства зумовив збільшення кількості аграрних підприємств, які стали виготовляти екологічно чисту продукцію, тому виробникам органічної продукції необхідно максимізувати всі свої трудові, фінансові, природні ресурси з метою формування конкурентних переваг виготовленої продукції.

У виробників органічної продукції України є досить потужні природні ресурси та перспективи. Такі переваги, як географічне положення, наявність родючих земель та попит європейських країн на українські органічні продукти, дає змогу вітчизняним виробникам розвивати своє виробництво та впроваджувати нові методи ведення господарства. Досить гостро постає питання соціальної спрямованості органічного виробництва. Такі питання, як

сталий розвиток територій, забезпечення якісним продовольством населення, декарбонізація виробництва, використання принципів зеленої економіки, щороку все більш стають актуальними та невідворотними процесами у веденні сільського господарства. Тому надважливими для виробників українських аграріїв є підтримка свого іміджу на міжнародних ринках та розвиток якісного нового конкурсного середовища.

Саме тому постала необхідність у вдосконаленні підходів до формування конкурентоспроможності продукції вітчизняних органічних підприємств. Зокрема, потребує перегляду існуюча система забезпечення конкурентоспроможності шляхом визначення та формування конкурентних переваг. Досить важливими є визначення теоретичних та практичних засад конкурентних переваг органічної продукції та встановлення механізмів їх забезпечення, збереження та примноження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні аспекти забезпечення конкурентоспроможності

розкрито у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Найбільший внесок зробили М. Портер [24], А. Сміт [1], А. Маршалл [16]. Механізм формування конкурентних переваг, їх класифікацію, джерела виникнення та властивості було досліджено у працях таких науковців, як Л. Балабанова [3], Р. Фатхудінов [31], Ф. Котлер [11], Г. Азоев [2]. Ними було закладено фундамент вчення про конкурентні переваги та розкрито механізми існування ринкових відносин.

Сучасні науковці також приділяють значну увагу питанню конкурентних переваг, зокрема розглядається вплив глобалізаційних економічних процесів на розвиток конкурентного середовища. Так, М.А. Міненко досліджує стійкі конкурентні переваги та вказує, що чинником стійкої конкурентоспроможності вітчизняних виробників є введення інновацій та якісно нової організаційної системи управління підприємством [18].

Із розвитком новітніх технологій та впровадження їх у діяльність підприємств науковці почали шукати можливості для розвитку власної конкурентоспроможності на засадах цифрової трансформації. Так, А. Маметов у своїх дослідженнях систематизував основні типи конкурентних переваг діджиталізації підприємства у системі цифрової економіки, зокрема актуалізувавши формування технологічних, функціональних, інформаційних та галузевих конкурентних переваг [17].

Великого значення під час визначення сутності конкурентної переваги сучасні науковці надають інноваційному розвитку виробництва та ролі інновацій у системі забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Так, Василенко та Ткаченко пропонують таке визначення: «Конкурентна перевага – це будь-яке нововведення, яке надає підприємству збільшення його успіху» [5].

Перешкоди, яких зазнають вітчизняні виробники під час формування конкурентних переваг продовольчого забезпечення, розглядає Л. Глубіш [7], яка вважає, що у сільському господарстві основною причиною повільного набуття конкурентних переваг є відсутність ринку землі, яка була б придатна для ведення сільського господарства. Для поліпшення конкурентного середовища у сфері продовольчого забезпечення «необхідно врівноважити виробничі, технологічні, організаційні, маркетингові та екологічні компоненти забезпечення конкурентоспроможності, що дасть змогу продуцентам сфери продовольчого забезпечення України набутти конкурентних переваг» [7].

Попри велику кількість теоретичних та практичних надбань із теорії конкуренції та конкурентних переваг потребують детального вивчення методи забезпечення та теоретичні основи формування конкурентних переваг саме органічної продукції.

Формування цілей статті. Метою дослідження є визначення основних етапів становлення наукової думки теорії конкуренції, конкурентоспроможності та конкурентних переваг; установлення еволюції поняття «конкурентні переваги» та конкретизація визначення поняття «конкурентні переваги органічної продукції».

Методи дослідження. Теоретико-методологічною базою дослідження були фундаментальні положення

сучасної економічної науки, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених із проблеми дослідження. У процесі дослідження використано загальнонаукові і спеціальні наукові методи, а саме: для ідентифікації сутнісної природи і змісту поняття «конкурентні переваги» застосовано абстрактно-логічний метод; ретроспективний метод застосовано під час дослідження еволюції теорії конкуренції та конкурентоспроможності підприємств. Інформаційну базу дослідження становили вітчизняні законодавчі та нормативні акти, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених із проблеми дослідження, інформація із всесвітньої комп'ютерної мережі Internet.

Результати дослідження. Протягом останніх років українська економіка перебуває на шляху великих змін. Зі вступом до Світової організації торгівлі та виходом на міжнародні ринки збуту виникли певні перспективи. Україна як держава з потужними аграрним потенціалом поступово займає свою нішу серед європейських виробників продуктів харчування. Оскільки питання екологізації виробництва, декарбонізації та сталого розвитку територій усе більше актуальні, то виробництво органічних продуктів є одним із найперспективніших напрямів розвитку українського сільського господарства.

Ринок органічних продуктів досить стрімко розвивається в країнах Європи та світу, а для того щоб українські виробники зайняли свою нішу у цій галузі, необхідно дослідити теоретичні аспекти появи конкуренції та забезпечення конкурентоспроможності органічних підприємств.

Таке поняття, як «конкуренція», у ринковій економіці виникло досить давно. Під час вирішення спірних питань використовувалися певне суперництво та боротьба за першість у тому чи іншому виді діяльності. У широкому розумінні конкуренція – це суперництво між суб'єктами ринкової економіки за найкращі умови виробництва та збуту товару, за отримання найбільших прибутків. Водночас це механізм стихійного регулювання діяльності виробника в умовах вільних ринкових відносин. Варто зазначити, що, аналізуючи праці видатних економістів, стало зрозуміло, що підходів до трактування поняття «конкуренція» є досить велика кількість, їх умовно поділяють на поведінковий, структурний, функціональний та системний [32].

Представниками поведінкового підходу були Л. Вальрас, А. Маршалл, М. Портер, Д. Рікардо та А. Сміт. Вони дали таке визначення конкуренції: це певне суперництво між покупцем та продавцем на ринку за більш вигідні умови на ринку, де основною ціллю є отримання прибутку [24].

Наступним є структурний підхід, де конкуренція – це наявність досить значної кількості покупців та продавців, що забезпечує вільний вихід продавців та покупців на ринок [34]. Представниками такої думки були С.Л. Брю, Дж. Робінсон Е. Чемберлін.

Й. Шумпетер та Ф. фон Хайек уважали, що конкуренція – це своєрідний поштовх для продавців шукати нові види продукції та виготовляти продукцію високої якості та спонукає їх вчасно та якісно реагувати на потреби

споживачів, сприяє розвитку науки та техніки, інформаційних систем і технологій [28]. Такий підхід характеризується як функціональний.

За системного підходу науковці вважають, що під час конкуренції структура ринку впливає на поведінку його учасників та визначає остаточний результат діяльності підприємства [33]. Такої думки були Д. Цьвок, Д.М. Кларк та Дж. Стігнер.

Слід зауважити, що хоча трактування економічної сутності конкуренції дещо різняться одне від одного, вчені-економісти, котрі займалися дослідженням цього питання, наголошують, що конкуренція є невід'ємною частиною ринкової економіки. На нашу думку, рівень конкуренції впливає на стан національної економіки, від розвитку якої залежать якість життя населення та суспільства, продовольча безпека. Це певний стимул для підприємства підвищувати якість виготовленої продукції та постійно розвивати корисні споживчі властивості, шукаючи шляхи для забезпечення власної конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність в економічній літературі розглядається як здатність одного підприємства чи фірми задовольняти потреби споживача, використовуючи власні ресурси. Розділяють поняття «конкурентоспроможність національної економіки», «конкурентоспроможність галузі», «конкурентоспроможність підприємства та продукції». Підвищення конкурентоспроможності підприємства та виготовленої продукції виявляється у формуванні власних конкурентних переваг та їх збереженні.

Класики економічної теорії М. Портер [29], Г. Азоев [2], Ж.-Ж. Ламбен [14], Д. Рікардо [27] та низка інших учених зробили вагомий внесок у визначення поняття конкурентної переваги, її еволюції, джерел виникнення та основ формування. Усі ці вчені мали свою думку щодо тлумачення сутності конкурентної переваги, проте всі вони вказують на те, що конкурентна перевага – це невід'ємний складник забезпечення конкурентоспроможності товару та конкурентоспроможності підприємства.

Саме визначення «конкурентна перевага» запропонував Майкл Портер – американський економіст, що вважається батьком теорії конкуренції та одним із найвідоміших сучасних учених, котрі детально досліджують ринкову конкуренцію та шляхи її забезпечення. Конкурентна перевага, за М. Портером, – це набір характеристик чи властивостей товару або послуги, які створюють відповідну перевагу над конкурентами [24]. На думку вченого, рівень конкурентної переваги підприємства чи фірми слід оцінювати порівняно з підприємством-лідером на ринку і може досягатися підприємством двома способами: або фірма стає у своїй галузі виробником із найнижчим рівнем собівартості (внутрішні конкурентні переваги), або вона диференціює свою продукцію (послуги) в тих напрямках, які цінуються покупцями такою мірою, що вони готові заплатити найвищу ціну за володіння ними (внутрішні конкурентні переваги) [24].

Деякі економісти пропонують розглядати конкурентні переваги як властивості товару, торгової марки

чи послуги. До них слід віднести думку Ж.-Ж. Ламбена, який вважає, що конкурентні переваги – це властивості товару, які здатні забезпечити перевагу підприємства над конкурентами. Він виділяє низку особливостей, які здатні забезпечувати конкурентну перевагу, а саме: нижчі витрати підприємства, ключові компетенції підприємства, які здатні створювати цінність для споживача, та відмінна якість продукції [14].

Конкурентні переваги, за визначенням Г.Азоева та А. Челенкова, – це концентрований прояв переваг над конкурентами в економічній, технічній та організаційній сферах діяльності підприємства [2].

Вітчизняні науковці також досить детально вивчають питання конкурентних переваг. До них слід віднести Л. Балабанову та Н. Куденко. Вони мають дещо схожі думки щодо сутності поняття конкурентної переваги, а саме як лідируючу позицію підприємства на ринку [3]. Н. Куденко додає до даного визначення, що конкурентна перевага має мати певні риси для свого відтворення: стійкість, складну для повторення конкурентами, забезпечувати постійний прибуток та унікальну конкурентну позицію на ринку [13].

Сучасні вчені під час дослідження питання конкурентної переваги великого значення надають інноваційному розвитку виробництва та ролі інновацій у системі забезпечення конкурентоспроможності підприємства. Так, Василенко та Ткаченко пропонують таке визначення: «Конкурентна перевага – це будь-яке нововведення, яке надає підприємству збільшення її успіху» [5].

Дослідивши сутність поняття «конкурентна перевага», нами було з'ясовано, що сучасні науковці виділяють декілька підходів до тлумачення даної категорії. До прикладу, Ю. Іванов виділив три підходи до визначення сутності конкурентних переваг: компаративний, ресурсний та ціннісно-компетентний [10]. Шість підходів виділяє І.Г. Боришкевич: якісний, адміністративний, ексклюзивний, просторовий, ресурсний та доміантний [4]. На нашу думку, дана класифікація є занадто розгорнутою, а деякі підходи можна об'єднати.

Найбільш детально та змістовно здійснено класифікацію підходів до тлумачення конкурентної переваги О.С. Петринковою, яка пропонує такі підходи: управлінський, ресурсний, інноваційний, інвестиційний та комбінований [23].

Відмінними рисами ресурсного підходу до формування сутності конкурентних переваг, на думку вченої, є аналіз однорідних факторів виробництва та базується на перевагах використання власних ресурсів підприємства. Визначено, що чинники, які впливають на стан конкурентоспроможності регіону, й є їхніми конкурентними перевагами. Недоліком такого підходу є те, що у визначенні не враховуються впливи зовнішнього ринкового середовища на розвиток підприємства.

За управлінського підходу досить значна увага приділяється ефективній урядовій політиці та впливу державної підтримки на формування регіональної конкурентоспроможності. За інвестиційного підходу аналізуються внутрішні чинники економічного зростання підприємства, такі як інвестування в науково-технічний

прогрес та людський капітал. Основними постулатами інвестиційного підходу є дослідження чинників економічного зростання підприємства, які формуються на розвитку технічного прогресу. За комплексного підходу визначається, що отримання конкурентних переваг стає можливим під час використання усіх видів ресурсів підприємства.

Аналіз підходів до формування конкурентних переваг є базою для визначення трактування даного поняття. Із метою теоретичного узагальнення поняття «конкурентна перевага» нами виділено ключові слова, на які опираються дослідники у визначенні: показник, результат, характеристики, діяльність, цінність, переваги та компетентність.

Як ексклюзивну цінність об'єкта, яка дає йому перевагу перед конкурентами, визначають конкурентну перевагу Л. Балабанова, Р.А. Фатхудінов, Ф. Котлер та О.Є. Кузьмін. Як характеристику чи властивості товару, які забезпечують підприємству вигоду та безперечну перевагу над конкурентами, конкурентну перевагу розглядають Ж.-Ж. Ламбен, А. Войчак, Р. Камишніков.

Конкурентну перевагу як показник, що здатен забезпечити підприємству певну довершеність над конкурентами, пропонують розглядати Н. Куденко, Н. Куценко та П. Забелін.

Є. Полтавська пропонує визначити конкурентні переваги як результат кращого, ніж у конкурентів, управління усіма процесами діяльності виробництва, формуючі якісні та кількісні властивості товару, що, своєю чергою, здатні забезпечувати цінність для споживача [22].

Аналізуючи наведені дані, можна зробити висновок, що не існує єдиного визначеного трактування поняття «конкурентні переваги». Залежно від того, у якому ракурсі розглядається поняття конкурентної переваги, можна виділити ключові елементи щодо аналізу та пошуку джерел їх формування.

Розглядаючи поняття «конкурентні переваги продукції», доцільно виділити результати досліджень авторів, які наведено в табл. 1.

Аналізуючи дані табл. 1, можна зробити висновок, що науковці сходяться на думці, що конкурентні переваги продукції доцільно розглядати як властивості та характеристики товару, які якісно відрізняють продукцію одного виробника від іншого, тобто ключовим є саме особливі

властивості виготовленої продукції підприємства. На нашу думку, найбільш повне визначення конкурентної переваги продукції пропонує Л. Павловська, а саме: «Конкурентні переваги продукції – це властивості товару або торгової марки, які створюють для підприємства переваги над своїми прямими конкурентами щодо ефективності забезпечення та використання матеріальних, земельних, людських, інтелектуальних, інформаційних, енергетичних та інших ресурсів» [21].

Аналізуючи праці вчених, нами було виділено основні складники визначення поняття конкурентної переваги органічної продукції, а саме: конкурентні переваги органічної продукції – це певні властивості органічної продукції, які здатні забезпечити лідерство для виробника у конкурентному середовищі на основі використання наявного економічного, соціального, екологічного, інноваційного потенціалу та здатності підприємства приймати раціональніші, ніж конкуренти, управлінські рішення на зміни аграрного виробництва у відповідних ринкових умовах, реалізація яких здатна забезпечити підприємству економічне зростання.

Висновки. Розвиток наукової думки щодо сутності конкурентних переваг органічної продукції тривав довгий час – від моменту зародження економічної думки щодо конкуренції і до визначення, що конкурентні переваги органічної продукції є обов'язковим атрибутом забезпечення конкурентоспроможності підприємства. У ході дослідження ми з'ясували, що поняття «конкурентні переваги» дещо різняться одне від одного, а вчені-економісти, які займалися їх дослідженням, вносили у дане поняття свій зміст. Установлено, що під час трактування конкурентної переваги найбільш актуальними є управлінський, ресурсний, інноваційний, інвестиційний та комбінований підходи. На нашу думку, під час дослідження конкурентних переваг органічної продукції слід використовувати підхід, що базується на властивостях продукції, котрі здатні забезпечувати певну перевагу чи лідерство продукту для споживачів, при цьому використовуючи усі наявні ресурси підприємства. Подальшого вивчення потребує система формування конкурентних переваг органічної продукції за глобальних викликів сучасності та впровадження принципів сталого розвитку підприємств.

Таблиця 1 – Трактування сутності поняття «конкурентні переваги продукції»

Власник думки	Сутність визначення
Л. Павловська [21]	Властивості товару або торгової марки, які створюють для підприємства переваги над своїми прямими конкурентами щодо ефективності забезпечення та використання матеріальних, земельних, людських, інтелектуальних, інформаційних, енергетичних та інших ресурсів
М. Кизим, В.І. Торкатюк, Л.С. Шевченко, А.Л. Шутенко [12]	Споживчі якості товару, специфічні умови їх виробництва та продажу, а також додаткові послуги, що відрізняють діяльність фірми та створюють її перевагу над конкурентами
Ж.-Ж. Ламбен [14]	Це особливі властивості товару або торгової марки, які здатні забезпечувати певний пріоритет над конкурентами
В.Д. Нємцов [19]	Це характеристики, властивості товару або торгової марки, які створюють для організацій певні переваги над конкурентами. Дані характеристики можуть бути досить різноманітними і стосуватися як безпосередньо самого товару, так і додаткових послуг

Джерело: розроблено автором на основі [12; 14; 19; 21]

Список використаної літератури:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Эксмо, 2007. 960 с.
2. Азоев Г.Л., Челенков А.П. Конкурентные преимущества фирмы : учебное пособие. Москва : НОВОСТИ, 2000. 255 с.
3. Балабанова Л.В., Холод В.В. Маркетингове управління конкурентоспроможністю підприємств: стратегічний підхід : монографія. Донецьк : ДонДУЕТ, 2006. 294 с.
4. Боришкевич І.І. Стратегічні напрями забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2017. Вип. 12. Т. 1. С. 6–11.
5. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління підприємством : навчальний посібник / за ред. В.О. Василенка. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 400 с.
6. Вовчак А.В., Камишніков Р.В. Конкурентні переваги підприємства: сутність і класифікація. *Маркетинг в Україні*. 2005. № 2(30). С. 50–53.
7. Глубиш Л. Перешкоди формуванню конкурентних переваг у секторах сфери продовольчого забезпечення України. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. № 7(1). С. 115–136. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.07>
8. Гаврилюк С.П. Конкурентні переваги як основа розробки стратегії туристських підприємств. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2001. № 4. С. 76–80.
9. Должанський І.З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
10. Іванов Ю.Б., Орлов П.А., Іванова О.Ю. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2008. 352 с.
11. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент: экспресс-курс / пер. с англ. Д. Раевской ; под ред. С.Г. Божук. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 464 с.
12. Конкурентна діагностика фірми: концепція, зміст, методи : монографія / за ред. Л.Ш. Шевченко, В.І. Токартюк, Н.А. Кизим, А.Л. Шутенко. Харків : ІНЖЕК.
13. Куденко Н.В. Маркетингові стратегії фірми : монографія. Київ : КНЕУ, 2002. 245 с.
14. Ламбен Ж-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 800 с.
15. Лігоненко Л.О. Підприємство в умовах глобалізації : усвідомлення нових реалій. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва в Україні* : збірник тез наук. робіт учасників Всеукраїнської наук.-практ. конф. Київ : КНТЕУ, 2005. 310 с.
16. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3-х т. Т. 1. / ред. О.Г. Радынова. Москва : Прогресс, 1999. 496 с.
17. Маметов А. Формування конкурентних переваг на засадах цифрової трансформації підприємства. *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 138–142. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2021/24.pdf.
18. Міненко М.А. Стійкі конкурентні переваги в умовах глобалізації ринку. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*, 2019. URL: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/182607>.
19. Немцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент : навчальний посібник. Київ : ЕксОб, 2001. 539 с.
20. Перерва П.Г., Ткачова Н.П. Розвиток методів аналізу фактичного стану конкурентних переваг підприємства. *Економіка розвитку*. 2011. № 4(60). С. 116–120.
21. Павловська Л.Д. Конкурентні переваги органічної продукції. *Економіка. Управління. Інновації*. 2018. Вип. 2(23). URL: http://eprints.zu.edu.ua/28427/1/eui_2018_2_15.pdf.
22. Полтавська Є.О. Управління конкурентними перевагами підприємства : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Харків, 2004. 20 с.
23. Пилипенко О., Мартазіна Н. Методологічні аспекти до формування системи управління конкурентними перевагами підприємства. *Економіка*. 2013. № 4(124). С. 61–65.
24. Портер М. Конкуренция. Москва : Вильямс, 2005. 608 с.
25. Ткачова С. Сучасна концепція стійких конкурентних переваг підприємства: інтеграція та збалансування наукових підходів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. Вернадського. Серія «Економіка та управління»*. 2012. Т. 25(64). № 2. С. 160–168.
26. Томпсон А.А., Стрикленд А.Дж. Стратегический менеджмент. Концепции и ситуации для анализа / пер. с англ. ; 12-е изд. Москва : Вильямс, 2003. 928 с.
27. Рікардо Д. Начало политической экономии и налогообложения. Т. 2. Антология экономической классики. Москва : Эконом, 1993.
28. Хайек Ф. Индивидуализм и экономический порядок. Москва : Изобраз, 2000. 256 с.
29. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 715 с.
30. Хэмел Г. Конкуренция за будущее. Создание рынков завтрашнего дня / пер. с англ. К. Прахалад. Москва : Олимп-Бизнес, 2002. 288 с.
31. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса : экономика, маркетинг, менеджмент. Москва : Маркетинг, 2002. 892 с.
32. Шаповалова І.В. Конкурентні переваги підприємства: ретроспективний аналіз трактування термінів. *Економіка та суспільство*. 2017. Вип. 10. С. 427–432.
33. Цьвок Д.Р. Формування конкурентних переваг підприємства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 5(61). С. 98–107.

References:

1. Adam Smith (2009) *Issledovanie o prirode i prichinah bagatstva narodov* [Research on the nature and causes of the wealth of peoples]. Moscow: Eksmo, 960 p.
2. Azoev G.L., Chelenkov A.P. (2000). *Konkurentnyye preimushhestva firmy* [Competitive advantages of the company]. Tutorial. Moscow: JSC Printing House "NEWS", 255 p.
3. Balabanova L.V., Kholod V.V. (2006) *Marketynghove upravlinnja konkurentospromozhnistju pidpryemstv: strategichnyj pidkhd [Marketing management of enterprise competitiveness: strategic approach: monograph]. Donetsk: DonDUET, 294 p.*
4. Boryshkevich I.I. (2017) *Strategichni naprjamy zabezpechennja konkurentospromozhnost siljsjoghospodarsjkykh pidpryemstv. [Strategic directions of ensuring the competitiveness of agricultural enterprises]. Bulletin of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogienko. Economic sciences. Issue 12 T. 1, p. 6–11.*
5. Vasylenko V.O., Tkachenko T.I. (2004) *Strategichne upravlinnja pidpryemstvom: navch. posib. [Strategic management of the enterprise: textbook. way]. Kyiv: Center for Educational Literature, 400 p.*
6. Vovchak A.V., Kamyshnikov R.V. (2005) *Konkurentni perevagy pidpryemstva: sutnistj i klasyfikacija [Competitive advantages of the enterprise: essence and classification]. Marketing in Ukraine. No. 2 (30). P. 50–53.*
7. Glubysch L. (2021) *Pereshkody formuvannju konkurentnykh perevagh u sektorakh sfery prodovoljchogho zabezpechennja Ukrainy. [Obstacles to the formation of competitive advantages in the sectors of food security of Ukraine]. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal, 7 (1), 115–136. DOI: <https://doi.org/10.51599/are.2021.07.01.07>.*
8. Gavrilyuk S.P. (2001) *Konkurentni perevagy jak osnova rozrobky strateghiji turysts'jkykh pidpryemstv. [Competitive advantages as a basis for developing a strategy for tourism enterprises]. Scientific Bulletin of Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine. No. 4. P. 76–80.*
9. Dolzhansky I.Z., Zagorna T.O. (2006) *Konkurentospromozhnistj pidpryemstva [Competitiveness of the enterprise]. Kyiv: Center for Educational Literature, 384 p.*
10. Ivanov Yu.B. (2008) *Konkurentni perevagy pidpryemstva: ocinka, formuvannja ta rozvytok : monografija Ju.B. Ivanov, P.A. Orlov, O.Ju. Ivanov. [Competitive advantages of the enterprise: assessment, formation and development: monograph Yu.B. Ivanov, P.A. Orlov, O.Yu. Ivanova]. H.: VD "INZHEK". 352 p.*
11. Kotler F. (2006) *Marketyngh menedzhment [Marketing Management: Express Course / trans. with English D. Raevskaya]. SPb.: Piter, 464 p.*
12. *Konkurentna diagnostyka firmy: koncepcija, zmist, metody, monografija (2017) [Competitive diagnostics of the firm: concept, content, methods, monograph / ed. L.Sh. Shevchenko, V.I. Tokartyuk, N.A. Kizim, A.L. Shutenko]. VD "INZHEK".*
13. Kudenko N.V. (2002) *Marketynghovi strateghiji firmy. [Marketing strategies of the firm]. Monograph. Kyiv: KNEU, 245 p.*
14. Lamben Jean-Jacques (2007) *Menedzhment orijentovanyj na rynek [Market-oriented management]. St. Pereburg: Peter, 800 p.*
15. Ligonenko L.O. (2005) *Pidpryemstvo v umovakh ghlobalizaciji : usvidomlennja novykh realij [Enterprise in the context of globalization: awareness of new realities]. Problems and prospects of business development in Ukraine: a collection of abstracts of sciences. works of participants of the All-Ukrainian scientific-practical. conf. Kyiv: KNTEU, 310 p.*
16. Marshall A. (1999) *Printsipy ekonomicheskoy nauki: v 3-kh tomakh. [Principles of economic science: in 3 volumes]. T. 1. / Alfred Marshall; Ed. O.G. Radynova. M.: Izd. group "Progress", "University", 496 p.*
17. Mametov A. (2021) *Formuvannja konkurentnykh perevagh na zasadakh cyfrovoji transformaciji pidpryemstva [Formation of competitive advantages on the basis of digital transformation of the enterprise]. Economy and state. No. 3. P. 138–142. Access mode: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2021/24.pdf.*
18. Minenko M.A. (2019) *[Sustainable competitive advantages in the context of market globalization]. Economic Bulletin of NTUU "KPI". Access mode: <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/182607>.*
19. Nemtsov V.D. (2001) *Strategichnyj menedzhment: navch. posib [Dovgan LE Strategic management: textbook. way]. Kyiv: UVP ExOb LLC. 539 p.*
20. Pererva P.Gh, Tkachova N.P. (2011) *Rozvytok metodiv analizu faktychnogho stanu konkurentnykh perevagh pidpryemstva [Development of methods of analysis of the actual state of competitive advantages of the enterprise]. Development economics. No. 4 (60). P. 116–120.*
21. Pavlovskaya L.D. (2018) *Конкурентні переваги органічної продукції [Competitive advantages of organic products]. Economy. Management. Innovation. Issue No. 2 (23). Access mode: http://eprints.zu.edu.ua/28427/1/eui_2018_2_15.pdf.*
22. Poltavskya Ye.O. (2004) *Upravlinnja konkurentnymy perevaghamy pidpryemstva [Management of competitive advantages of the enterprise: author's ref. dis. for science]. degree of Cand. econ. Sciences: [special] 08.06.01 "Economics, organization and management of enterprises". Kharkiv, 200 p*
23. Pilipenko O., Martazina N. (2013) *Metodologichni aspekty do formuvannja systemy upravlinnja konkurentnymy perevaghamy pidpryemstva [Methodological aspects to the formation of the management system of competitive advantages of the enterprise]. Economy. No. 4 (124). P. 61–65.*
24. Porter M. (2005) *Konkurencija [Competition]. Moscow: Williams Publishing House, 608 p.*
25. Tkachova S. (2012) *Suchasna koncepcija stjykykh konkurentnykh perevagh. pidpryemstva: integracija ta zbalansuvannja naukovykh pidkhdov [Modern concept of sustainable competitive advantage. enterprises: integration and balancing of scientific approaches]. Scientific notes of Tavriya National University named after V. Vernadsky. Economics and Management Series. Volume 25 (64). No. 2, pp. 160–168.*
26. Thompson A.A., Strickland A.J. (2003) *Strategichnyj menedzhment. Koncepciji i situaciji dlja analizu [Strategic Management. Concepts and situations for analysis]. [trans. with English]. 12th ed. Moscow: Williams, 928 p.*

27. Ricardo D. (1993) Nachalo politicheskoy ekonomii i nalogooblozheni [The beginning of political economy and taxation]. Vol. 2 / D. Ricardo. Anthology of economic classics.
28. Hayek F. (2000) Individualizm i ekonomicheskij poryadok [Individualism and economic order]. Friedrich August von Hayek. Moscow: Izograf, 256 p.
29. Porter M. (2005) Konkurentnoe preimushchestvo: Kak dostich' vysokogo rezul'tata i obespechiiego ustoychivost' [Competitive Advantage: How to Achieve High Results and Ensure Its Sustainability] / Transl. from English. Moscow: Alpina Business Books, 715 p.
30. Hamel G. (2002) Konkurentsija za budushchee. Sozdanie rynkov zavtrashnego dnja [Competition for the Future. Creating the markets of tomorrow] / translation from English. K. Prahalad. Moscow: Olymp-Business, 288 p.
31. Fatkhutdinov R.A. (2002) Konkurentosposobnost' organizatsii vusloviyakh krizisa : ekonomika, marketing, menedzhment [Competitiveness of the organization in the conditions of the crisis: economics, marketing, management]. Moscow: Publishing and bookselling center "Marketing", 892 p.
32. Shapovalova I.V. (2017) Konkurentni perevaghij pidpryjemstva : retrospektyvnyj analiz traktuvannja terminiv [Competitive advantages of the enterprise: a retrospective analysis of the interpretation of terms]. *Economy and society*. No. 10. P. 427–432.
33. Tsvok D.R. (2017) Formuvannja konkurentnykh perevaghij pidpryjemstva [Formation of competitive advantages of the enterprise]. *Problems of system approach in economics: a collection of scientific paper*. Issue 5 (61). P. 98–107.

Marina Kotsenko, Postgraduate student, Polissya National University (Zhytomyr, Ukraine)

EVOLUTION OF DEVELOPMENT OF COMPETITIVE ADVANTAGES OF ORGANIC PRODUCTS

Ukraine is an agricultural state with strong potential for the development of organic production, which has a number of advantages capable of providing domestic consumers with environmentally friendly food products and of taking its niche in international markets in the future. Geographical location, fertile soil, available labour force, social orientation of production – all this stimulates a new phase in the development of Ukrainian organic producers and encourages entrepreneurs to explore opportunities for competitiveness by creating their own edges. While there are plenty of scientific studies on the theory of competition, competitiveness and competitive advantages, there is also a need to work out new theoretical and practical aspects concerning the formation of competitive advantages of organic produce, taking into account the current market environment. This requires a thorough analysis of the evolution of the concept known as "competitive advantages of organic products". In the course of the research, several approaches to defining the concept of competition and competitiveness were reviewed. The structural, functional, resource and system approaches to the interpretation of the competition were characterised. The concepts of competition, competitiveness and competitive advantage in economic theory have been found to be inextricably linked and directly dependent on one another. An overview of the development of economic ideas and a characterisation of approaches to defining the competitive advantage of products has been carried out as well as a proposal for identification of the competitive advantages of organic produce. The methodological and theoretical part of the paper is based on the scientific provisions of fundamental and applied research in the field of agricultural economics, competitiveness theory, the contribution of domestic and foreign scholars, which provide the underlying basis for the establishment of competitive advantages. The systematic approach was used in the study of the links between the phenomena and processes in the system of formation of competitive advantages for organic goods producers, and the abstract-logical method was used to carry out theoretical generalizations and draw conclusions on the provision of competitive advantages. It is established that despite the sufficient number of scientific research on the subject of competitiveness and competitive advantages, it is necessary to review and improve the existing formation system of competitive advantages of organic products, taking into account the globalisation of the Ukrainian economy.

Key words: competitive advantages, competitiveness, organic products, competition, competitive advantages of organic products.

Дата надходження до редакції: 08.09.2021 р.

ОЦІНКА РИЗИКІВ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Сазонова Світлана Володимирівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Державний університет телекомунікацій (м. Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-9881-9692

sazonovadut@gmail.com

Потреба оцінки ризиків стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами і прогнозування його змін відчуває як керівництво телекомунікаційних підприємств, так і їхні контрагенти, інвестори та інші зацікавлені користувачі телекомунікаційних послуг. Як наслідок, виявлення несприятливих тенденцій розвитку підприємства, диференціація чинників впливу, вибір методу їх оцінки, проведення оцінки з подальшою інтерпретацією результатів набувають першорядного значення через загрозу втрати контролю управління підприємством. Але, незважаючи на велику кількість різних моделей оцінки ризику стратегічного управління, у сучасній економічній науці немає єдиного формалізованого підходу, а також не окреслено методи оцінки ризиків саме для телекомунікаційних підприємств. Кожна модель спирається на свою групу показників та нормативних значень. Саме тому для отримання об'єктивної інформації про стан стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами необхідно використовувати моделі різних авторів. Окрім цього, слід розглянути показники, необхідні для прогнозування стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами в умовах цифрової економіки, а також розробити можливі їх модифікації, які застосовуються безпосередньо до телекомунікаційних підприємств. Наведений порядок дій, безумовно, допомагає виявити слабкі місця в діяльності досліджуваних економічних суб'єктів, а разом із цим з'ясувати, чи зможуть великі телекомунікаційні підприємства стати основними, за допомогою яких вдасться реалізувати такий масштабний проєкт як «Україна 2030е – країна з розвитком цифровою економікою», та національний проєкт «Стратегія цифрового розвитку економіки та високих технологій на період до 2030 року».

У статті досліджено та систематизовано погляди науковців щодо визначення методів оцінки ризиків телекомунікаційних підприємств; уточнено сутність оцінки ризиків стратегічного управління в умовах цифрової економіки, яка стрімко розвивається у сучасних реаліях, змінюючи суть бізнесу та трансформуючи суспільство у напрямі повної цифровізації; окреслено найбільш перспективні методи оцінки стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами та надано експертну оцінку можливості застосування відомих методів для оцінки ризиків стратегічного управління до сучасних телекомунікаційних підприємств та надано рекомендації щодо їх застосування з метою розвитку цифрової економіки України.

Ключові слова: ризики, оцінка ризиків, стратегічне управління, цифрова економіка, телекомунікаційні підприємства.

DOI: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.3.5>

Постановка проблеми у загальному вигляді. На етапі розвитку вітчизняної економіки стає очевидним, будь-яке підприємство у довгострокових стратегічних перспективах задля збереження фінансової стійкості і підвищення конкурентоспроможності має відповідати викликам дійсності. Однією з галузей економіки, що має найбільш динамічний розвиток, а також забезпечує своїм функціонуванням розвиток інших складників сучасної економіки, є ринок зв'язку і телекомунікацій, підприємства телекомунікацій як основна фізична платформа для забезпечення цифровізації економіки та суспільства. Це багато в чому пов'язано із сучасним світовим трендом – цифровою економікою [3], зокрема з Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр., а також Планом заходів щодо реалізації цієї Концепції [11].

Потребу оцінки ризиків стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами і прогнозування його змін відчуває як керівництво телекомунікаційних підприємств, так і їхні контрагенти, інвестори та інші зацікав-

лені користувачі телекомунікаційних послуг. Як наслідок, виявлення несприятливих тенденцій розвитку підприємства, диференціація чинників впливу, вибір методу їх оцінки, проведення оцінки з подальшою інтерпретацією результатів набувають першорядного значення через загрозу втрати контролю управління підприємством. Саме тому для отримання об'єктивної інформації про стан стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами необхідно використовувати моделі різних авторів. Окрім цього, слід розглянути показники, необхідні для прогнозування стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами в умовах цифрової економіки, а також розробити можливі їх модифікації, які застосовуються безпосередньо до телекомунікаційних підприємств. Наведений порядок дій, безумовно, допомагає виявити слабкі місця в діяльності досліджуваних економічних суб'єктів, а разом із цим з'ясувати, чи зможуть великі учасники ринку зв'язку, такі як ПрАТ «Київстар», Lifecell (ТОВ «Лайфселл»), «Vodafone Україна» (ПрАО «ВФ Україна») [5; 6; 13], стати основними, за

допомогою яких вдасться реалізувати такий масштабний проект, як «Україна 2030e – країна з розвитком цифровою економікою», та національний проект «Стратегія цифрового розвитку економіки та високих технологій на період до 2030 року» [11; 12].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика становлення цифрової економіки, всеохоплюючого впливу «цифри» на суспільство та діджиталізації є ледь не найактуальнішою сьогодні. Загальні питання розвитку цифрових технологій та цифровізації економіки і суспільства досліджували С. Альпаков, Т. Батракова, В. Геєць, О. Гудзь, О. Данніков, О. Джусов, І. Карчева, С. Коляденко, Н. Краус, Л. Матвейчук, К. Січкаренко, І. Шевчук та багато інших. Деякі аспекти цифрової модернізації економіки України розглянуто в монографії В. Ляшенко та О. Вишневського [7].

Традиційні визначення цифрової економіки беруть свій початок від часів становлення таких понять, як «інформаційне суспільство», «інформатизація знань», основоположником якої став П. Друкер. Пізніше Інтернет, який виконував функцію засобу комунікації був пов'язаний із виробництвом, продажами та постачанням товарів та послуг через Інтернет. Таким чином, інформаційна економіка набирала обертів та трансформувалася у цифрову економіку. Однак сучасні науковці намагаються розширити межі поняття цифрової економіки як Інтернет-торгівлі, наприклад О.Є. Гудзь зазначає, що науковці під цифровою економікою переважно розуміють виробництво, продаж і постачання продуктів за допомогою інформаційно-комунікаційних мереж [3].

Практичні аспекти ідентифікації аналізу та оцінки ризиків та їхнього впливу на діяльність підприємств детально розглянуто у працях таких учених, як Г. Андрощук, Д. Блум, Е. Брейнерд, Т. Васильців, В. Вітлінський, Г. Великоіваненко, М. Дмитрієв, Л. Донець, М. Зіглер, О. Зоріна, І. Івченко, А. Камінський, Д. Кеннінг, С. Кошечкін, Л. Маханець, В. Смоляк, Л. Ріщук, І. Федулова, М. Хвесик, А. Штангрет та ін. Низка вітчизняних учених, таких як І. Вороненко, І. Зеліско, Н. Клименко, Л. Лазоренко, О. Нагорна, О. Сосновська, досліджували питання економічної безпеки на рівні підприємства, зокрема оцінку ризиків на ринку послуг мобільних операторів. Але, незважаючи на значну кількість наукових праць, що присвячені цій темі, залишаються неоднозначними та невирішеними проблеми оцінки ризиків стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами в умовах цифрової економіки.

Формування цілей статті. Мета статті – дослідити, визначити та надати експертну оцінку можливості застосування відомих методик оцінки ризиків стратегічного управління до сучасних телекомунікаційних підприємств та надати рекомендації щодо їх застосування з метою розвитку цифрової економіки України.

Методи дослідження. Як теоретичну і методологічну основу дослідження використано фундаментальні та прикладні роботи вітчизняних і зарубіжних авторів у сфері стратегічного управління. У дослідженні використувався комплекс наукових та взаємопов'язаних методів, зокрема: діалектичний та логічний аналіз;

методи абстрагування, порівняння, класифікації та опису; структурно-функціональний – у процесі виявлення актуальних питань стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами в умовах цифрової економіки.

Результати дослідження. Цифрова економіка здатна стати драйвером зростання української економіки, проте сьогодні вона функціонує в умовах глобальної економічної кризи, яка була спровокована політичними, а потім підсилена епідеміологічними чинниками впливу, дія яких посилюється за умов глобальної економіки. Адаптація телекомунікаційних підприємств до зовнішніх умов функціонування, що змінюються, носить хворобливий характер і пов'язана із серйозними економічними, політичними і соціальними витратами. У зв'язку із цим постає питання щодо розроблення оновленого механізму стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами, оскільки в дослідженнях Чангрока Соха і Деніела Конноллі [16] підтверджено, що Четверта промислова революція, що характеризується злиттям фізичних, цифрових та біологічних технологій, матиме глибокі соціальні та економічні наслідки.

Важливими напрямками впливу цифрової економіки на стратегічне управління телекомунікаційними підприємствами можна охарактеризувати так: зростання значення інформації не лише як самостійного продукту, а й як сировини; можливість формування, зберігання та використання великих обсягів інформації, які застосовуються під час складання бізнес-планів, вибору стратегії управління та бізнес-стратегій реалізації підприємницької діяльності; розширення можливостей реалізації стратегій управління та застосування нових моделей ведення підприємницької діяльності.

Оцінка ризиків – одна з найбільш складних проблем стратегічного управління. Метою оцінки ризиків є визначення повного переліку ризиків, які можуть вплинути на досягнення цілей підприємства та вибір методу оцінки певного ризику або групи ризиків. Перелік методів повинен бути максимально повним, оскільки неоцінені ризики можуть становити загрозу досягненню поставлених цілей підприємства, викликати збитки та втрату контролю над бізнес-процесами і призвести до втрати альтернативних варіантів та перспективних можливостей.

Серед складників телекомунікаційних підприємств, які являють собою систему, можна виділити основні: засоби виробництва підприємства, предмети праці, персонал, фінанси та інформація як окремий елемент на сучасному етапі розвитку цифрової економіки. Також варто відзначити, що рівень ризику матиме варіації залежно від інформаційного, технологічного, фінансового та управлінського складників підприємства.

Ми пропонуємо алгоритм оцінки ризиків на підприємстві, розроблений для телекомунікаційних підприємств (рис. 1).

Оцінка та аналіз ризику стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами можуть виконуватися за різними схемами та різним ступенем деталізації. Запропонована Л.І. Ріщук трирівнева система оцінки ризиків дає змогу проводити оцінку за такою схемою:

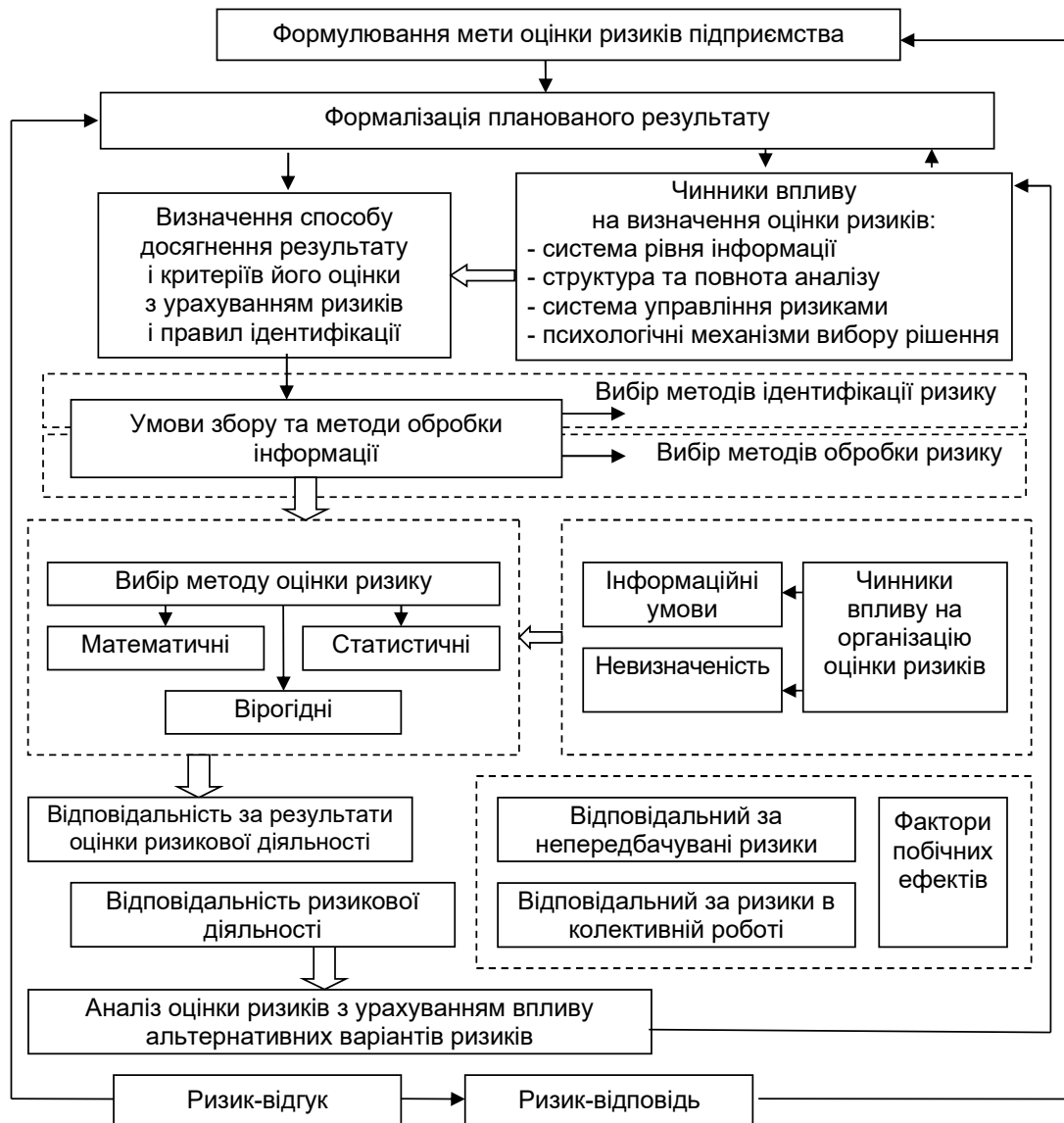

Рис. 1. Алгоритм організації оцінки ризиків стратегічного управління телекомунікаційними підприємствами

на першому етапі визначають та оцінюють ризики, які характеризують складники конкретної організації; на другому рівні розглядають організацію (систему) як сукупність виробничо-технічного, кадрово-інтелектуального, фінансового, комерційного, інноваційно-інвестиційного та інформаційного складників підсистем; на третьому етапі проводять саму оцінку ризиків для конкретної підсистеми підприємства у визначеному проміжку часу та з урахуванням фінансового стану [10].

Методи ідентифікації ризику можуть включати в себе: методи оцінки ризику на основі документальних свідчень, прикладами яких є аналіз контрольних листів, аналіз експериментальних даних, а також даних і подій, що сталися в минулому; підхід, відповідно до якого група експертів слідує встановленому процесу ідентифікації ризику за допомогою структурованої безлічі підказок і запитань [1; 2; 7].

Методи обробки ризику. З усіх ідентифікованих небезпек необхідно вибрати небезпеки з неприйнят-

ним рівнем ризику. При цьому критерії прийнятного ризику і результати оцінки ризику можуть бути виражені якісно (у вигляді текстового опису) та кількісно (наприклад, у вигляді кількості нещасних випадків або аварій на рік) [2].

У ході проведення оцінки ризику важливо проаналізувати можливу невизначеність результатів, викликану неточністю інформації, по надійності обладнання і помилках персоналу, а також прийнятими припущеннями у застосовуваних під час розрахунку моделях аварійного процесу. Аналіз невизначеності – це оцінка невизначеності результатів оцінки ризику, викликані невизначеністю вихідних даних і точністю використаних моделей.

Ми пропонуємо класифікацію методів оцінки ризиків для телекомунікаційних підприємств (табл. 1).

Методи безпосередньої оцінки ризиків умовно можна поділити на такі категорії: якісна оцінка ризику; кількісна оцінка ризику; змішана оцінка ризику.

Таблиця 1 – Типологічна класифікація методів на різних етапах організації оцінки ризиків на телекомунікаційних підприємствах

Методи ідентифікації ризиків		
	Метод	Характеристика методу
1	Мозковий штурм	Можливості учасників прогнозувати ситуацію, коли відсутні дані або необхідні нові нестандартні способи вирішення проблеми.
2	Структуровані або частково структуровані інтерв'ю	Ідентифікація небезпек або оцінка ефективності засобів управління, використовуються під час збору вхідних даних для оцінки ризику зацікавленими сторонами.
3	Метод Дельфі	Застосовується на всіх стадіях процесу ризик-менеджменту або всіх етапах життєвого циклу системи, всюди, де необхідні узгоджені оцінки експертів.
4	Контрольні листи	Переліки небезпек, ризику або відмов засобів управління, які зазвичай розробляють на основі отриманого раніше досвіду або результатів попередніх оцінок.
5	Попередній аналіз небезпек	РНА (Preliminary Hazard Analysis) – ідентифікація небезпек, небезпечних ситуацій та подій, які можуть порушити роботу або завдати шкоди даним видам діяльності, обладнанню або системі.
6	Дослідження HAZOP	HAZOP (Hazard and Operability Study) – метод дослідження небезпеки і працездатності, тобто ідентифікації небезпек і ризику для людей, обладнання, навколишнього середовища і/або досягнення цілей організації на всіх етапах роботи.
Методи обробки ризику		
7	Аналіз небезпеки і критичних контрольних точок	НАССР (Hazard Analysis and Critical Control Points) – дає змогу побудувати структуру ідентифікації небезпек і перевірки засобів управління у всіх частинах процесу. Мінімізація ризику шляхом застосування засобів управління в процесі виробництва продукції, а не тільки під час контролю кінцевої продукції.
8	Аналіз першопричин (RCA)	Метод RCA (Root Cause Analysis) використовують для дослідження втрат унаслідок різних видів відмов, без розгляду їх зовнішніх проявів.
9	Аналіз «дерева несправностей»	FTA – метод ідентифікації та аналізу факторів, які можуть сприяти виникненню небажаної події (названої кінцевою подією).
10	Аналіз «дерева подій» (ETA)	Метод ETA є графічним методом подання взаємовиключних послідовностей подій, наступних за появою вихідної події, відповідно до функціонування і нефункціонування систем.
11	Аналіз причин і наслідків	Даний метод починають із розгляду критичної події й аналізу її наслідків шляхом поєднання логічних елементів ТАК/НІ. Ці елементи являють собою умови, за яких система знаходиться в працездатному стані або у стані відмови.
Методи оцінки ризиків		
12	Структурований аналіз сценаріїв методом «що, якщо?» (SWIFT)	Structured what-if technique. Систематизований метод дослідження сценаріїв, заснований на командній роботі. Метод допомагає у процесі наради учасникам групи ідентифікувати небезпечні ситуації і створити сценарій їх розвитку.
13	Аналіз впливу на бізнес (BIA)	Business Impact Analysis – метод, який дає змогу досліджувати, як ключові види відмов/порушень можуть вплинути на ключові види діяльності і процеси організації, а також ідентифікувати і кількісно визначити необхідні можливості для управління в цих умовах.
14	Аналіз ефективності витрат (CBA)	CBA Cost / benefit analysis – використовують для оцінки ризику в ситуації, коли необхідно порівняти загальні очікувані витрати із загальними очікуваними вигодами (доходами і перевагами) і вибрати кращий або найбільш вигідний варіант рішення.
15	Аналіз першопричини відмови (RCFA)	RCFA (Root Cause Failure Analysis) – структурований покроковий метод для знаходження реальної причини проблеми і реагування на неї, а не тільки на її симптоми.
16	Технічне обслуговування, спрямоване на забезпечення надійності (RCM)	RCM (Reliability centred maintenance) – метод визначення політики проведення технічного обслуговування, спрямованої на попередження відмов і способів її впровадження для досягнення необхідного рівня безпеки, експлуатаційної готовності та економічності функціонування для всіх типів обладнання.

Джерело: сформовано автором на основі [1; 7; 15; 17]

За якісної оцінки ризику визначають наслідки, ймовірність і рівень ризику за шкалою «високий», «середній» і «низький»; оцінка наслідків і ймовірності може бути об'єднана; порівняльну оцінку рівня ризику у цьому разі проводять відповідно до якісних критеріїв [1; 2].

Отже, після ідентифікації ризику необхідно визначити та оцінити його ступень впливу на кожну окрему групи складників (підсистеми) підприємства. Для цього

застосовують метод аналогій, експертний та аналітичний методи, «дерево рішень» та проводять оцінку на основі аналізу фінансового стану підприємства.

Такий підхід передбачає розрахунок показника ризику кожної окремої підсистеми, який розраховується як співвідношення фактичного значення аналізованого показника та рекомендованого. Таким чином, рівень ризику підсистеми організації розраховують за формулою:

$$P_{\Pi} = \frac{\sum_i^n B_i \times \left(\frac{\Phi_i}{N_i}\right)^n}{\sum_i^n B_i}, \quad (1)$$

де P_{Π} – ризик підсистеми підприємства; B_i – коефіцієнт вагомості i -го індикатора ризику, що визначається експертним шляхом; Φ_i – фактичне значення i -го показника; N_i – рекомендоване значення i -го показника; n – кількість індикаторів (показників), що включені для оцінки цієї підсистеми організації; k – коефіцієнт, який дорівнює 1, якщо зростання значення показника позитивно впливає на діяльність підприємства, та -1 , якщо його зростання негативно впливає на підприємство [10].

Застосування якісних методів оцінки ризиків дає змогу перераховувати і класифікувати підприємницькі ризики, тоді як кількісний підхід – визначати частоту та ймовірність ризиків. Однак не завжди можливо точно визначити загальну суму втрат, які можуть бути викликані загрозою. Для досягнення цієї мети і полегшення процесу оцінки і пошуку альтернативних варіантів із визначенням збитків або вигоди ми можемо взяти до уваги певні сфери ризику залежно від дій.

За кількісного аналізу оцінюють практичну значимість і вартість наслідків, їх ймовірності й отримують значення рівня ризику в певних одиницях, установлених під час розроблення сфери застосування менеджменту ризику. Повний кількісний аналіз не завжди може бути виконаний через недостатній обсяг необхідної інформації про об'єкт дослідження та оцінки, про види діяльності підприємства, нестачу даних, вплив людського фактору тощо. Або тому, що такий аналіз не потрібний, або занадто трудомісткий та витратний. У такому разі підприємству має сенс звернутися до висококваліфікованих фахівців у галузі виявлення та оцінки ризиків.

Таким чином, у статті розглядаються методи як якісного, так і кількісного аналізу ризиків, які використовуються в управлінні ризиками підприємства та засновані на низці основних понять теорії ймовірностей і математичної статистики [9].

Дійсно, позитивний квадратний корінь дисперсії, яку часто називають стандартним відхиленням, значення показника ефективності рішення або фінансової операції розглядається як ефективний захід ризику рішення або конкретна фінансова чи комерційна угода.

Таким чином, результат рішення або операції є передбачуваним, тільки коли варіація або дисперсія результату рішення невелика. Іншими словами, чим менше відхилення або дисперсія в результаті рішення, тим більше передбачуване воно, що означає менший ризик. Ефективність фінансового рішення або угоди зазвичай визначається прибутком.

Однак, позначивши A як дискретну випадкову величину, її середнє або очікуване значення, яке називають математичним очікуванням, може бути легко обчислено. Середнє або очікуване значення, яке ми позначаємо через $M(A)$ для дискретної випадкової величини A , визначається за такою формулою:

$$M(A) = \sum_{i=1}^n X_i P_i, \quad (2)$$

де A – дискретна випадкова величина; X_i – i -те значення дискретної випадкової величини; P_i – i -та вірогідність i -го значення [9].

У змішаних методах використовують числову шкалу оцінки наслідків, ймовірності та їх поєднання для визначення рівня ризику за відповідною формулою. Шкали можуть бути лінійними, логарифмічними або можуть бути побудовані за іншими принципами. Використовувані формули, відповідно, можуть бути різними [14].

Основною проблемою під час розгляду застосування результатів оцінки ризику в сучасному бізнесі залишається проблема розподілу відповідальності [1; 7]. Стосовно колективних дій у ринкових умовах можна виділити два основні класи проблем розподілу відповідальності: проблема прийняття і розподілу відповідальності всередині організації в рамках поділу робіт та ролей і розподілу праці та продукції; проблема розподілу відповідальності в разі колективних дій великої кількості, які безпосередньо не залежать один від одного діячів (будь то корпорації або індивідууми) стосовно динаміки розвитку ринку і технологій.

Слід підкреслити, що часто складні і дорогі розрахунки дають значення ризику, точність якого дуже невелика. Якісні (інженерні) методи аналізу ризику дають змогу досягати основних цілей аналізу ризику під час використання меншого обсягу інформації і витрат праці. Однак кількісні методи оцінки ризику завжди дуже корисні, а в деяких ситуаціях й єдино можливі, зокрема, для порівняння небезпек різної природи або під час експертизи особливо небезпечних складних технічних систем.

Згідно з міжнародними вимогами, зокрема закону (акту) Сарбейнса – Окслі [15], під час підготовки фінансової і річної звітності компанія повинна підтверджувати, що у неї є системи внутрішнього контролю та управління ризиками.

Упровадження системи управління ризиками підприємства (Enterprise Risk Management, ERM) дає змогу визначити істотні для діяльності фірми ризики, сформулювати перелік контрольних процедур, формалізувати підходи і механізми підготовки управлінських рішень, що забезпечують скорочення ризикових утрат.

Існують певні методи мінімізації кожного виявленого ризику, основними з яких є такі: хеджування; диверсифікація; страхування; резервування засобів (коштів) для покриття непередбачених витрат; розподіл ризиків між учасниками проєкту, наприклад застосування державно-приватного партнерства.

Ключем до успішного стратегічного управління сучасними телекомунікаційними підприємствами та економічної стабілізації залишаються виявлення, оцінка та управління ризиками в певних сферах, таких як управління, виробництво і фінанси. Таким чином, проблема оцінки ризику, вибору методу оцінки і відповідальності у сучасному менеджменті є дуже перспективною для вивчення.

Окрім того, її актуальність зростає з часом. З'являються нові питання для розгляду, які цікавлять представників багатьох наук і важливі для практичного застосування.

Висновки. Отже, упровадження методів оцінки ризиків на підприємстві є важливим інструментом, який можна використовувати для контролю загроз, яким піддається бізнес. Запропонований у статті алгоритм оцінки ризиків дає змогу визначити план дій щодо ідентифікації ризику, обробки інформації та оцінки ризику, призначаючи людину, відповідальну за кожен виявлений ризик, щоб своєчасно запобігти загрозам, які можуть вплинути на діяльність підприємства та її прибутковість.

Застосування сучасних методів оцінки ризиків надасть телекомунікаційним підприємствам рівні кон-

курентні умови у ситуації, коли всі країни світу активно розвивають напрями цифрової економіки на фізичній платформі телекомунікаційної інфраструктури. У сучасних умовах забезпечення об'єктивної оцінки ризиків стратегічного управління організацією потребує відповідних наукових розробок та практичних рекомендацій. Розроблений системний підхід до оцінки ризиків має практичну цінність для телекомунікаційних підприємств та може використовуватися в аналізі та моніторингу ризиків стратегічного управління в умовах цифрової економіки.

Список використаної літератури:

1. Моделі і методи оцінювання економічних ризиків у різних функціональних сферах бізнесу : монографія / М.Л. Вдовин, Л.Г. Данилюк, Л.І. Лелик, І.М. Березяк та ін. Львів : ННВК «АТБ», 2015. 248 с.
2. Вітлінський В.В., Наконечний С.І., Шарапов О.Д. Економічний ризик і методи його вимірювання. Київ : ІЗМН, 1996. 336 с.
3. Гудзь О.Є. Цифрова економіка: зміна цінностей та орієнтирів управління підприємствами. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 2. С. 4–12.
4. Зибарева О.В., Гольцова І.Л. Ключові аспекти та сучасні тренди розвитку цифрових технологій в діяльності підприємств України. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/15.pdf. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.13.
5. Оцінка ризиків на ринку послуг мобільних операторів / Н.А. Клименко, І.В. Вороненко, О.В. Нагорна, Н.В. Громик. *Ефективна економіка*. 2021. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9077>.
6. Лазоренко Л.В. Аналіз ринку мобільного зв'язку України та напрямки його розвитку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 15. С. 246–249.
7. Ляшенко В.І., Вишневецький О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія. Київ, 2018. 252 с.
8. Могилко Д. Управление рисками: модель процесса и компетенций. URL: https://www.businessstudio.ru/articles/article/upravlenie_riskami_model_protsesta_i_kompetentsiy.
9. Нкенгурутсе Э. Оценка рисков в бизнесе: предпринимательские риски. *Magyar Tudományos Journal*. 2020. № 42. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-riskov-v-biznese-predprinimatelskie-riski>.
10. Ріщук Л.І. Методичний підхід до оцінки внутрішніх ризиків підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 16. URL: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/90.pdf>.
11. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» № 67-р від 17.01.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
12. Україна – 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою. *Український інститут майбутнього*. 2020. URL: <https://strategy.uifuture.org>.
13. Хрустальова В.В., Кононенко Є.В. Ринок послуг мобільного зв'язку України: тенденції та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 1. С. 37–41.
14. Шевцов І. Оцінка ризиків та створення ефективної системи внутрішнього контролю. *Ліга. Блоги*. 2019. URL: <https://blog.liga.net/user/ishevtsov/article/33611>.
15. Sarbanes-Oxley Act. URL: <http://www.sarbanes-oxley-101.com/>.
16. Сох С., Коннолли Д. Нові межі прибутку та ризику: вплив четвертої промислової революції на бізнес та права людини. *Нова політична економія*. 2020. № 26(1). С. 1–18. DOI: 10.1080 / 13563467.2020.1723514.
17. Systems Engineering Thinking Wiki. URL: <http://sewiki.ru/%D0%9A%>.

References:

1. Vdovyn M.L., Danyliuk L.H., Lelyk L.I., Bereziak I.M., Melnyk O.M. (2015) Modeli i metody otsiniuvannya ekonomichnykh ryzykiv u riznykh funktsionalnykh sferakh biznes: monohrafiia [Models and methods of assessing economic risks in various functional areas of business: a monograph]. Lviv: Vyd-vo NNVK «АТБ».
2. Vitlinskyi V.V., Nakonechnyi S.I., Sharapov O.D. (1996) Ekonomichnyi ryzyk i metody yoho vymiryuvannya [Economic risk and methods of measuring it.] Kyiv: IZMN.
3. Hudz O.Ye. (2018) Tsyfrova ekonomika: zmina tsinnosti ta oriientyriuv upravlinnia pidpriemstvamy [Digital economy: changing values and guidelines of enterprise management]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, vol. 2, pp. 4–12.
4. Zybareva O.V., Holtsova I.L. (2020) Kliuchovi aspekty ta suchasni trendy rozvytku tsyfrovykh tekhnolohii v diialnosti pidpriemstv Ukrainy [Key aspects and current trends in the development of digital technologies in the activities of enterprises of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2020/15.pdf. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.12.13.
5. Klymenko N.A., Voronenko I.V., Nahorna O.V., Hromyk N.V. (2021) Otsinka ryzykiv na rynku posluh mobilnykh operatoriv [Risk assessment in the market of services of mobile operators]. *Efektivna ekonomika*. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9077>.

6. Lazorenko L.V. (2017) Analiz rynku mobilnogo zviazku Ukrainy ta napriamky yoho rozvytku [Analysis of the market of mobile communication of Ukraine and directions of its development]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 15, pp. 246–249.
7. Lyashenko V.I., Vyshnevs'kyi O.S. (2018) Tsyfrova modernizatsiya ekonomiky Ukrayiny yak mozhlyvist' proryvnoho rozvytku [Digital modernization of the Ukrainian economy as a possibility of breakthrough development], NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, Kyiv, Ukraine.
8. Mohylko D. Upravlenye riskamy: model protsessa y kompetentsyi [Risk management: process model and competencies]. Available at: https://www.businessstudio.ru/articles/article/upravlenie_riskami_model_protsessa_i_kompetentsiy.
9. Nkenhurutse Ezhyd (2020). Otsenka riskov v byznese: predprynimatelskiye ryzy [Business Risk Assessment: Entrepreneurial Risks]. *Magyar Tudományos Journal*. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-riskov-v-biznese-predprinimatelskie-riski>.
10. Rishchuk L.I. (2017) Metodichniy pidkhid do otsinky vnutrishnikh ryzykiv pidpriemstva [Methodical approach to assessing the internal risks of the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/16-2017/90.pdf>.
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018) Resolution «On approval of the Concept for the development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and the action plan for its implementation». Available at: <https://zakon.rada.gov.ua>.
12. Ukrainian Institute of the Future (2020). Ukraina 2030E – kraina z rozvynutoiu tsyfrovoiu ekonomikoju [Ukraine 2030E is a country with advanced digital economy]. Available at: <https://strategy.uifuture.org>.
13. Khrustalova V.V., Kononenko Ye.V. (2019) Rynok posluh mobilnogo zviazku Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Market of mobile communication services of Ukraine: trends and prospects of development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 37–41.
14. Shevtsov I. (2019) Otsinka ryzykiv ta stvorennia efektyvnoi systemy vnutrishnoho kontroliu. *Liha. Blohy* [Risk assessment and creation of an effective internal control system]. Available at: <https://blog.liga.net/user/ishevtsov/article/33611>.
15. Sarbanes-Oxley Act. Available at: <http://www.sarbanes-oxley-101.com>.
16. Soh C.; Konolly D. (2020). Novi mezhi prybutku ta ryzyku: vplyv chetvertoi promyslovoi revoliutsii na biznes ta prava liudyny [New Frontiers of Profit and Risk: The Impact of the Fourth Industrial Revolution on Business and Human Rights]. *Nova politychna ekonomiiia*, vol. 26 (1), pp. 1–18. DOI: 10.1080/13563467.2020.1723514.
17. Systems Engineering Thinking Wiki. Available at: <http://sewiki.ru/%D0%9A%>.

Svitlana Sazonova, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management, State University of Telecommunications (Kyiv, Ukraine)

RISK ASSESSMENT OF STRATEGIC MANAGEMENT OF TELECOMMUNICATIONS COMPANIES IN THE DIGITAL ECONOMY

The need to assess the risks of strategic management of telecommunications enterprises and forecast its changes is felt by the management of telecommunications enterprises, as well as their contractors, investors and other interested users of telecommunications services. As a result, the identification of adverse trends in enterprise development, differentiation of influencing factors, the choice of method of evaluation, evaluation followed by interpretation of the results are of paramount importance due to the threat of loss of control over enterprise management. However, despite the large number of different models of risk assessment of strategic management, in modern economics there is no single formalized approach, and also does not outline methods of risk assessment for telecommunications companies. Each model is based on its own group of indicators and normative values. That is why to obtain objective information about the state of strategic management of telecommunications enterprises, it is necessary to use models from different authors. In addition, it is necessary to consider the indicators needed to forecast the strategic management of telecommunications enterprises in a digital economy, as well as to develop possible modifications that apply directly to telecommunications enterprises. This procedure, of course, helps to identify weaknesses in the activities of the studied economic entities, and at the same time, to determine whether large telecommunications companies can become the main ones that will implement such a large-scale project as «Ukraine 2030e – a country with Developed Digital Economy» and the national project «Strategy for Digital Economic Development and High Technologies until 2030».

The article examines and systematizes the views of scientists on the definition of risk assessment methods for telecommunications companies; the essence of risk assessment of strategic management in the digital economy, which is rapidly developing in modern realities, changes the essence of business and transforms society in the direction of full digitalization; the most promising methods of assessment of strategic management of telecommunications enterprises are outlined and expert assessment of the possibility of applying known methods of risk assessment of strategic management to modern telecommunications enterprises and recommendations for their application to develop the digital economy of Ukraine.

Key words: risks, risk assessment, strategic management, digital economy, telecommunications companies.

Дата надходження до редакції: 06.09.2021 р.

РОЗВИТОК МОЛОДІЖНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНІЙ СФЕРІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Сухоставець Андрій Іванович

кандидат економічних наук, доцент

Сумський національний аграрний університет (м. Суми, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-4101-4105>

andrii.sukhostavets@snau.edu.ua

У статті досліджено розвиток молодіжного підприємництва та аграрного бізнесу в Україні. Обґрунтовано, що в сучасній ринковій економіці, основаній на принципах сталого розвитку, перехід до якої є головним вектором реформ в Україні, підприємництво є важливими елементами ринкової економіки та невід'ємною частиною механізму конкуренції. Дослідження показують, що молоді українці хочуть спробувати свої сили в розвитку власної справи, але часто незнання законодавства або відсутність досвіду перешкоджає цьому, стримуючи потенційних підприємців від відкриття або не відкриття власної справи. Переважна кількість опитаних респондентів, а саме 98 відсотків мають бажання відкрити свій бізнес. Найбільше учасників опитування хотіли б займатися наданням послуг – 49 осіб (49,5%) та другому місці по вибору напрямків – виробництво і переробка сільськогосподарської продукції – 42 особи (42,4%); на третьому місці роздрібна торгівля – 36 осіб (36,4%); наступна категорія це оптова торгівля – 33 особи (33,3%); передостаннє виробництво промислової продукції – 22 особи (22,5%).

Встановлено, що найбільше турбує майбутніх підприємців високе податкове навантаження – 69,7%; корупція у контролюючих та перевіряючих органах – 54,5%; відсутність кваліфікованих кадрів 38,4%; обмежений доступ до ресурсів – 37,4%; військові дії на території країн – 15,2% та тиск з боку правоохоронних органів – 15,2%. Серед видів економічної діяльності в розрізі аграрного підприємництва до пріоритетних відносять сільське господарство (рослинництво) – 78,8%; сільське господарство (тваринництво) – 64,6%; сільське господарство (ягідництво) – 19,2%; переробка сільськогосподарської продукції – 63,6%; туристичні послуги – 22,2%; виробництво будівельних матеріалів – 11,1%.

Доведено, що сільське господарство потребує ефективної фінансової підтримки як на національному, так і на регіональному рівнях визначено, що розвитку сільськогосподарського підприємництва заважає недосконала державна політика його підтримки, високі податки та адміністративні бар'єри. Визначено, що стану розвитку сільськогосподарського підприємництва в регіоні заважають наявні проблеми, які потребують негайного вирішення. Враховуючи те, що наша країна має значний споживчий ринок, вигідне геополітичне розташування, багаті природні ресурси, кваліфіковану робочу силу, потужну наукову базу вона повинна стати країною з високим рівнем підприємництва.

Ключові слова: підприємництво, бізнес, підприємницька діяльність, аграрний сектор, розвиток.

DOI: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.3.6>

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Актуальність даної теми визначається насамперед об'єктивно важливою роллю підприємництва в сучасній ринковій економіці сталого типу, перехід до якої є головним вектором реформ в Україні. Підприємництво є важливими елементами ринкової економіки, невід'ємною частиною механізму конкуренції. Це пов'язано з тим, що воно являється однією з провідних галузей ринкової економіки і має значний вплив на зайнятість, економічний розвиток, структуру та якісні характеристики валового внутрішнього продукту, структурну перебудову економіки, яка характеризується швидким відшкодуванням витрат.

Виходячи з вищеведеного, на нашу думку, держава повинна створювати сприятливе середовище для розвитку процесів та процедур, які встановлюють цивілізовані ринкові відносини у сфері підприємницької діяльності, концентрацію всіх ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку підприємництва, особливо молодіжного.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В сучасних наукових дослідженнях обговорюється проблематика розвитку підприємництва в цілому та окремо

в аграрній сфері. Значний вклад у вищезазначені дослідження внесли такі вчені як: Г. Голованова (Голованова Г., 2011), А. Капліна (Капліна А., 2020), М. Куцоконь (Куцоконь М., 2006), А. Левченко (Левченко А., 2009), О. Мельниченко (Мельниченко О., 2014), Н. Морозюк (Морозюк Н., 2019), В. Шапошнік (Шапошнік В., 2019) та інші.

Аналіз праць науковців показує, що незважаючи на проведені дослідження актуальним є дослідження щодо реальної ситуації з розвитком підприємництва в умовах ринку землі та ставлення до цього майбутніх підприємців. Тому додаткових досліджень потребує вивчення сучасних напрямів підприємницької діяльності в агропромисловому секторі економіки.

Формування цілей статті. Метою статті є аналіз та визначення особливостей розвитку підприємництва в аграрному секторі на основі дослідження думки респондентів щодо функціонування бізнесу та можливості його розвитку в сучасних умовах.

Методи дослідження. При проведенні дослідження нами були використані такі методи дослідження: ситуаційний підхід на етапі визначення понятійного апарату визначення підприємництва, метод порівняння при ана-

лізі відповідей респондентів щодо підприємницького клімату та можливостей відкриття свого бізнесу, графічного моделювання при побудові гістограм та узагальнення при формулюванні висновків проведеного дослідження.

Результати дослідження. Питання розвитку бізнесу та відкриття власного, хвилює багатьох, особливо молодих українців які хочуть спробувати свої сили в розвитку власної справи, але часто незнання законодавства або відсутність досвіду перешкоджає цьому, стримуючи потенційних підприємців від відкриття або не відкриття власної справи, що призводить до руйнування сподівань. Але незважаючи на труднощі багато з них хочуть започаткувати свій бізнес. Для того щоб отримати відповіді на питання що турбує молодих підприємців нами було проведено опитування в 2020–2021 році серед молодих людей, які навчаються в Сумському національному аграрному університеті на освітньому рівні «магістр» за спеціальностями: «підприємництво, торгівля та біржова діяльність», «економіка», «агрономія», «садово-паркове господарство», «менеджмент» та «захист рослин». Кількість опитаних дорівнювала дев'яносто дев'ять осіб. Перше питання яке було сформовано в анкеті це – «Ви хотіли б створити своє підприємство чи організувати свій бізнес» (рис. 1).

Переважна кількість респондентів, а саме 98 відсотків відповіла на це питання «Так». Але, на нашу думку це пов'язано з тим, що більшість опитаних це молоді люди які тільки вступають в доросле життя та бажають в ньому досягти успіху. Розпочати бізнес без ідеї - це все одно, що вирушити в подорож, не знаючи кінцевого пункту призначення. Якщо є лише одна ідея без стратегії досягнення мети, це те саме, що подорожувати невідомим місцем без карти. Для того щоб Ваш бізнес існував необхідно вибрати таку ідею яка б відповідала сьогоденню та мала перспективи на майбутнє. Для того щоб правильно визначити напрям бізнесу необхідно відповісти на основні питання. Перше – чи існує товар (робота, послуга), який відповідає поточним потребам потенційних покупців. Майбутні підприємці повинні знати, чому покупці купують цей товар (роботи чи послугу). Друге – чи точно ви знаєте, хто купує ваш товар (роботу чи послугу),

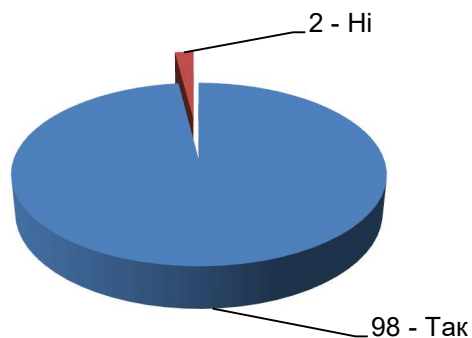

Рис. 1. Ви хотіли б створити своє підприємство чи організувати свій бізнес

Джерело: власні дослідження

як ви зможете повідомити свою цільову аудиторію про свій товар (роботу чи послугу) і переконати їх купувати у вас, а не у ваших конкурентів. Третє – необхідно знати основні фінансові показники майбутнього бізнесу: розмір необхідних початкових інвестицій, запланований обсяг продажів, заплановані витрати на придбання або виготовлення товару (роботи чи послуги). Також надто важливим є вибір організаційної форми майбутніми підприємцями. Тому наступне питання яке було запропоновано респондентам це – «Який вид бізнесу ви хотіли б створити?» (рис. 2).

Результати опитування свідчать про те, що 23,2 відсотка респондентів хотіли б створити товариство з обмеженою відповідальністю, 24,2 відсотка – ФОП, 51,5 відсоток приватне підприємство а інші – акціонерне товариство.

Стати успішним підприємцем в Україні – завдання непросте, але цілком реальне. Успіх приходиться завдяки інноваціям, якісному обслуговуванню та бажанню ще краще працювати. Він багато в чому залежить від того, який бізнес ви відкриваєте, чи відповідає він вашому характеру, професійним нахилам чи хобі. Крім того, вибір напряму підприємницької діяльності повинен відповідати умовам навколишнього середовища та потребам потенційних покупців. Тому наступним питанням

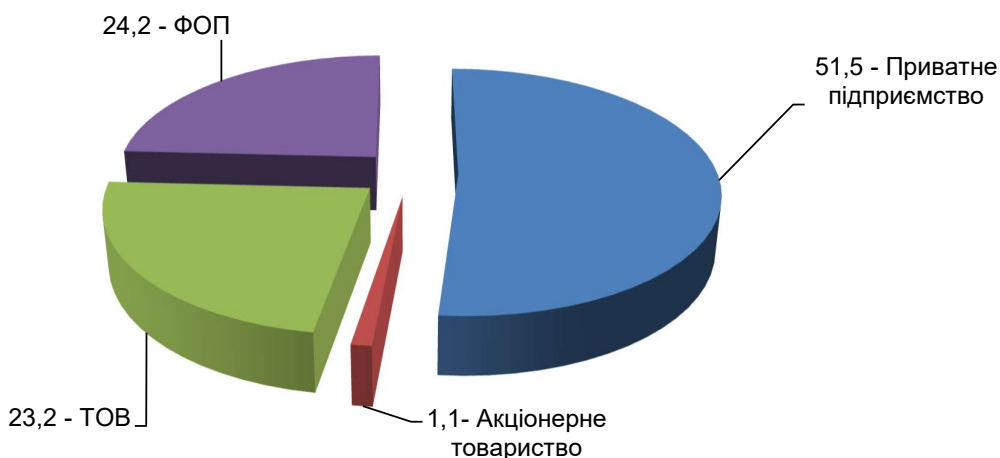

Рис. 2. Який вид бізнесу ви хотіли б створити?

Джерело: власні дослідження

в анкеті було «Який характер буде мати Ваш бізнес?». Відповіді розподілилися наступним чином: найбільше учасників опитування хотіли б займатися наданням послуг – 49 осіб (49,5%) та другому місці виробництво та переробка сільськогосподарської продукції – 42 особи (42,4%); на третьому місці роздрібна торгівля – 36 осіб (36,4%); наступна категорія це оптова торгівля – 33 особи (33,3%); передостаннє виробництво промислової продукції – 22 особи (22,5%) і останнє виробництво – 1 особа (1%). Підводячи підсумок необхідно відмітити, що окремо виробництво не є перспективним на думку респондентів і вони хотіли б створити свій бізнес комплексно наприклад виробництво та переробка сільськогосподарської продукції.

На підготовчому етапі розвитку бізнесу підприємець збирає та аналізує маркетингову, виробничу та фінансову інформацію, пов'язану з бізнесом. Важливість надійності цієї інформації пов'язана з обґрунтованістю майбутніх розрахунків бізнес-плану. Для його правильної побудови необхідно оцінити сильні та слабкі сторони вашого бізнесу. Сильні сторони компанії – це особливі, унікальні характеристики, які відрізняють компанію від конкурентів, на яких підприємець покладається у своєму бізнесі. Слабкі сторони визначаються тим, що у бізнесу є риси які поступаються у якісних чи кількісних параметрах конкурентам. Для того, щоб виявити сильні та слабкі сторони, слід провести послідовний аналіз досягнень в галузі маркетингу, виробництва, персоналу та фінансів. Тому наступним питанням було запропоновано «Чи є у регіоні де ви збираєтесь створювати бізнес матеріальні, трудові та інші ресурси». Отримані відповіді розподілилися наступним чином: 28 осіб (28,3%) вважають що є основні інвестори для новоствореного підприємства; 28 осіб (28,3%) вважають що є основні постачальники сировини та комплектуючих для новоствореного підприємства; 37 осіб (37,4%) вважають, що є інші підприємства чи їх групи, споріднені за профілем виробництва (бізнесу) іншими словами конкуренти; 48 осіб (48,5%) думають що існує основний ринок – покупці продукції для новоствореного бізнесу і наостанок 57 осіб (57,6%) рахують що в регіоні є необхідна робоча сила.

На сьогоднішній день розвиток підприємництва стикається з низкою специфічних проблем: відсутність повної законодавчої бази; слабкий розвиток системи фінансування бізнес-проектів; високі податки та процентні ставки; відсутність джерел інформації, в яких підприємці можуть знайти необхідну інформацію про існуючі програми підтримки бізнесу; корупція та «тіньова» економіка. Серед чинників впливу на розвиток підприємництва розрізняють фактори: зовнішнє середовище (уряд, постачальники, кредитори, споживачі) та внутрішнє середовище (власник, менеджери, службовці). Якщо фактори внутрішнього середовища в більшій мірі залежать від власників бізнесу, дрібним підприємцям дуже важко передбачити зміни у зовнішньому середовищі. Тому було запропоновано питання «Які стримуючі фактори ви вбачаєте в розвитку бізнесу» (рисунк 3).

Аналізуючи відповіді респондентів необхідно відмітити що найбільше турбує майбутніх підприємців високе податкове навантаження – 69 осіб (69,7%); наступне в градації корупція у контролюючих та перевіряючих органах – 54 осіб (54,5%); відсутність кваліфікованих кадрів турбує 38 осіб (38,4%); обмежений доступ до ресурсів відмітили 37 осіб (37,4%); майбутні підприємці також вважають що на розвиток підприємництва впливає також військові дії на території країн – 15 осіб (15,2%) та окремо відмічають тиск з боку правоохоронних органів – 15 осіб (15,2%).

Складність започаткування бізнесу, відсутність єдиного джерела ділової інформації, обтяжлива система податкового адміністрування, зловживання з боку регуляторів, корупція та заплутане регулювання – це далеко не вичерпний перелік зовнішніх бар'єрів, що стоять перед українськими підприємцями. До цього необхідно додати ряд внутрішніх викликів, притаманних кожному бізнесу, таких як забезпечення необхідного рівня постачання продукції з точки зору прибутковості, бухгалтерського обліку, управління людськими ресурсами, необхідності своєчасної виплати заробітної плати та інше. З метою заохочення появи нових підприємств на українському ринку та необхідності існуючому бізнесу зосередитись на розвитку, а не на боротьбі із зовнішніми факто-

Рис. 3. Які стримуючі фактори ви вбачаєте в розвитку бізнесу

Джерело: власні дослідження

рами, що перебувають у компетенції держави необхідно продовжувати реформи, які почалися для того щоб Україна стала більш привабливою для ведення бізнесу. Це обумовило наступне питання «Яку реформу ви хотіли б впровадити в державі».

Реформування, на думку респондентів, необхідно починати з податкової реформи про що пишуть 56 осіб (56,6%); наступним етапом є оптимізація митних процедур про що повідомили 34 особи (34,3%); 19 осіб (19,2%) вважають що в Україні потрібна судова реформа та 49 осіб (49,5%) наголосили на оновленні трудового законодавства; і тільки один відсоток респондентів вважають що необхідні реформи в напрямку створення соціально об'єднуючих ідей та військову.

Наступне питання стосувалося заходів, які будуть сприяти розвитку сільськогосподарських підприємств (рис. 4). Пріоритет розвитку сільського господарства забезпечується державою шляхом здійснення необхідних заходів для розвитку підприємництва:

- забезпечення права підприємств вільно вибирати форми власності та сфери економічної діяльності, повну власність на результати своєї праці;

- забезпечення умов для інвестиційної привабливості з метою створення матеріально-технічної бази, необхідної для сільськогосподарського виробництва, механізації, хімізації, переробки, будівництва в агропромисловому комплексі та інше;

- встановлення системи замовлення сільськогосподарської продукції у приватних фермерських господарств та сільськогосподарських підприємств відповідно до довгострокових контрактів;

- розвиток комунікаційних та інформаційних мереж;
- регулювання відносин між агропромисловими організаціями та державою через систему фінансування, кредитування, оподаткування та надання пільг до бюджету.

Відповіді респондентів свідчать про те, що вони мають приблизно одну вагу: недостатність фінансових ресурсів – 60,6%; достатнє технічне забезпечення – 61,6%; висока кваліфікація та досвід працівників – 6,06%; ефективне використання земельних ресурсів – 61,6%; недостатність фінансових ресурсів – 60,6% за винятком підвищення якості продукції – 46,5%.

Жодна територія сьогодні не є окремим економічним островом. Країни, регіони, міста, села розташовані в єдиному просторі належать до глобальної економічної системи. Ефективне управління місцевим розвитком пов'язане з розумінням світових тенденцій та використанням закономірностей глобальної економіки на користь розвитку громади. За визначенням Світового банку місцевий економічний розвиток – це спільна робота місцевих людей заради досягнення сталого економічного зростання, яке принесе економічні вигоди та покращення якості життя для всіх членів громади. Тому розвиток громади, оцінка її слабких сторін та сильних сторін, виявлення конкурентних переваг, планування соціально-економічних процесів у середньо- та довгостроковій перспективі та передбачення можливих наслідків таких цілей та завдань є одним із пріоритетів сьогоднішніх новостворених громад. Зрештою, лише розробляючи ефективні засоби використання бюджетних ресурсів, що мають сукупний ефект, це може створити додану вартість, створити більше робочих місць, залучити інвесторів та надати якісні освітні, медичні та соціальні послуги громадянам. Аналіз цих явищ викликав наступне питання «Які види економічної діяльності є, на вашу думку, пріоритетними для майбутнього розвитку громади» (рис. 5).

Серед видів економічної діяльності в розрізі аграрного підприємництва до основних відносять сільське господарство/рослинництво – 78,8%; сільське господарство/тваринництво – 64,6%; сільське господарство/ягідництво 19,2%; переробка сільськогосподарської продукції – 63,6%; туристичні послуги – 22,2%; виробництво будівельних матеріалів – 11,1%.

В Україні триває реформа місцевого самоврядування та децентралізації влади. На цьому етапі відбувається формування органів місцевого самоврядування територіальних громад, які формувалися адміністративним шляхом. Важливим елементом та гарантією продовження реформи є забезпечення безперервного функціонування місцевого самоврядування в процесі реорганізації представницьких та виконавчих органів та оцінка їх роботи щодо розвитку підприємництва. Тому наступним

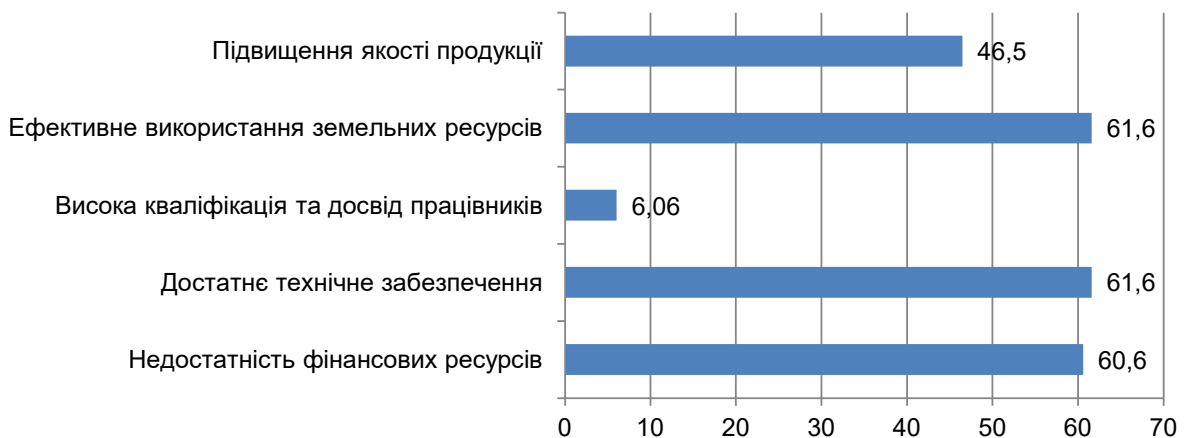

Рис. 4. Які заходи на вашу думку будуть сприяти розвитку сільськогосподарських підприємств

Джерело: власні дослідження

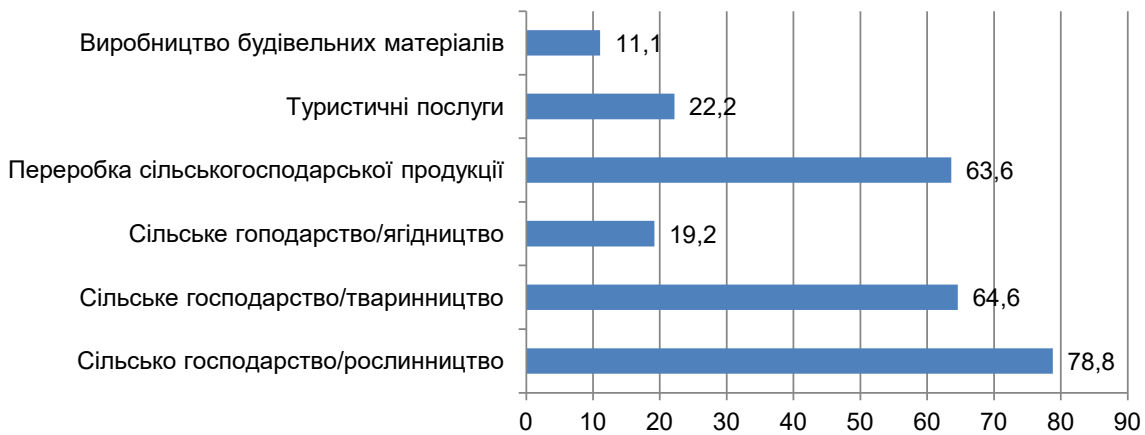

Рис. 5. Які види економічної діяльності є, на вашу думку, пріоритетними для майбутнього розвитку громади

Джерело: власні дослідження

питанням було «Як би ви оцінили діяльність голови громади та органів місцевого самоврядування з розвитку громади за 5-ти бальною системою» (рис. 6).

Більшість респондентів вважають що діяльність голови громади оцінили на «задовільно» – 52,5 відсотків, на «добре» – 23,2 відсотка; на незадовільно – 9,1 відсоток; на «один» – 10,1 відсоток та на «відмінно» – 5,1 відсоток. Це говорить про те що в більшості підприємці незадоволені роботою голів новостворених громад або неповністю проінформовані про здобутки в новостворених територіальних утвореннях.

В результаті створення об'єднані територіальні громади мають більше повноважень та ресурсів згідно із законом, ніж до об'єднання, тому організаційна структура органів виконавчої влади місцевого самоврядування повинна відображати повноваження щодо забезпечення їх ефективної діяльності. Іншими словами, орган місцевого самоврядування повинен сприяти розвитку підприємництва. Тому, розглянувши питання щодо довіри до голови громади необхідно також визначитися з діяльністю виконавчих органів місцевого самоврядування. Респондентам було запропоновано наступне питання «Як би ви оцінили діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування з розвитку громади за 5-ти бальною шкалою» (рис. 7).

На відмінно оцінили роботу чотири відсотка, на добре двадцять три і дві десяті відсотка; на задовільно сорок чотири та чотири десяті відсотка та два та один двадцять вісім та три десяті відсотка.

Поліпшення позиції України в рейтингу є одним із пріоритетів роботи уряду. Рейтинг Світового банку (Doing Business Rating – «Рейтинг») – інтегрований показник, розрахований за результатами щорічного опитування, яке оцінює простоту ведення бізнесу на основі десяти показників у 190 країнах. Відповідно чим нижчий показник, тим вища позиція країни в рейтингу. Компоненти рейтингу оцінюють нормативні акти, що регулюють діяльність життєвого циклу малих та середніх підприємств та їх фактичне використання на практиці.

Обрахунок показників базується на 12-місячному періоді з травня минулого року по квітень поточного року. Цей рейтинг фактично є прогнозом на наступний рік на основі результатів оцінок показників та змін, що відбулися в поточному та половині попереднього року.

В рейтингових розрахунках аналізуються правові стандарти, що застосовуються до приватних компаній у 10 напрямках: «створення компаній», «отримання дозволів на будівництво», «підключення до системи електропостачання», «реєстр нерухомості», «отримання позики», «захист міноритарних інвесторів», «оподатку-

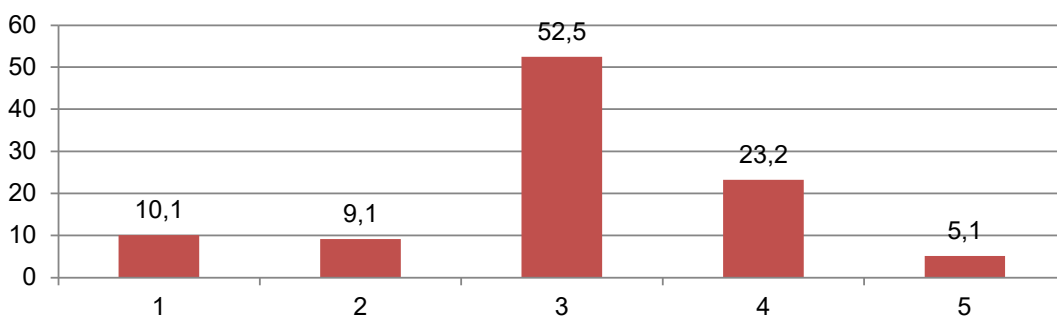

Рис. 6. Як би ви оцінили діяльність голови громади та органів місцевого самоврядування з розвитку громади за 5-ти бальною системою (5 – найвища оцінка, 1 – найнижча оцінка)

Джерело: власні дослідження

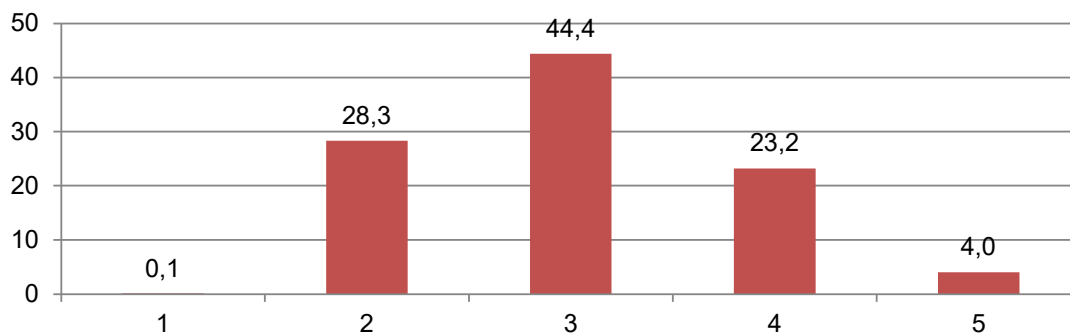

Рис. 7. Як би ви оцінили діяльність виконавчих органів місцевого самоврядування з розвитку громади за 5-ти бальною шкалою (5 – найвища оцінка, 1 – найнижча оцінка)

Джерело: власні дослідження

вання», «міжнародна торгівля», «примусове виконання контрактів», «врегулювання неплатоспроможності».

Україна вийшла в рейтинг із 152 балами у 2003 році та покращила свою позицію більш ніж двічі за вісім років, досягнувши 64-го місця у 2020 році. За даними класифікації Doing Business 2020 кількість населення складає 44 622 516, рівень доходу нижчий за середній, а ВВП на душу населення (валовий національний дохід) становить 2660 доларів. Ситуація в Україні постійно покращується, але різними темпами. Так, якщо до 2016 року в Україні відбулося значне збільшення показника (на 13–25 позицій), але темпи знижувались, то з 2016 року спостерігається тенденція до поступового збільшення кількості щаблів, які Україна може долати щороку (Analytical review «Ukraine's place in the ranking of the World Bank" Doing Business»). Тому наступним питанням було обрано «Яка ваша загальна думка про Україну як місце для ведення бізнесу за 5-ти бальною системою» (рисунок 8).

Оцінки респондентів розділилися наступним чином. На один та два бали оцінюють Україну як місце для ведення бізнесу тридцять два і три відсотка. На три бали оцінюють тридцять чотири та три десятки відсотка, на добре двадцять п'ять і три десятіх відсотка і тільки вісім і один відсоток на відмінно.

Відповідно до законодавства центральний уряд делегує повноваження, ресурси та відповідальність міс-

цевим громадам, оскільки це єдиний спосіб побудувати сильну державу, стійку до політичних змін всередині та поза втручаннями. Рушійною силою в країні є не політики та чиновники, а сильні та багаті громади. Вони долають зневіру людей, бо справді починають піклуватися про них: надають якісні та доступні послуги, будують дороги та інфраструктуру, турбуються про безпеку людей, не чекаючи, коли хтось зробить це «згори».

Територіальні громади тепер мають для цього як владу, так і засоби. Тому зростає довіра до влади, посилюється патріотизм, зникає почуття безпорадності, посилюється активність людей. У зв'язку з чим до опитування було включене питання «Які першочергові завдання необхідно здійснити для розвитку громади в Україні».

Відповіді розподілилися наступним чином: зменшення рівня безробіття 74,7 відсотка; покращення водопостачання 7,1 відсотка; покращення водовідведення 6,1 відсотка; ремонт вулиць 27,3 відсотка; ремонт доріг між населеними пунктами громади 62,6 відсотка; благоустрій населених пунктів громади 45,5 відсотка; розвиток малого і середнього бізнесу 61,6 відсотка; покращення освітлення населених пунктів громади 17,2 відсотка; розвиток сфери дозвілля (відпочинку, спорту) 23,2 відсотка; покращення освітлення населених пунктів громади 18,2 відсотка; розвиток туризму 3,2 відсотка; використання місцевих

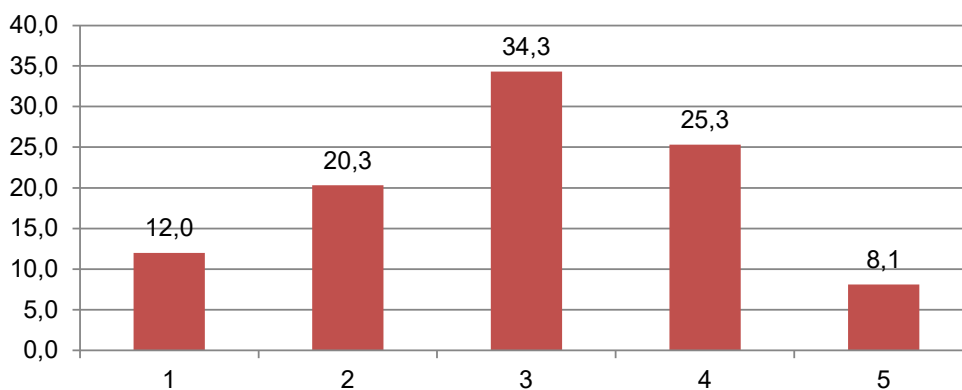

Рис. 8. Яка ваша загальна думка про Україну як місце для ведення бізнесу за 5-ти бальною системою (5 – найвища оцінка, 1 – найнижча оцінка)

Джерело: власні дослідження

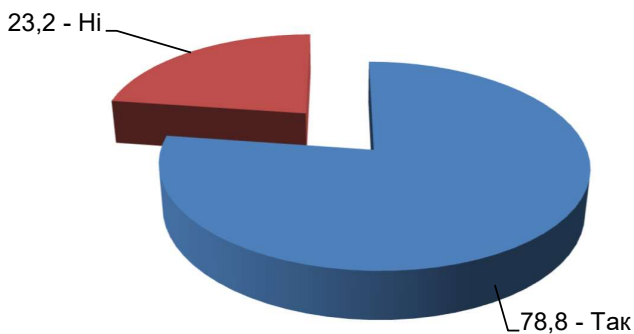

Рис. 9. Чи вважаєте ви необхідним розвивати кооперацію

Джерело: власні дослідження

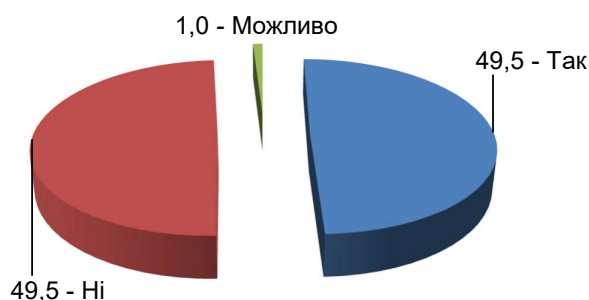

Рис. 10. Відповіді на питання «Чи створили б Ви кооператив?»

Джерело: власні дослідження

природних ресурсів 32,3 відсотка; сприяння розвитку промислових підприємств 9,1 відсотка; підтримка агрохолдингів 17,2 відсотка; підтримка фермерства 55,6 відсотка.

Сільськогосподарська кооперація є ефективним механізмом забезпечення конкурентоспроможності малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників та ефективним видом підприємницької діяльності. Також вона може впливати на розвиток соціальної інфраструктури населених пунктів, які входять до складу територіальної громади.

Система сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, утворених з метою задоволення економічних,

соціальних та інших потреб членів кооперативів сільськогосподарська кооперація сприяє:

- підвищенню рівня самозайнятості населення;
- спільному використанню виробничої інфраструктури (елеваторів, складських приміщень), транспортних засобів, спеціальної техніки та обладнання, що знижує собівартість продукції та супутніх витрат;
- впровадженню нових технологій, модернізації основних фондів та раціональному використанню наявних ресурсів;
- збільшенню обсягів виробництва та рівня рентабельності.

Тому респондентам було запропоновано питання «Чи вважаєте ви необхідним розвивати кооперацію» (рис. 9).

Аналізуючи відповіді респондентів необхідно відмітити, що 76,8 відсотків вважають необхідним розвивати кооперацію а 23,2 відсотки ні. Незважаючи на широку роз'яснювальну компанію ще лишаються люди які не довіряють ідеям кооперативно руху.

Враховуючи позитивні сторони сільськогосподарської кооперації як суспільного явища, керівництво територіально громади має бути зацікавленим як в успішному функціонуванні наявних кооперативів, так і в створенні нових. Тому для опитування було обрано питання «Чи створили б ви кооператив?» (рис. 10).

Відповіді респондентів розділилися наступним чином: 49,5 відсотка відповіли так а 49,5 відсотків ні тоді як тільки один відсоток вагається стосовно своєї думки. Це свідчить про те, що респонденти досить добре обізнані з умовами створення кооперативів та половина з них не розділяє думки щодо умов роботи таких підприємницьких об'єднань.

Висновки. Підсумовуючи наші дослідження необхідно відмітити, що розвитку підприємництва в аграрному секторі заважає недосконала державна політика його підтримки, високі податки та адміністративні бар'єри. Огляд сучасного стану розвитку сільськогосподарського підприємства в регіоні свідчить про існування проблем, які потребують негайного вирішення. Враховуючи те, що Україна має значний споживчий ринок, вигідне геополітичне розташування, багаті природні ресурси, кваліфіковану робочу силу, потужну наукову базу вона повинна стати країною з високим рівнем підприємництва.

Список використаної літератури:

1. Aleshchenko L.O. (2020) Youth entrepreneurship as the foundation of developed economic infrastructure. *Efficient economy*. №11. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/204.pdf.
2. Analytical review «Ukraine's place in the ranking of the World Bank" Doing Business». URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9cd60d26-fa44-481c-bb2a-1b28c713081f&title=AnalitichniiOgliadmistseUkrainiURetinguSvitovogoBankudoingBusiness>.
3. Golovanova G. (2011) Youth participation in the development of agricultural entrepreneurship. *Analysis of modern economic processes and information technology: materials International. scientific-practical conf.*, November 24–25, 2011: in 6 vols. Vol. 6: State regulation of economic processes, pp. 18–20.
4. Kaplina A.I. (2020) Youth entrepreneurship – a promising chance for young people. *Agrosvit*. Issue 19–20, pp. 47–50.
5. Kutsokon M. (2006) Youth entrepreneurship and activation of subjective entrepreneurial potential of youth: a textbook. Donetsk, 286 p.
6. Levchenko A., Yanishevskaya J. (2009) Youth entrepreneurship – a promising opportunity for young professionals. *Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences*. Issue 15, pp. 52–56.

7. Melnychenko O. (2014) Assessment of the youth labor market of Ukraine. *Innovative economy*. Issue 3 (52), pp. 113–118.

8. Morozyuk N.V., Shaposhnik V.M. (2019) Development of agrarian entrepreneurship as a form of realization of leadership potential of youth. *Black Sea economic studies*. Issue 42, pp. 30–34.

Andrii Sukhostavets, PhD, Associate Professor, Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)

DEVELOPMENT OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP IN THE AGRARIAN SPHERE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article explores the development of youth entrepreneurship and agrarian business in Ukraine. It is justified that in the modern market economy and sustainable development, the transition to which is the main vector of reforms in Ukraine, entrepreneurship is an important element of the market economy and an integral part of the competition mechanism. Studies show that young Ukrainians want to try their hand at developing their own business, but ignorance of the legislation or lack of experience often prevents this, keeping potential entrepreneurs from starting or not starting their own business. The vast majority of surveyed respondents, namely 98 percent, have a desire to start their business. The largest number of participants in the survey would like to provide services – 49 people (49.5%) and the second place takes the production and processing of agricultural products – 42 people (42.4%); the third place takes retail trade – 36 people (36.4%); the next category is wholesale trade – 33 people (33.3%); the last but one is production of industrial goods – 22 people (22.5%).

It has been established that the future entrepreneurs are most concerned with high tax burden – 69.7%; corruption in regulatory and inspection bodies – 54.5%; absence of qualified personnel 38.4%; limited access to resources – 37.4%; military actions on the territory of the countries – 15.2% and pressure from law enforcement – 15.2%. Among the types of economic activity in the context of agrarian entrepreneurship, the priority includes agriculture (crop production) – 78.8%; agriculture (livestock) – 64.6%; agriculture (berry farming) – 19.2%; processing of agricultural products – 63.6%; tourist services – 22.2%; production of building supplies – 11.1%.

It has been proven that agriculture needs effective financial support both at the national and regional levels. The development of agricultural entrepreneurship is hampered by the imperfect state policy of its support, high taxes and administrative barriers. It is determined that the state of development of agricultural entrepreneurship in the region is hampered by the problems that need immediate solution. Taking into account that our country has a significant consumer market, favorable geopolitical location, rich natural resources, skilled labor, a powerful scientific base, it should become a country with a high level of entrepreneurship.

Key words: entrepreneurship, business, agrarian sector, development.

Дата надходження до редакції: 09.09.2021 р.

РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

УДК 336.14:338.24
JEL: E22, E62, H72, O23

ЦІЛЬОВІ БЮДЖЕТНІ ФОНДИ ЯК СКЛАДНИК ФІСКАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Руденко Вікторія Василівна

кандидат економічних наук

ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана» (м. Київ, Україна)

ORCID: 0000-0002-4911-7600

vitarudenko@ukr.net

Формування цільових бюджетних фондів зумовлене тим, що одним із недоліків здійснення видатків бюджету є знеособлення коштів і, як наслідок, можливість недостатнього забезпечення інвестиційного розвитку, особливо в умовах бюджетного дефіциту. Тому виникла потреба у відокремлених від бюджету цільових фондів, які зазвичай мають закріплені за ними доходні джерела. Такі фонди дають змогу державі ефективніше акумулювати фінансові ресурси і витратити їх відповідно до цільового призначення, зокрема для активізації інвестицій. Недостатня наукова обґрунтованість доцільності формування цільових бюджетних фондів і нетривалий період їх функціонування в Україні зумовлюють необхідність поглибленого вивчення теоретико-прикладних засад їх створення та використання, а також визначення ролі у фіскальному механізмі регулювання інвестиційних процесів. Статтю присвячено дослідженню змісту й характерних ознак цільових бюджетних фондів, розгляду особливостей їх формування та використання в Україні та обґрунтуванню їхнього впливу на інвестиційні процеси. Специфіка наукових завдань, що становлять предмет дослідження, вимагала використання комплексу спеціальних методів, застосування яких допомогло висвітлити проблематику функціонування цільових бюджетних фондів в Україні та з'ясувати їх роль у регулюванні інвестиційних процесів. Досліджено переваги формування та характерні риси функціонування цільових бюджетних фондів. Визначено особливості здійснення вимушених інвестицій за рахунок резервного фонду бюджету. Здійснено аналіз витрачання коштів на інвестиційні цілі Державного фонду регіонального розвитку, Державного дорожнього фонду, Державного фонду поводження з радіоактивними відходами та Державного фонду розвитку водного господарства. У результаті дослідження з'ясовано, що використання коштів цільових бюджетних фондів стикається з низкою проблем нормативно-правового та організаційно-управлінського характеру. Обґрунтовано, що за умов внесення необхідних змін у законодавство зазначені фонди перетворюються на потужний складник фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів в Україні.

Ключові слова: бюджет, цільові бюджетні фонди, інвестиції, капітальні видатки, бюджетна програма.

DOI: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.3.7>

Постановка проблеми у загальному вигляді. Традиційно інвестиційна діяльність держави реалізується завдяки державному та місцевим бюджетам, що є централізованими фондами коштів, у яких надходження від платників податків знеособлюються та витрачаються на виконання визначених суспільних завдань. Однак хронічний бюджетний дефіцит призводить до першочергового фінансування поточних видатків і скорочення капітальних видатків бюджетів, що гальмує розвиток інвестиційних процесів в Україні. Тому назріла необхідність формування та розширення складу цільових бюджетних фондів, що дають змогу державі ефективно та цілеспрямовано використовувати бюджетні кошти на забезпечення інвестиційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Функціонування цільових фондів держави привертало увагу багатьох вітчизняних науковців, які намагалися не лише теоретично обґрунтувати необхідність їх формування, а й практично оцінити доцільність та ефективність їх

використання. Так, С.В. Волосович вивчала підходи до трактування сутності державних цільових фондів, визначала їх з економічного та інституційного погляду, характеризувала їхні переваги та недоліки, завдання та принципи функціонування [1]. Н.Л. Гула здійснювала теоретико-правову характеристику цільових спеціалізованих державних фондів і визначала їхні специфічні ознаки та сферу дії [2]. К.В. Савченко досліджував вплив державних фондів цільового спрямування на реалізацію стабілізаційної політики держави та розглядав чинники, що впливають на їх функціонування [3]. В.Б. Тропіна виокремлювала підходи до визначення змісту цільових фондів держави, висвітлювала критерії їх відособлення у фінансовій системі держави та проводила аналіз їхньої діяльності [4]. В.А. Тулянцева обґрунтовувала поняття та класифікацію централізованих позабюджетних цільових фондів, розглядала порядок формування коштів цих фондів та повноваження щодо контролю за їх використанням [5]. Л.В. Фокша вивчала поняття, ознаки та пра-

вову природу публічних фондів у контексті їх поділу на централізовані та децентралізовані [6]. А.В. Хомутенко розглядала сутність управління державними фондами грошових коштів, виокремлювала відмінні ознаки та проводила класифікацію бюджетних і позабюджетних фондів [7]. З.І. Перощук висвітлювала проблеми регулювання бюджетних фондів і заперечувала створення будь-яких «фондів бюджету» у «фондах бюджету», оскільки в такому разі виникає, по суті, подвійний рахунок показників бюджетних коштів, що є нелогічним із погляду економіки та фінансів та необ'єктивним із погляду права [8, с. 159]. Відсутність серед учених єдності у розумінні сутності, ознак і доцільності функціонування державних цільових бюджетних фондів у контексті регулювання інвестиційних процесів зумовила актуальність і зміст дослідження.

Формування цілей статті. Статтю присвячено поглибленню теоретичних засад функціонування цільових бюджетних фондів як складової частини фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів та проведенню аналізу витрачання їхніх коштів на здійснення суспільно необхідних інвестицій.

Методи дослідження. Вивчення теоретико-прикладних засад функціонування цільових бюджетних фондів ґрунтувалося на використанні філософських, загальнонаукових та конкретно-наукових методів дослідження. Серед філософських методів дослідження варто виокремити застосування діалектичного й метафізичного методів, а також аналітичного, інтуїтивного, феноменологічного, герменевтичного, синергетичного, ейдетичного, логічного, категоріального аналізу та ін. До використовуваних загальнонаукових методів відносимо методи емпіричного дослідження (опис, вимірювання, порівняння, спостереження), методи теоретичного дослідження (логічний, гіпотетичний, аргументація, формалізація), теоретико-емпіричні (загальнологічні) методи дослідження (аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, аналогії, конкретизації та класифікації). Конкретно-наукові методи, за допомогою яких проводилося дослідження, охоплюють езотеричний (сутнісний) метод, який полягає у розкритті змістовних ознак цільових бюджетних фондів; екзотеричний (явищний) метод, який дав змогу з'ясувати специфіку функціонування зазначених фондів; цілісний (сутісно-явищний) метод, який уможливив обґрунтування ролі даних фондів у фіскальному механізмі регулювання інвестиційних процесів.

Результати дослідження. Цільові бюджетні фонди в Україні є централізованими фондами грошових коштів, що формуються у складі державного бюджету (в окремих випадках – у складі місцевих бюджетів). Вони відіграють позитивну роль у регулюванні інвестиційних процесів, адже дають змогу сконцентрувати фінансові ресурси на визначених напрямках, що мають пріоритетне значення для інвестиційного розвитку держави. У сучасних умовах значимість і масштаби цільових бюджетних фондів зростають завдяки їхнім незаперечним перевагам: по-перше, органи державної влади та місцевого самоврядування отримують додат-

кові кошти для здійснення інвестицій; по-друге, зазвичай такі фонди мають одного головного розпорядника коштів, що зменшує масштаби корупційних ризиків; по-третє, строго цільове використання коштів даних фондів забезпечує ефективніший контроль, адже їх відособленість у бюджеті та призначення потребують особливої уваги.

Цільові бюджетні фонди мають низку специфічних ознак, що дають змогу їх виокремлювати у складі фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів [9, с. 32; 10, с. 39]:

- функціонують у межах бюджету;
- створюються компетентними органами із визначеною метою та використовуються виключно за цільовим призначенням;
- період функціонування прив'язаний до тривалості досягнення мети створення;
- функціонування зазвичай пов'язане або із забезпеченням потреб тих платників податків, за рахунок чієїх коштів ці фонди формуються, або для компенсації використання окремими економічними суб'єктами благ, що належать усьому суспільству загалом;
- формування здебільшого здійснюється за допомогою доходів цільового призначення чи порядку цільових відрахувань від конкретних видів доходів чи інших надходжень;
- для управління їхніми коштами відсутня потреба у створенні спеціального державного інституту, адже зазначені функції покладаються на існуючі міністерства чи відомства.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, склад бюджетних цільових фондів охоплює: резервний фонд бюджету (ст. 24), Державний фонд регіонального розвитку (ст. 241), Державний дорожній фонд (ст. 242), Державний фонд поводження з радіоактивними відходами (ст. 243), Державний фонд розвитку водного господарства (ст. 244) [11].

Резервний фонд передбачається у державному бюджеті обов'язково, а у місцевих бюджетах – відповідно до рішення місцевої ради. Він формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Згідно з Порядком використання коштів резервного фонду бюджету, його кошти можуть використовуватися на здійснення [12]:

- а) заходів із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального характеру;
- б) інших непередбачених заходів, які відповідно до законодавства можуть здійснюватися за рахунок коштів бюджету, але не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету.

Хоча резервний фонд бюджету формується для подолання надзвичайних ситуацій, частина його коштів спрямовується на здійснення вимушених інвестицій, пов'язаних із відновленням або відбудовою майна держави, громадян або підприємств (установ, організацій).

Протягом 2011–2020 рр. понад третина коштів резервного фонду державного бюджету спрямовувалася на інвестиційні цілі (рис. 1).

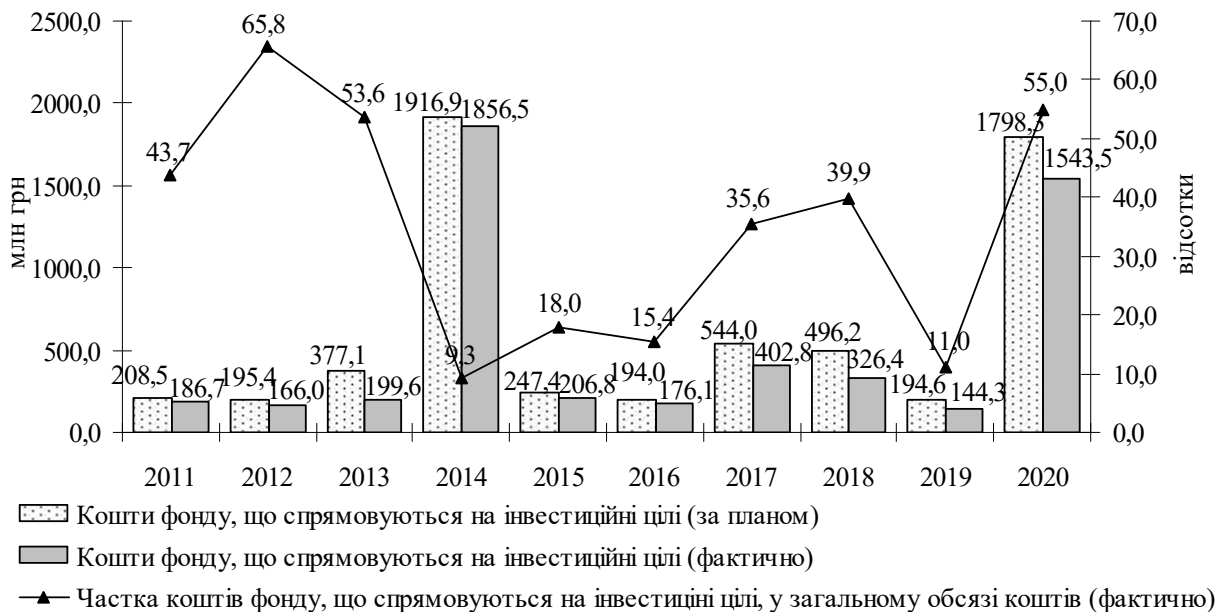

Рис. 1. Витрачання коштів резервного фонду державного бюджету в 2011–2020 рр.

Джерело: складено автором за даними ДКСУ [13]

За даними рис. 1 видно, що обсяги коштів резервного фонду державного бюджету значно зростали у 2014 і 2020 рр. Так, у 2014 р. збройний конфлікт із Російською Федерацією зумовив розширення резервного фонду для проведення невідкладних заходів щодо забезпечення національної безпеки. Проте кошти фонду спрямовувалися насамперед на поточні цілі, тому частка коштів, витрачених на інвестиційні цілі, була в 2014 р. найменшою у досліджуваному періоді та становила лише 9,3%. У 2020 р. поширення пандемії коронавірусу викликало збільшення резервного фонду для здійснення протиепідемічних заходів із протидії поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на території України. Кошти фонду спрямовувалися на придбання медичного обладнання для проведення санітарно-карантинного контролю та лікувально-оздоровчих заходів, тому частка коштів, витрачених на інвестиційні цілі, була в 2020 р. найбільшою у досліджуваному періоді та становила 55,0%.

Окрім резервного фонду бюджету, в Україні формується низка цільових бюджетних фондів інвестиційного спрямування, завдяки функціонуванню яких забезпечується реалізація інвестицій, які мають на меті досягнення не лише економічних завдань, а й соціальних та екологічних.

Державний фонд регіонального розвитку (далі – ДФРР) як інструмент провадження державної політики регіонального інвестиційного розвитку розпочав свою роботу в 2012 р. Відповідно до Бюджетного кодексу України, кошти ДФРР спрямовуються на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що мають на меті розвиток регіонів і відповідають пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку та відповідних регіональних стратегіях розвитку [11].

На початку існування ДФРР у Бюджетному кодексі України було передбачено, що під час складання

Бюджетної декларації та проекту державного бюджету України державний фонд регіонального розвитку визначається в обсязі не менше 1% прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту державного бюджету України на відповідний бюджетний період [11]. Однак у 2012–2014 рр. обсяг коштів ДФРР до зазначеної у законодавстві норми не дотягував, тому з 2016 р. дію цієї норми зупинено. Окрім того, у 2014 р. кошти ДФРР хоча і були на початку року передбачені регіонам, проте їх не було використано у зв'язку з відсутністю фінансування через секвестр бюджету.

Зауважимо, що в Україні передбачено співфінансування інвестиційних програм і проектів, які реалізуються за рахунок коштів Державного фонду регіонального розвитку, з місцевих бюджетів в обсязі не менше 10% [11]. Органи місцевого самоврядування зазвичай дотримуються мінімальної межі співфінансування та реалізують здебільшого соціально орієнтовані інвестиційні проекти і програми (капітальний ремонт освітніх, спортивно-культурних і медичних закладів, придбання обладнання для них тощо). Серед проектів економічного спрямування найбільш поширеними є інвестиційні проекти і програми з капітального ремонту доріг. Зазначене свідчить про неготовність влади на місцевому рівні реалізовувати повномасштабні інвестиції зі значним економічним ефектом, а також про відсутність стратегічного бачення органів місцевого самоврядування розвитку громад у середньо- та довгостроковій перспективі [14].

У 2012–2020 рр. потужний інструмент інвестиційного розвитку регіонів України використовували недостатньо ефективно (рис. 2).

Як свідчать дані рис. 2, обсяги коштів ДФРР із кожним роком збільшувалися за винятком 2020 р., коли фінансування заходів із протидії поширенню пандемії COVID-19 відволікло значну частину бюджетних ресурсів. Негативною тенденцією було щорічне невиконання запланова-

Рис. 2. Витрачання коштів Державного фонду регіонального розвитку в 2012–2020 рр.

Джерело: складено автором за даними ДКСУ [13]

них показників використання коштів ДФРР, що спричи-нено передусім несвоєчасним їх розподілом. Недоліки у розподілі коштів ДФРР зумовлені низкою причин, серед яких: відсутність критеріїв відбору членів регіональних конкурсних комісій та їх відповідальності за ухвалені рішення; наявність можливості лобювання народними депутатами, включеними до складу комісії з відбору проєктів, інтересів окремих територіальних громад; слабко організований процес прозорості висвітлення відбору, реалізації та стану виконання проєктів [14].

Державний дорожній фонд (далі – ДДФ) як інструмент розвитку дорожньої інфраструктури України створено у 2018 р. Згідно з Бюджетним кодексом України, кошти ДДФ витрачаються на [11]:

1) фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування державного значення;

2) фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах (у вигляді субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам);

3) виконання боргових зобов'язань за запозиченнями, отриманими державою або під державні гарантії на розвиток мережі та утримання автомобільних доріг загального користування;

5) фінансове забезпечення заходів із забезпечення безпеки дорожнього руху відповідно до державних програм і т. п.

Протягом 2018–2020 рр. використання коштів ДДФ для розвитку дорожньої інфраструктури дало змогу успішно вирішити завдання як щодо будівництва доріг загального користування, так і щодо введення в експлуатацію унікальних дорожніх об'єктів (рис. 3).

Дані рис. 3 показують, що масштаби витрачання коштів ДДФ у 2018–2020 рр. постійно зростали та спостерігався незначний рівень невиконання планових

показників використання ресурсів ДДФ. Головним недоліком функціонування ДДФ є недосконалий розподіл субвенцій із державного бюджету місцевим бюджетам на фінансове забезпечення будівництва, реконструкції, ремонту й утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах. Зазначений недолік зумовлений кількома причинами, сформованими на обласному рівні: високим рівнем суб'єктивізму та непрозорості під час розподілу субвенції на рівні областей; органи обласної влади не визначають чітких пріоритетів для розвитку місцевої дорожньої інфраструктури, зокрема забезпечення доступності освітніх і медичних послуг, тому не враховуються першочергові потреби громад щодо формування спроможних мереж закладів освіти та охорони здоров'я (зокрема, створюються опорні школи, до яких ведуть невідремонтвані дороги, у результаті чого батьки відмовляються віддавати дітей до таких шкіл); в окремих випадках умовою розподілу коштів субвенції обласною владою визначається наявність співфінансування з місцевих бюджетів, яка оприлюднюється після їх збалансування та затвердження, унаслідок чого не кожний орган місцевого самоврядування має можливість забезпечити перегляд уже схваленого бюджету й передбачити немалий відсоток співфінансування, який може досягати 50% [15, с. 374].

Державний фонд поводження з радіоактивними відходами (далі – ДФПРВ) як інструмент для створення безпечної системи поводження з радіоактивними відходами був створений у 2018 р. Варто зазначити, що аналогічний фонд уже створювався у 2009 р., який формувався за рахунок виробників радіоактивних відходів і працював за принципом «забруднювач платить». Однак у 2010 та 2015 рр. були внесені зміни до законодавства, які призвели до втрати зазначеним фондом накопичувального характеру та цільового призначення його коштів, що фактично припинило його існування. Тому створення нового

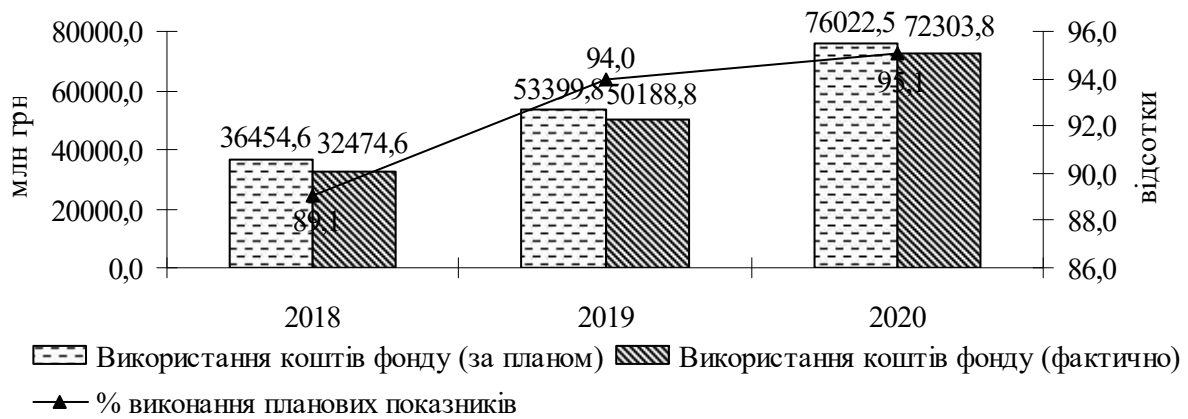

Рис. 3. Витрачання коштів Державного дорожнього фонду в 2018–2020 рр.

Джерело: складено автором за даними ДКСУ [13]

ДФПРВ має забезпечити ефективну реалізацію інвестиційних проєктів і програм із проєктування, будівництва, введення в експлуатацію або закриття об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, кошти ДФПРВ спрямовуються на фінансове забезпечення бюджетних програм, у межах яких виконуються роботи з проєктування, будівництва, введення в експлуатацію, експлуатації, зняття з експлуатації або закриття об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які передані ліцензіатами у власність держави, включаючи сховища для довготривалого зберігання/захоронення радіоактивних відходів, які утворилися після переробки відпрацьованого ядерного палива українських атомних електростанцій, та здійснюються інші заходи, пов'язані з поводженням із радіоактивними відходами, які передані ліцензіатами у власність держави [11].

У 2018–2020 рр. кошти ДФПРВ використовувалися на реалізацію лише трьох бюджетних програм: виконання

робіт у сфері поводження з радіоактивними відходами неядерного циклу, будівництво комплексу «Вектор» та експлуатація його об'єктів; підтримка екологічно безпечного стану у зонах відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення; підтримка у безпечному стані енергоблоків та об'єкта «Укриття» та заходи щодо підготовки до зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС (рис. 4).

За даними рис. 4 видно, що протягом 2018–2020 рр. масштаби витрачання коштів ДФПРВ знижувалися, а рівень виконання планових показників використання ресурсів ДФПРВ був на низькому рівні. Причини невиконання планових показників використання коштів ДФПРВ і зменшення обсягів фінансування важко встановити, адже звіти про виконання паспортів відповідних бюджетних програм відсутні на офіційному вебсайті Міністерства енергетики України. Неefективне функціонування ДФПРВ призвело до низки негативних ефектів: недобудованим залишається комплекс «Вектор», тому існує проблема з вивезенням радіоактивних від-

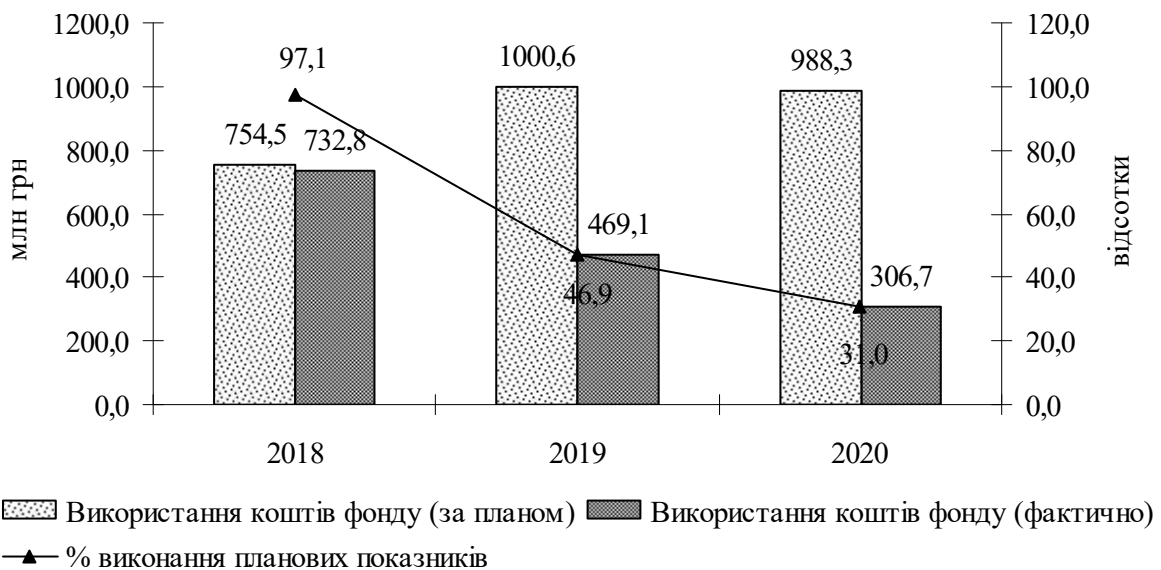

Рис. 4. Витрачання коштів Державного фонду поводження з радіоактивними відходами в 2018–2020 рр.

Джерело: складено автором за даними ДКСУ [13]

Рис. 5. Витрачання коштів Державного фонду розвитку водного господарства в 2018–2020 рр.

Джерело: складено автором за даними ДКСУ [13]

ходів зі сховищ спеціалізованих підприємств та зменшенням екологічних ризиків у містах Дніпро, Київ, Львів, Одеса та Харків; не розпочато будівництво сховища для проміжного зберігання високоактивних радіоактивних відходів, що повертатимуться з Російської Федерації після переробки відпрацьованого ядерного палива українських атомних електростанцій; не ліквідовано радіаційну аварію на Київському державному міжобласному спеціальному комбінаті, пов'язану з витоком тритію за межі сховищ пускового комплексу «Вектор», що містить ризики її переростання в масштабну аварію з можливим впливом на населення та прилеглі території [16, с. 64].

Державний фонд розвитку водного господарства (далі – ДФРВГ) як інструмент для розвитку та утримання водогосподарсько-меліоративного комплексу, підвищення ефективності використання водних ресурсів був започаткований у 2018 р. Згідно з Бюджетним кодексом України, кошти ДФРВГ спрямовуються на фінансове забезпечення заходів з: експлуатації водогосподарського комплексу; будівництва та реконструкції меліоративних систем; захисту від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь; централізованого водопостачання сільських населених пунктів, які користуються привізною водою; модернізації та розвитку водогосподарського комплексу [11].

У 2018–2020 рр. кошти ДФРВГ витрачалися на реалізацію тільки трьох бюджетних програм: експлуатація державного водогосподарського комплексу та управління водними ресурсами; захист від шкідливої дії вод сільських населених пунктів та сільськогосподарських угідь, у тому числі в басейні р. Тиса у Закарпатській області; першочергове забезпечення сільських населених пунктів централізованим водопостачанням (рис. 5).

Як показують дані рис. 5, протягом 2018–2020 рр. знизився як обсяг використання коштів ДФРВГ, так і рівень

виконання планових показників витрачання його коштів. Незначні масштаби коштів ДФРВГ зумовлені наявністю лише одного вагомого джерела його формування – рентної плати за спеціальне використання води. Ще одне джерело з'явилося у 2020 р., а саме плата за ліцензії на здійснення діяльності у сфері організації і проведення азартних ігор, однак із запланованих 150 млн грн фактичні надходження становили лише 17 грн. Відкриття асигнувань за бюджетними програмами фонду здебільшого у другому півріччі негативно відображалося на реалізації інвестицій у водогосподарський комплекс, адже для виконання робіт залишався осінньо-зимовий період, що зумовлювало фактичне невиконання запланованих показників витрачання коштів ДФРВГ.

Таким чином, цільові бюджетні фонди в Україні є важливим інструментом фіскального механізму регулювання інвестиційних процесів. Виявлені недоліки їх функціонування були результатом недосконалості нормативно-правової бази або невірних управлінських рішень, а не наслідком використання коштів саме у вигляді цільових бюджетних фондів, що підтверджує доцільність їх створення та подальшого розвитку.

Висновки. Запровадження цільових бюджетних фондів в Україні зробило прозорішим здійснення бюджетних інвестицій, сприяло посиленню контролю за законністю мобілізації та витрачання бюджетних коштів та, відповідно, забезпечення більш ефективного їх використання. Нині належне функціонування зазначених фондів ускладнюється недосконалістю законодавчої бази, наявністю багатьох технічних та організаційних проблем, а також несприятливими наслідками коронавірусної кризи. Водночас коригування законодавства в частині вдосконалення функціонування цільових бюджетних фондів дасть змогу зайняти їм гідне місце не лише у фіскальному механізмі регулювання інвестиційних процесів, а й у забезпеченні інвестиційного розвитку держави загалом.

Список використаної літератури:

1. Волосович С.В. Державні цільові фонди в системі публічних фінансів. *Вісник КНТЕУ*. 2016. № 4. С. 129–137.
2. Гула Н.Л. Теоретико-правова характеристика сфери цільових спеціалізованих державних фондів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 1. С. 251–263.
3. Савченко К.В. Державні фонди цільового призначення в контексті реалізації стабілізаційної політики. *Механізм регулювання економіки*. 2012. № 2. С. 162–166.
4. Тропіна В.Б. Цільові фонди у фінансовій системі України. *Наукові праці НДФІ*. 2005. № 4(33). С. 165–173.
5. Тулянцева В.А. Правовий режим державних позабюджетних цільових фондів в Україні. *Вісник Академії митної служби України. Серія «Право»*. 2012. № 1. С. 80–87.
6. Фокша Л.В. Публічні фонди: поняття, ознаки та правова природа. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип. 10–1(1). С. 162–164.
7. Хомутенко А.В. Проблематика управління державними бюджетними та позабюджетними фондами грошових коштів в Україні. *Економіка та держава*. 2018. № 3. С. 60–66.
8. Перощук З.І. Правові проблеми регулювання фондів державного та місцевих бюджетів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 4. С. 157–160.
9. Коровкіна Е.Б. Анализ практики применения целевых бюджетных фондов. *Финансы и кредит*. 2006. № 13(217). С. 34–41.
10. Арбатская Ю.В. Целевые фонды как форма государственных и муниципальных расходов: правовые проблемы и пути их решения. *Финансовое право*. 2007. № 1(27). С. 27–34.
11. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. Дата оновлення: 10.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12#Text>.
12. Порядок використання коштів резервного фонду бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.03.2002 № 415. Дата оновлення: 02.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-%D0%BF#n11>.
13. Державна казначейська служба України. Звітність. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.
14. Державний фонд регіонального розвитку: гроші для розвитку чи проїдання? URL: <https://cost.ua/730-derzhavnyy-fond-rehionalnoho-rozvytku-hroshi-dlya-rozvytku-chy-proyidannya>.
15. Палійчук Т.В. Принцип «позитивної суми» у дорожній сфері: децентралізація доріг. *Бізнес Інформ*. 2020. № 12. С. 369–377.
16. Кузнецов К. Анализ окремих напрямів державної бюджетної політики в природоохоронній сфері. Київ : Центр екологічних ініціатив «Екодія», 2021. 89 с.

References:

1. Volosovych S.V. (2016) Derzhavni tsilovi fondy v systemi publichnykh finansiv [State special purpose funds in the public finance system]. *Visnyk KNTEU*, no. 4, pp. 129–137.
2. Hula N.L. (2014) Teoretyko-pravova kharakterystyka sfery tsilovykh spetsializovanykh derzhavnykh fondiv [Theoretical legal description of sphere of the having a special purpose specialized state funds]. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law series*, no. 1, pp. 251–263.
3. Savchenko K.V. (2012) Derzhavni fondy tsilovoho pryznachennia v konteksti realizatsii stabilizatsiinoi polityky [State special funds in the context of stabilization policy realization]. *The mechanism of economic regulation*, no. 2, pp. 162–166.
4. Tropina V.B. (2005) Tsilovi fondy u finansovii systemi Ukrainy [Trust funds in the financial system of Ukraine]. *Scientific works of RFI*, no. 4, pp. 165–173.
5. Tuliantseva V.A. (2012) Pravovi rezhym derzhavnykh pozabiudzhethnykh tsilovykh fondiv v Ukraini [Legal regime of state extra-budgetary trust funds in Ukraine]. *Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine. Series: Law*, no. 1, pp. 80–87.
6. Foksha L.V. (2014) Publichni fondy: poniattia, oznaky ta pravova pryroda [Public funds: concepts, characteristics and legal nature]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence*, vol. 10–1, pp. 162–164.
7. Khomutenko A.V. (2018) Problematyka upravlinnia derzhavnymy biudzhethnymy ta pozabiudzhethnymy fondamy hroshovykh koshtiv v Ukraini [Problems of the state budgetary and extrabudgetary money funds management in Ukraine]. *Economy and state*, no. 3, pp. 60–66.
8. Peroshchuk Z.I. (2014) Pravovi problemy rehuliuвання fondiv derzhavnogo ta mistsevykh biudzhethiv [Legal problems of regulation of state and local budgets' funds]. *Legal scientific electronic journal*, no. 4, pp. 157–160.
9. Arbatskaya Yu.V. (2007) Tselevye fondy kak forma gosudarstvennykh i munitsipal'nykh raskhodov: pravovye problemy i puti ikh resheniya [Trust funds as a form of state and municipal expenditures: legal problems and ways to solve them]. *Financial law*, no. 1, pp. 27–34.
10. Korovkina E.B. (2006) Analiz praktiki primeneniya tselevykh byudzhethnykh fondov [Analysis of the practice of using trust budget funds]. *Finance and credit*, no. 13, pp. 34–41.
11. Verkhovna Rada of Ukraine (2010) Biudzhethnyi kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine] from 07 July 2010 no. 2456-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0456-12#Text>.
12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2002) Poriadok vykorystannia koshtiv rezervnoho fondu biudzhetu [The procedure for using the budget reserve fund] from 29 March 2002 no. 415. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-%D0%BF#n11>.
13. State Treasury Service of Ukraine (2021) Zvitnist [Reporting]. Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>.

14. Website "State Price" (2019) Derzhavnyi fond rehionalnogo rozvytku: hroshi dlia rozvytku chy proidannia? [State Fund for Regional Development: money for development or consumption?]. Available at: <https://cost.ua/730-derzhavnyy-fond-rehionalnogo-rozvytku-hroshi-dlya-rozvytku-chy-proyidannya>.

15. Paliichuk T.V. (2020) Pryntsyp «pozytyvnoi sumy» u dorozhnii sferi: detsentralizatsiia dorih [The principle of «positive amount» in the road sector: decentralization of roads]. *Business Inform*, no. 12, pp. 369–377.

16. Kuznietsov K. (2021) Analiz okremykh napriamiv derzhavnoi biudzhetnoi polityky v pryrodookhoronni sferi [Analysis of certain areas of state budget policy in the field of environmental protection]. Kyiv: Center for Environmental Initiatives "Ecodia". (in Ukrainian)

Viktoriia Rudenko, PhD, doctoral student, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)

TARGET BUDGET FUNDS AS A COMPONENT OF THE FISCAL MECHANISM FOR REGULATION OF INVESTMENT PROCESSES IN UKRAINE

The formation of target budget funds is due to the fact that one of the disadvantages of budget expenditures is the depersonalization of funds and, as a consequence, the possibility of insufficient investment development, especially in a budget deficit. Therefore, there is a need for separate funds from the budget, which usually have assigned income sources. Such funds allow the state to more efficiently accumulate financial resources and spend them in accordance with the intended purpose, in particular to increase investment. Insufficient scientific substantiation of expediency of formation of target budget funds and short period of their functioning in Ukraine necessitate in-depth study of theoretical and applied bases of their creation and use, and also definition of a role in the fiscal mechanism of regulation of investment processes. The article is devoted to the study of the content and characteristics of target budget funds, consideration of the peculiarities of their formation and use in Ukraine and justification of their impact on investment processes. The specifics of the scientific tasks that are the subject of the study required the use of a set of special methods, the use of which helped to shed light on the functioning of target budget funds in Ukraine and clarify their role in regulating investment processes. The article examines the advantages of the formation and characteristics of the functioning of target budget funds. Peculiarities of forced investments at the expense of the reserve fund of the budget are determined. The expenditure of funds for investment purposes of the State Fund for Regional Development, the State Road Fund, the State Fund for Radioactive Waste Management and the State Fund for Water Development are analyzed. The study found, that the use of target budget funds faces a number of regulatory and organizational problems. It is substantiated, that under the conditions of making the necessary changes in the legislation, these funds will become a powerful component of the fiscal mechanism for regulating investment processes in Ukraine.

Key words: budget, target budget funds, investments, capital expenditures, budget program.

Дата надходження до редакції: 07.09.2021 р.

ADVANCING WASTE MANAGEMENT PROGRAM AT UNIVERSITY IN CHINA: ENLIGHTENMENT FROM THE NETHERLANDS

Qu Dongxu

PhD student

Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)

Henan Institute of Science and Technology (Henan, China)

ORCID: 0000-0003-3223-7099

qudongxu.123@163.com

Tetiana Shevchenko

PhD, Associate Professor

Sumy National Agrarian University (Sumy, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-3213-819X

tetiana.shevchenko@snau.edu.ua

In the process of Green Campus Initiative in China, the lag of campus waste management program is the development bottleneck of many universities. To accelerate the implementation of the waste management program at university, this study conducted a case study to analyze the experience of Leiden University in waste management and the current situation of Henan Institute of Science and Technology's (H University) waste management program in China. Leiden University was chosen because of its outstanding performance in sustainability and its many similarities with H University. We attempted to provide a comprehensive overview of Leiden University's experiences from the perspectives of management includes its essential functions of planning, organizing, leading, and controlling. According to the problems existing in the waste management program of H University, some enlightenment could be drawn from the experience of Leiden University. We suggested that H University should formulate a top-level design on the waste management program, set up corresponding authority and responsibility institutions to involve all units and stakeholders in the waste management program by taking multiple measures, and establish innovative reward and punishment mechanisms and supervision mechanisms to stimulate the endogenous power of waste classification recycling. To accomplish waste management successfully rather than just stay at the theoretical level, this study puts forward specific and implementable waste management program for H University. Our findings are of great practical significance to the universities dedicated to waste classification and the municipal waste management system construction.

Key words: circular economy, green campus, sustainability, circularity, waste management.

DOI: <https://doi.org/10.32845/bsnau.2021.3.8>

Introduction. Adopting a circular and sustainable lifestyle is the crucial way for the public to contribute to the transition towards a circular economy (CE) model. As a kind of particular community with a large population, universities can provide conditions and environment to realize a sustainable lifestyle by bringing green campus plans into delivery and execution, which has always been a significant activity of education for sustainable development in various countries. In 2010, the United States established the Center for Green Campus and initiated the Green Campus Campaign. Meanwhile, the green campus evaluation system with Leadership in Energy & Environmental Design as the core was completed [1]. The European Foundation for Environmental Education (FEE) proposed a Green Campus Program in 1994, which has already become a worldwide program across Europe, Africa, South America, Asia, and Oceania. From its modest beginnings in a few European countries, the program has expanded to affect change in 56,000 schools in 70 countries across the globe up to now [2].

China first came up with the concept of green campus in 1996 [3]. In 2000, the Green Campus Guides was issued to emphasize the integration of environmental awareness and actions into the overall activities of the construction, management, and education on campus [4]. Subsequently, the Chinese Ministry of Housing and Urban-Rural Development compiled and issued the national standard Green Campus Evaluation Standards (GB/T51356-2019) in 2019 [5], which was taken as an evaluation basis for guiding the construction of green campuses includes primary and secondary schools, vocational schools and colleges. To promote the process of ecological civilization construction in the whole society, the Ministry of Education of China and the National Development and Reform Commission launched a nationwide Green Campus Construction Action Plan (GCCAP) in 2020, in which it stipulated the goal of achieving at least 60% of the green campus by 2022 [6]. However, the established green campuses are mainly primary and secondary schools as of now, while the process of green campus construction in universities is

relatively slow on the whole. Also, the construction progress of different universities is very different. It is of significant practical implication to help universities solve the difficulties and challenges in establishing green campus before the target deadline specified in the document.

Waste management program in universities has always been the considerable content and the primary indicator of green campus construction. In practice, waste classification recycling based on the CE principles is not only the primary development trend of the domestic waste management model but also the significant operation in the CE implementation [7]. Indeed, waste classification recycling is often regarded as a more explicit term for waste management. According to the GCCAP, the universal indicators for the evaluation of green campus include two specific hands related to waste management, namely, the situation of waste classification management and resource recycling and the status of establishment and improvement of waste classification management regulations. In 2018, the Chinese Ministry of Education and other five departments jointly issued a notice stipulating that universities should begin to explore the operation of domestic waste classification management on campus, with the goal of achieving a 100% penetration rate of waste classification knowledge by the end of 2020 [8]. In other words, the construction of the waste classification management system in Chinese universities is also still in its infancy.

As a kind of community in the society, universities must promote the waste management program on campus depending on the Municipal Solid Waste (MSW) management system, which is still under construction and has not yet formed a perfect mechanism in various Chinese cities. National policies do not yet impose mandatory measures on waste management at the whole social level. Therefore, the development of university waste management program is relatively backward, bringing about the phenomenon of 'concept recognition but action lag'. In 2019, China formulated its ambition to complete the domestic waste classification recycling system in 46 key cities by 2020 and in prefecture-level and above cities nationwide by 2025 [9]. Since then, various provinces and cities have begun to formulate or revise local domestic waste management regulations, which marks that China's waste classification management has gradually entered the mandatory era. It also means that the construction and development of the university waste management program will be on the right track. Therefore, exploring waste management strategies in universities is conducive to developing the whole social waste management system in the context of CE transition so as not to waste resources and destroy the environment.

Previous research shows that there is still a lack of scientific nature on university waste management model, collection scheme, and classification method, and the effect of classification and recycling is not satisfactory [10; 11]. For a latecomer in domestic garbage classification recycling like China, it is of great significance to learn from the experience and lessons of developed countries. The extant literature on the enlightenment of foreign waste management to China mainly includes four directions. The first is to independently

introduce the waste management experience of a specific country [12; 13]. The second is to compare the practices and characteristics of waste management programs in several countries [14; 15]. The third is researching a particular step in the waste management process, such as waste disposal and regulatory system [16; 17]. The fourth is introducing the management experience of particular types of waste, such as plastic waste and construction waste [18; 19]. These studies provide many references for the improvement of waste management programs in China. However, there are few studies on the introduction of waste management experience in universities. Therefore, this study attempts to systematically review the waste management program of Leiden University, and then proposes the specific waste management program to practice on Chinese campus based on the analysis of the current situation of waste management at H University.

Materials and methods. To improve the performance of waste management programs in Chinese universities, this study attempts to describe the ideal shape of an effective university waste management program through a case study, thereby providing references for other universities struggling with waste management. In the course of the research, other research methods are also adopted. Firstly, we mainly adopt the literature method to review the waste management program of Leiden University, which is a leader in the construction of green universities, from the perspective of process management, trying to explore the standards of mature waste management system of universities. Then, observation and interview methods are used to understand the current problems of waste management at H University, thereby proposing the implementable waste management program for H University.

The waste management system of universities is a comprehensive management system that covers the whole process of the generation, classification, delivery, collection, transport, and disposal of all the waste on campus. To better understand and build the waste management system, we propose to analyze all the processes from the perspective of management functions. An integrated university waste management system should embody the essential functions of management, including planning, organizing, leading, and controlling. Planning refers to the orientation of the waste management goal and the accomplishing means. Organizing means the corresponding authority institutions and relevant responsible persons set up by universities to achieve the goal of waste management. Leading implies the publicity and education activities or incentive measures taken for the campus units or all teachers and students by the relevant responsible persons to realize the waste management goals. Controlling refers to the monitoring of waste classification activities on campus to correct deviations in time and take measures to ensure the plan's implementation. To assure the long-term and effective operation of the system, universities should fully consider all these factors in the management process.

To explore the standard process of waste management system in practice, this study selected the construction of the waste classification management system of Leiden

University in the Netherlands for a detailed review. The Netherlands was chosen as the target country because it is one of the first countries to separate waste and one of the best in implementation. Also, the Netherlands has the highest population density in Europe and one of the highest population densities of any country or region in the world. It means that the density of waste producers and throwers in the Netherlands is very high, which has similar problems with China, the most populous country in the world. Therefore, the practice of waste classification in Netherlands can provide valuable inspiration for the implementation of waste classification management in China.

In choosing the specific university, we considered the Netherlands universities in the UI GreenMetric World University Rankings (UIGWUR), which has been widely recognized as the most influential evaluation authority that aims to assess the sustainability performance of all universities around the world. A total of seven universities in Netherlands have participated in UIGWUR since 2017, but two universities dropped out of the rankings during the period (Table 1).

Wageningen University & Research has been ranked first in the rankings for the nearly 4 years. Nevertheless, we still chose to focus on Leiden University. Leiden University is currently the oldest continuously functioning university in the Netherlands, which is very aware of handling its responsibilities in the areas of sustainability and has achieved remarkable achievements in sustainable operations. In 2020, Leiden University was ranked 8th overall among all 911 participating universities in UIGWUR and 3rd among all participating universities in Netherlands. It is worth mentioning that this achievement of Leiden University is made in spite of its poor setting and infrastructure condition (ranked 629 in UIGWUR and 5th among Netherlandish universities). H University in China is similar to Leiden University in terms of setting and infrastructure conditions, such as insufficient open space area, campus forest cover

area, and limited budget for sustainability efforts. This is one of the main reasons why we chose Leiden University. In addition, after reviewing Leiden University's performance in sustainability, we found that Leiden University developed Environmental Policy Plan in 2015 and then became very active in sustainability in 2016. From 2017 to 2020, Leiden University's ranking in UIGWUR has steadily increased year by year. It is marvelous how much progress has taken place in such a short time. Therefore, Leiden University was chosen to provide references for Chinese universities to accelerate the process of sustainable development in the short term. The other thing we need to acknowledge is that Leiden University is very open about its sustainability activities, which demonstrates its ambition to be one of the most sustainable universities in the future and also gives us easy access to detailed information.

(a) Planning

From 2016 until the end of 2020, Leiden University had followed the Environmental Policy Plan 2016–2020 [21], which details how it intends to operate to take responsibility in the field of environment and sustainability, including integrating sustainability issues into the education and research, and clarifying waste accountability. The new 2030 vision for the sustainable development plan is delayed due to the impact of the corona-virus pandemic and is now being developed. The waste management program is one of the themes for improving the performance of the environment and sustainability in Leiden University's environmental policy plan. To reduce waste and increase the recycling of reusable resources, Leiden University takes a three-pronged approach to waste reduction that includes preventing waste, separating waste, and recycling. Among them, preventing waste is the main goal and the most effective approach to reducing the impact on the environment. Providing education in CE and sustainability for students, the primary waste producers, is conducive to achieve the goal. Therefore, Leiden University has developed some

Table 1 –The Netherlands universities that participated in UIGWUR from 2019–2020 [20]

The Netherlands universities In UIGWUR	Rankings	2017	2018	2019	2020
Wageningen University & Research	Overall Rankings	1	1	1	1
	Ranking by Waste	1	1	1	1
University of Groningen	Overall Rankings	11	7	8	7
	Ranking by Waste	17	34	5	5
Delft University of Technology Tu Delft	Overall Rankings	22	31	32	46
	Ranking by Waste	20	67	35	55
Leiden University	Overall Rankings	49	24	7	8
	Ranking by Waste	22	23	16	6
Eindhoven University of Technology	Overall Rankings	171	--	--	--
	Ranking by Waste	191	--	--	--
Radboud University	Overall Rankings	395	111	--	--
	Ranking by Waste	180	127	--	--
Tilburg University	Overall Rankings	410	464	139	221
	Ranking by Waste	168	258	166	242

ambitions of education and research so that students can learn more about CE and sustainable development during their studies, providing them with the knowledge and value they need to tackle the significant challenges in their future careers (Table 2).

In addition, while limiting the amount of waste as much as possible, universities need to sustainably dispose of any waste that is still generated so that raw materials can be recycled back into the supply chain to contribute to a CE. Sending remaining waste to waste-to-energy plants for incineration is the last way if there is no other option. Similarly, Leiden University's listed the ultimate goals of waste accountability in its environmental policy plan (Table 3). The first two goals correspond to the prong of preventing waste. The WAS1 and WAS2 are the goals of separating waste, and the last goal mainly depends on recycling activities.

(b) Organizing

All faculties and central services are involved in implementing the Environmental Policy Plan 2016–2020, which specifies the different responsibilities of departments and specialist centers for achieving individual goals. As for the goals in education and research, the responsibility for implementation lies mainly with the faculties and lecturers. The goals in the area of university operations will be achieved under the leadership of the Administration & Central Services Department and the expertise centers, in particular the Real Estate Directorate, the University

Services Department, and the Health, Safety & Environment Department (HSE). There are eight specific departments are participating in the general plan (Fig. 1). In the cloud map, the size of the keyword font represents the frequency of occurrence. That is, the department with larger font takes on more responsibility in practice. In terms of education and research, HSE and Administration & Central Services are responsible for the initiation of the related activities, especially the HSE.

It is essential to mention that the Green Office is responsible for coordinating and initiating the dynamic transformation process of all available resources on campus towards sustainable development in Leiden University, which was established by the HSE in 2016. The Green Office is committed to ensuring that Leiden University becomes more sustainable on all fronts, advancing waste classification management is one of its tasks. Indeed, the Green Office movement began in 2010 as an experiment at Maastricht University, and since then it has grown into an international movement involving large numbers of students and staff. The Green Office model initiated by RootAbility exists in six principles, including an operational team composed of students and staff, official mandate, resources for project implementation, integration with the organizational structure, collaboration with internal and external stakeholders, and professional competence training for members. The Green Office is part of the Administrative and central services of Leiden University and can be supported by the relevant

Table 2 – Action List of Education and Research in Leiden University from 2016 to 2020

No.	Goal	Responsible for initiation	When
EDU1	In 2018 there will be a clear overview of all the activities in the area of sustainability in teaching and research at Leiden University	HSE	2018
EDU2	In 2018 there will be a communications framework in which this overview can be presented and supplemented in a user-friendly way.	Communication	2018
EDU3	In 2018 the possibilities for including a compulsory general studies core curriculum course on sustainability in every bachelor's curriculum will have been investigated.	Centre for Sustainability	2018
EDU4	In 2018 the possibilities of a 'sustainability endorsement' on degree certificates will have been investigated.	Centre for Sustainability	2018
EDU5	From no later than 2018, the Centre for Sustainability will offer a course on 'integrating the theme of sustainability in existing curricula' for interested teaching staff.	Centre for Sustainability	2018
EDU6	No later than 2018, one or more workshops will be held in the Lorentz Center to explore how research in the area of the environment and sustainability can be developed further.	Lorentz Center	2016

Table 3 – List of Waste management goals in Leiden University from 2016 to 2020

No.	Goal	Responsible for initiation	When
WAS1	The external communication of the Administration & Central Services Department (BB) will be 95% digital, reducing its paper use by 40% compared with 2015.	Administration & Central Services	2017
WAS2	Each year the amount of waste per Leiden University student will be reduced, to a maximum of 25 kilos per student in 2020.	HSE	2020
WAS3	The amount of incinerated commercial waste will be less than 250 tons in 2020.	HSE	2020
WAS4	Collection points for plastic, paper and commercial waste will be installed in all University buildings (50 people or more).	HSE	2017
WAS5	From 2017, items that the University no longer needs will be offered to staff and students via a webshop.	HSE	2017

Figure 1. Cloud map of the departments participating in Environmental Policy Plan 2016–2020

internal management and the dedicated advisory committee. Its main objective is to achieve structural sustainability in Leiden University's education, research and facilities, and foster a culture of sustainability on campus to make the university more sustainable.

(c) Leading

To achieve the goals of waste management, Leiden University has adopted a series of publicity and education activities and incentive measures for the campus units and all teachers and students. In terms of publicity and education, Leiden University has been working to raise awareness of environmental policies and measures among staff, students, and external stakeholders through communication activities. Communication takes place digitally through websites, social media, e-mail, blogs and vlogs, videos, apps, and narrowcasting. The Sustainable University is a separate archive on the university's website that maximizes access to environmental policy. In addition, the Green Office sets out Green Paper how universities can play a meaningful role in protecting a sustainable world through education, research, social impact, and their operations. Generally, the Green Paper is usually given away free to teachers, administrators, participating organizations, and interested residents.

In terms of specific activity implementation, Leiden University carries out many concrete activities in practice to ensure the performance of the three spearheads that include preventing waste, separating waste, and recycling in limiting the amount of waste. Concerning waste prevention, Leiden University has undertaken an active campaign to reduce paper use in Administrative & Central Services, and expects to gain experience for application to other departments. In fact, except for marketing and external communications, especially for student recruitment, where paper is still needed to produce brochures, internal communication in the campus's administrative offices is almost entirely via e-mail, websites, and social media to minimize paper use. Also, Leiden University regularly organizes knowledge and publicity activities to advise staff and students on how to prevent waste and to encourage them to participate in waste reduction initiatives.

As for the spearheads of separating waste and recycling, Leiden University pursues more refined waste classification

to limit the amount of waste, that is, to achieve maximum separation at source for better recycling efficiency and effectiveness. Since 2019, Leiden University has further refined the waste classification work to optimize the waste streams with the formation of five major waste streams, including paper and cardboard waste, organic waste and food waste, plastic packaging, metal and drinking cartons (PMD), coffee cups, and residual waste. Coffee cups were introduced as a new waste stream along with PMD recycling in 2019. By collecting coffee cups separately, the PMD stream is no longer contaminated, thus ensuring the desired purity. Meanwhile, there are some other separate waste streams collected on campus, such as wood, construction waste, glass, confidential documents, batteries, printer cartridges, and mobile phones. They are not a major waste stream, but these are also important factors in the recycling of reusable resources on campus. In addition to the residual waste cannot be recycled, the rest of the waste streams are ultimately directed to the recycling of separating resources. A recycling webshop has been set up to provide staff and students with second-hand commodities to promote reuse and reduce waste disposal costs. Also, Leiden University made deserted furniture available to student societies through the Green Office in 2020. Leiden University is mainly committed to reducing the generation of residual waste, while enhancing the degree of recycling of other recyclable waste.

(d) Controlling

Waste management at Leiden University complies with the provisions of the Environmental Management Act, the Environmental Permit, the Activities Act, and the National Waste Management Plan. In this case, fundamental principle of Lansink's ladder is applied in waste management program at Leiden University, which was put forward by the Dutch politician Ad Lansink in 1979. The Lansink's ladder principle was elevated to Dutch environmental law in 1994 and later adopted for the European Union in the 2008 Waste Framework Directive [22]. The priority of waste disposal has been stipulated in this acknowledged standard for waste management, namely prevention, preparing for reuse, recycling, other recovery, and disposal (Fig. 2). According to this waste hierarchy, preventing the waste generation is the best choice, while landfilling is the last resort when the

Figure 2. Waste hierarchy in the European Commission's Waste Framework Directive 2008/98/EC

current treatment methods are not appropriate. All waste must be sorted unless it is unreasonable.

It is naturally crucial to achieving these goals in the Environmental Policy Plan 2016–2020 with a transparent and structured manner. In this context, the administrative office of Leiden University is responsible for monitoring the plan implementation and maintaining contact with the relevant centers of expertise and coordinating activities. Also, the HSE is responsible for implementing the overall environmental policy plan. The primary way to make information available is through the Green Office website and the separate dossier named 'The sustainable university' on the university's new website. The electronic version of the Sustainability Report [23] is the most direct presentation of Leiden University's progress in sustainable development, including specific activities and projects in the areas of sustainable housing, energy, water, and the achievement of goals. The advancement in the waste management program is clearly shown in the Leiden University Sustainability Report 2020, as shown in Table 4. Some of the goals were not fully achieved due to the COVID-19 pandemic and the adjustment of relevant responsible departments. Still, the courage to disclose the data and admit its shortcomings also shows Leiden University's determination to strive for sustainable development.

Results. The establishment of a waste classification management system is a systematic project, involving planning, policy, organization, infrastructure, technology, supervision, and other aspects of work. With the promulgation of national and local waste classification management regulations in China, waste classification in universities is no longer a problem of policy and technology, but an issue of management. Therefore, to facilitate the progress of the waste management program in the Green Campus Initiative in China, it is necessary to analyze the difficulties existing in waste management in universities from the perspective of management. This study selects H University as the object, located in Xinxiang city, Henan province of central China. As a provincial undergraduate university, H University has a medium level of education and development scale nationally, so it is representative to conduct a case study.

Estimation of waste generation at H University

After confirming with the waste transportation company in H University, there are four waste trucks arranged for removal the campus waste four times every day, that is, a total of 16 trucks of waste are cleared out every day, each weighing about 650kg. To estimate the daily waste output per capita, we calculated the total population according to the number of permanent residents on campus, which is the sum of the number of full-time students on Xinxiang Campus

Table 4 – State of the waste management goals in the Environmental Policy Plan 2016–2020

Goals	Status	Responsible	When
WAS1	Not realized	Administrative office	2017
WAS2	Realized	University Facilities Company	2019
WAS3	Not realized	University Facilities Company	--
WAS4	Realized	University Facilities Company & Faculty of Mathematics and Natural Sciences	2017
WAS5	Ongoing	Health, Safety and Environment Department	Since 2019

Table 5 – Estimation parameters of waste output at H University

Number of waste trucks	Number of clearances per vehicle per day	Vehicle load (kg)	Number of permanent residents on campus	Daily waste output (kg)	Per capita daily output (kg)
4	4	650	26540	10400	0.39

(24202) and the number of resident staff and their families (2338) (Table 5).

The calculations are based on the daily waste output while the students are learning in school, not the data when students are absent during summer and winter vacations. If we consider the situation that the students spend 273 days in school excluding summer and winter vacations according to the university calendar, the average annual output per student is about 90.2kg. To understand the difference with foreign universities, this study selected some universities in the Netherlands for comparison. As shown in Table 6, the annual waste output per capita in H University is far more than that at the universities in Netherlands.

Table 6 – The per capita garbage output of some universities

Colleges and universities	Waste output per capita (kg)
H University	90 (per year)
Leiden University	31 (per year)
Utrecht University	55 (per year)
University of Groningen	29 (per year)
University of Amsterdam	29 (per year)

Source: the environmental coordinators of the universities concerned and the university website

Current state of Waste Management at H University

Although relevant national policy documents have stipulated that colleges and universities should set up specific waste management goals, specialized management organizations, incentive mechanisms, and safeguard measures, H University has not taken enough visible actions in these aspects for the time being. The property management division under the Logistics Management Department is mainly responsible for waste management in H University. There is not yet a particular organization to implement the

waste management program and mobilize all faculty units and teachers and students to participate in the waste classification recycling. In the current waste management model, there are many problems in the measures of waste classification. For example, the waste classification standard in H University is still following the traditional dichotomy of recyclable waste and non-recyclable waste, which is inconsistent with the four major categories and 11 sub-categories in the national waste classification standard that includes Recyclable (paper, plastic, metal, glass, and textiles), Hazardous Waste (tubes, household chemicals, and batteries), Food Waste (Household food waste, restaurant food waste and other food waste), and Residual Waste. University is a special kind of community, so the waste sources on campus are similar to the origins of municipal solid waste. The direction of the waste streams on campus is bound to be connected with the municipal waste treatment process. Therefore, the difference in waste classification recycling between universities and cities will inevitably affect the effect and efficiency of waste management. Through a random selection of trash cans in different functional areas for inspection, we found that the correct classification of the waste on campus is insufficient, and the phenomenon of mixed waste dumping is quite common. In addition to the backward waste collection equipment, the lack of education, guidance, and supervision of waste classification behavior of students is also a significant factor for this phenomenon. Besides, the designated waste collection company in H University has always mixed all waste in different trash bins and then transported them to the transfer station for uniform classification. Mixed collection and transportation not only mean the classification behaviors in the dumping process is meaningless but also will lead to secondary pollution, resulting in lower recycling efficiency and higher labor costs.

On a positive note, the kitchen waste in campus restaurants is uniformly recycled by the company designated

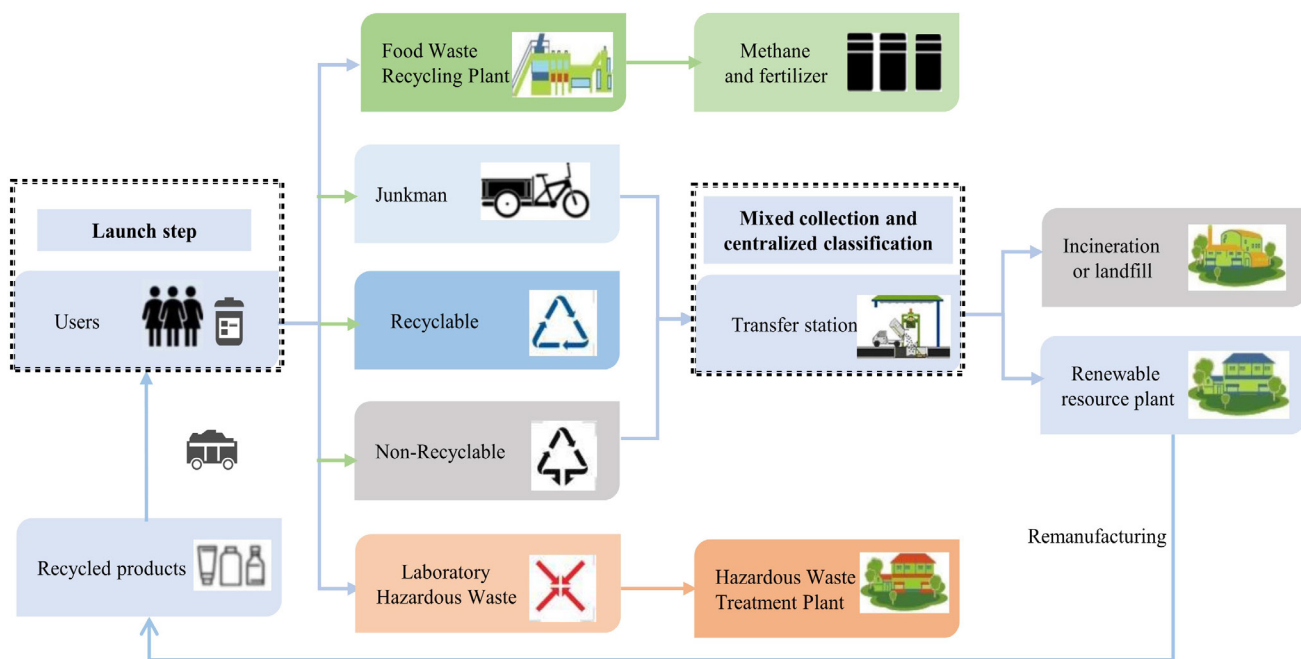

Figure 3. Waste streams collected at H University

by the urban market supervision department for biological fermentation treatment. The hazardous waste produced by the laboratories is also disposed of by a particular outsourcing company designated by H University. In addition, campus junkmen have contributed to waste classification recycling to a certain extent, admittedly, although they have brought inconvenience to campus management. They mainly collect uncontaminated cardboard, plastic bottles, books, and other highly remunerative waste to resell it to waste transfer stations, which protects the value of some recyclable materials and avoids the material contamination caused by mixed collection. The waste streams collected on campus reveal that H University only acts as an intermediary coordinator in waste classification management to transfer waste management services to other enterprises through contract outsourcing (Fig. 3). As a matter of fact, universities should take more responsibility for waste classification management as administrators and leaders of sustainable development on campus.

Discussion. Waste classification recycling on campus is the leading way for universities to contribute to waste reduction and resource recovery. To get rid of the complex predicament of waste classification on campus, the construction of the waste classification management system is particularly significant. Universities that have pioneered and developed waste classification management systems could provide enlightenment for the universities that are about to take relevant action. Therefore, H University should take inspiration from Leiden University's model in implementing the waste management program on campus.

First of all, H University could accomplish top-level design to put waste management program into the CE framework and green campus system. The overall planning and scheme formulation of the waste management program should involve all departments and all university personnel. On the one hand, H University should explore the establishment and improvement of waste classification regulations, standardize the whole process of waste stream on campus, including waste category definition, classification dumping, classification collection, classification transportation, and classification treatment. Also, it is necessary to straighten out the responsibilities and obligations of staff and students in campus waste classification. On the other hand, H universities should carry out regional governance according to different functional areas on campus. On the premise of overall planning, appropriate fine-tuning can be carried out based on the actual situation to improve the campus waste classification program continuously. Meanwhile, it is necessary to set up corresponding authority and responsibility institutions and relevant responsible persons in H University to achieve the goal of the waste management program. The organizational mechanism should be an organizational structure with different levels from top to bottom to promote all units and stakeholders in universities to participate in the waste classification recycling activities.

Moreover, university staff and students are the primary consumers and users of resources on campus. If they are unaware of the significance of waste classification

recycling and the measures that have been implemented on campus, it will directly lead to the demise of the university waste management program. Therefore, H University should popularize the knowledge and value of waste classification widely through publicity and education, and gather the executive power of waste classification from the public. The advantages of teaching resources in colleges and universities could be exerted to integrate the waste management program into the construction of university spirit, teaching spirit, and learning spirit by taking advantage of the curriculum instruction and extra-curricular education. Also, H University should carry out different forms of waste classification publicity and education activities according to different groups to gradually cultivate the awareness and behavior. It should be used to explore the establishment of intelligent waste classification applet could be established based on the campus's new media platform to assist waste classification management. Besides, the completeness of waste classification facilities directly determines the process of waste classification. H University should improve waste classification equipment and infrastructure in combination with the overall plan of waste classification management. Also, it is essential to arrange the waste dumping points and cleaning frequency according to different regions so that waste bins be cleaned up timely to avoid polluting the campus environment and improve the efficiency of waste removal [24].

Finally, it is necessary to expand the public participation in waste classification on campus to stimulate the internal power of waste classification by establishing appropriate reward and punishment mechanisms and supervision mechanisms. Both education and coercion are indispensable. The majority of staff and students should recognize the benefits and rewards of waste classification, and also realize the penalty for not carrying out waste classification activities. If waste classification behaviors could bring not only the intrinsic motivation such as pleasure, but also external motivation such as respect and praise from others and material reward, people's personal initiative will be naturally strengthened. Meanwhile, different forms of punishment for not classifying waste or failing to classify waste correctly can also produce adverse reinforcement effects. Supervision mechanisms are indispensable to the implementation of the waste management program on campus. H University should disclose the waste management work plan, relevant activities, and target realization to both inside and outside the university in accordance with regulations, and consciously accept the supervision of staff and students inside the university, as well as all walks of life in society.

To accomplish waste management successfully rather than just stay at the theoretical level, this study puts forward the project of waste management program at H University to promote the implementation of waste classification recycling on campus.

Simplified project of "Waste Management Program at Henan Institute of Science and Technology" is provided below.

1. Introduction

1.2 Purpose and Background

H University Logistics Management Department has developed this Program to establish standard procedures for the management of wastes generated on campus in accordance with all local and national regulations. These regulations include but are not limited to the government laws and the university stipulations. The purpose of this Program is to protect human health, the environment, and the depletable resources by preventing the release of contaminants through sound, best management practices for waste generation, handling and disposal.

1.3 Scope

This Program applies to all permanent residents and migrants of H University that include but are not limited to the students, faculty, staff, management, and campus visitors.

The waste in this Program refers to all kind of surplus material generated by the H University community in any activity on campus, which includes but is not limited to laboratory research, maintenance, site maintenance, academic instruction, and restaurant service. Waste classification on campus is consistent with the national standards (GB/T 19095-2019), including four categories and 11 sub-categories.

1.4 Principles

The aim of waste management is to maximum improve the recycling efficiency of reusable resources and minimum reduce the quantity of waste going to landfills in accordance with waste hierarchy management. Waste must be treated as a resource and the only waste that should be sent to landfill is the ultimate waste that cannot be reused, recycled or composted. Waste management follows mainly the 3R principle (Reduce, Reuse, Recycle), in which Reduce is the top priority in waste disposal.

- Reduce: where applicable, H University should endeavor to reduce the consumption of materials that generate waste;

- Reuse: where necessary, H University should redistribute surplus materials within the community for reuse;

- Recycle: where necessary, H University should aim at recovering materials that are no longer usable.

2. Organization and Responsibility

To strengthen scientific management in waste classification, the campus waste classification management leading group has been established as the routine proceeding organ with the university rector as the leader,

the vice-rectors who are in charge of administrative work, comprehensive management, student work, personnel work, and logistics work as the deputy leader, and the prominent leaders of Logistics Management Department and secondary faculties as members. The specific work is mainly responsible for various specialized offices or groups under it, including unifying and standardizing the campus waste classification management and mobilizing the functional departments, teachers and students to participate in the waste classification recycling actively, see Fig. 4.

2.1. H University Waste classification management leading group is responsible for:

- Formulating policies for waste classification management;
- Making overall planning and scheme of the Waste Management Program;
- Evaluating and developing the Waste Management Program;
- Forming and reporting on the annual performance of campus waste management;
- Raising funds for Waste Management Program.

2.2. Logistics Management Departments are responsible for:

- Promoting the implementation of the Waste Management Program on campus;
- Providing annual training and/or technical guidance on waste management requirements and procedures to all affected employees;
- Maintaining waste contracts with all the waste recycling and transport companies;
- Facilitating waste minimization efforts with adequate and practical manners;
- Taking effective measures to involve all teachers, students and staff actively participate in waste classification activities;

2.3. Sub-group and relevant sections are responsible for:

- Ensuring employees and students are properly instructed in the requirements of this program;
- Ensuring standard operating procedures based on this Program are developed for waste management, waste minimization, and handling emergencies;
- Ensuring that all employees who handle waste receive initial waste management training in waste management

Figure 4. Organization structure of waste classification management at H University

procedures as well as annual refresher training if required by this Program;

- Ensuring employees and students who fail to follow the Program are retrained and educated;
- Enforcing Program requirements within their areas of responsibility.

2.4. Employees and students are responsible for:

- Learning and following Waste Management Program requirements for comprehensive waste management;
- Participating in training and education in waste separation and disposal;
- Assuming personal responsibility for compliant identification, storage, dumping, and disposal of all wastes generated as a result of his or her any activities;
- Developing and implementing waste reduction measures whenever feasible.

3. Ambitions and implementation

H University will take a three-pronged approach to waste reduction within the priorities, which includes preventing waste generation, strengthening front-end waste classification, and improving back-end recycling. The Logistics Management Department and various faculties will develop the following list of orientations within the next five years through the cooperation with all units at H University.

3.1 Orientation of preventing waste

- Replacing paper for office and meeting documents with electronic files in administrative departments;
- Replacing the paper and pen examination with computer examination for students in some appropriate subjects to reduce plenty of paper waste;
- Promoting reusable cups and cutlery instead of disposable tableware;
- Encouraging the donation of used clothing to reduce the amount of waste;
- Advocating buying meals on demand at restaurants to avoid food waste;
- Offering elective courses related to waste management or resource recycling;
- Integrating the idle bicycles on campus to construct a shared cycling system;
- Constructing an internet second-hand book trading platform.

3.2 Orientation of front-end waste classification

- Replacing the outdated waste collection facilities with those in line with unified national standards;
- Allocating appropriate classification trash bins reasonably according to the different functional areas on campus that generate different category of waste;
- Collecting some particular categories of waste, such as cardboard and plastic bottles, in dedicated waste streams to increase the recovery efficiency;
- Organizing waste classification knowledge contests and/or speech competitions to promote the knowledge of waste classification;
- Setting up particular work-study positions for students to guide and supervise waste classification;
- Encouraging students to set up organizations and associations for promoting waste classification on campus;

- Evaluating and rewarding excellent individuals and units in waste classification.

- Cooperating with on-campus businesses to encouraging the waste classification behaviors with discounts on their mobile phone bills or benefit rewards in nearby convenience store.

3.3 Orientation of back-end waste recycling

- Pulverizing the garden waste and making it into fertilizer by fermentation;
- Making the food waste into organic fertilizer by fermentation;
- Setting up semi-closed waste classification transfer center on campus for carry out secondary classification to avoid mixed collection;
- Cooperating with qualified resource utilization and terminal disposal enterprises to take harmless treatment for wastes that cannot be realized recovery on campus.

4. Supervision and guarantees

During the implementation of this Program, H University will exercise the following supervisory measures to guarantee the performance of waste management.

- Announcing the waste management work plan and overall schedule on the university website;
- Presenting the annual report on waste management that includes the actions taken and goals achieved to accept the supervision of staff and students, as well as all walks of life in society;
- Incorporating the progress of waste management program in all faculties and departments into the annual assessment.

Conclusions. An important step towards sustainability in university waste management is to consider a university as a distinct urban mine [25]. A university can be viewed as an ordinary small city, in which staff and students are the consumers of resources and commodities. The implementation of waste management programs in universities is of great practical significance to the C and the construction of municipal waste management system. From the perspective of management, this study analyzed the experience of Leiden University in waste management and the problems existing in the waste management program of H University in China. Leiden university's waste management plan and goals are set out in its environmental policy plan, which elaborates on how it intends to operate to meet its responsibilities in the area of environment and sustainability. We listed the specific goals, responsible departments, and implementation status of the accountabilities of the fields of education and research and waste. To achieve the waste management goals, Leiden University has adopted a three-pronged approach to reduce waste, including preventing waste, separating waste, and recycling. The annual sustainability report is an effective way to demonstrate the effectiveness of waste management and the university's continuous commitment to sustainable development.

Moreover, we found that H University had some problems in waste management program, such as lack of plans and related organizations, lagging waste classification standards and equipment, low degree of waste classification recycling, insufficient waste classification education and

publicity, and lack of control and supervision measures. The findings show that H University could get the following enlightenment from Leiden University regarding waste management. H University should accomplish top-level design on the waste management program which involves clear plans, goals, and schedules. Also, it is necessary to set up corresponding authority and responsibility institutions to promote all units and stakeholders in H University to participate in the waste management program by taking multiple measures of publicity and education. Furthermore, H University should establish innovative reward and punishment mechanisms and supervision mechanisms to stimulate the endogenous power of waste classification recycling. To accomplish waste management successfully, this study attempts to propose the specific waste management program for H University. The problems in waste management at H University are representative in China, so our findings can provide a reference for the universities with similar situations.

We acknowledge it is not easy to achieve waste classification in large communities with huge populations

like universities. H University could also be innovative in applying new scientific technology to the waste management program. For example, with the development of artificial intelligence technology in waste management, the artificial intelligence waste classification recycling bins can realize real-name waste dumping, entire category waste collection, and intelligent supervision. The users' identity could be confirmed by campus card or facial recognition when they dumping waste. After they finish dumping waste, their mobile App will receive voice and message prompts for correct or incorrect classification. Users are rewarded with electronic points that can be redeemed for daily necessities if they correctly dump their waste in the appropriate bin. Or, the trash can estimate the probability of the users' error by analyzing past dumping behavior with an algorithm when they make a mistake, and then decide whether to deduct the user's personal credit score or retrain the user with waste classification knowledge. Therefore, how to guide and supervise waste classification behaviors effectively with the assistance of artificial intelligence technology could be focused on in the future research.

References:

1. Liu, W. (2014) Practice of green campus in U.S.A and its enlightenment to development of green campus in China. *Green Building*. No. 1, pp. 54–57.
2. Foundation for Environmental Education. Eco-Schools. Available at: <https://www.ecoschools.global>.
3. Pang, J. (2020) Successful experience and enlightenment of green campus construction in university. *Fortune Today*. No. 1, pp. 159–160.
4. Yang, Y., Chen, Z., Duan, C. (2018) The path of university culture construction based on new development concept. *Journal of Sichuan University of Science & Engineering (Social Sciences Edition)*. Vol. 33, no. 6, pp. 64–87.
5. Ministry of Housing and Urban-Rural Development of China. Green campus evaluation standards (GB/T 51356-2019). Available at: http://www.mohurd.gov.cn/wjfb/201909/t20190911_241758.html/
6. Zhou, J. (2021) Action research on the establishment of green primary and secondary schools. *The Education of Innovative Talents*. No. 2, pp. 51–55.
7. Gan, W. (2020) Analysis on key points of municipal solid waste management mode of garbage classification and recovery. *Regional Governance*. No. 43, pp. 46–47.
8. Ministry of Education of China. Notice on promoting the classification and management of household garbage in schools. Available at: http://www.moe.gov.cn/srcsite/A03/s3013/201802/t20180211_327270.html.
9. The State Council of China. Notice on the comprehensive implementation of domestic waste classification in cities at prefecture-level and above across the country. Available at: http://www.gov.cn/xinwen/2019-06/11/content_5399088.htm.
10. Zhang, K., Zheng, L., Wu, X., Huang, Y. (2020) Investigation on classified collection and resource utilization of domestic waste in colleges and universities--Taking Pukou campus of Nanjing Agricultural University as an example. *Environment and Development*. Vol. 32, no. 10, pp. 214–217. DOI: <https://doi.org/10.16647/j.cnki.cn15-1369/X.2020.10.122>.
11. Li, Z., Huang, Y., Hu, Y., Cai, Y. (2020) Analysis on the status quo of domestic waste recycling in colleges and universities and suggestions for standardized management. Taking the main campus of Central China Normal University as an example. *Recyclable Resources and Circular Economy*. Vol. 13, no. 11, pp. 21–24.
12. Lv, W., Du, J. (2016) Japan's waste classification management experience and its inspiration to China. *Journal of Central China Normal University (Humanities and Social Sciences)*. No. 1, pp. 39–53.
13. Han, Y., Lu, X. (2021) Enlightenment of Swedish domestic waste classification management experience to China. *Journal of Hebei University of Environmental Engineering*. Vol. 31, no. 1, pp. 87–90. DOI: <https://doi.org/10.13358/j.issn.2096-9309.2020.0910.02>.
14. Chen, M. (2021) Comparative research on the effects of international MSW classification models and suggestions to China. *Journal of Xi'an Jiaotong University (Social Sciences)*. Vol. 41, no. 3, pp. 113–122. DOI: <https://doi.org/10.15896/j.xjtuskxb.202103012>.
15. Zhu, Z., Wang, W., Xu, Y., Wang, X., Xia, Y. (2021) Experience and enlightenment of international advanced urban municipal solid waste management policy. *Environmental Protection*. Vol. 49, no. 6, pp. 62–66. DOI: <https://doi.org/10.14026/j.cnki.0253-9705.2021.06.015>.
16. Li, W., Qin, L. (2020) Green management: Participation, discipline and coordination mechanisms: The experience and enlightenment of garbage classification in Japan. *Contemporary Economy of Japan*. Vol. 39, no. 1, pp. 52–67. DOI: <https://doi.org/10.14026/10.16123/j.cnki.issn.1000-355x.2020.01.005>.

17. Dai, Y., Tao, Q. (2016) Analysis of the disciplinary system of garbage classification in developed countries (regions) and its enlightenment to China. *Journal of Anhui Agricultural Sciences*. Vol. 44, no. 32, pp. 242–244. DOI: <https://doi.org/10.13989/j.cnki.0517-6611.2016.32.079>.
18. Li, X., Yang, Y., Yang, L., Wang, X., Liu, J., Tao, Y. (2019) Ocean plastic policies in EU and its member states and the related enlightenment to China. *Marine Science Bulletin*. Vol. 38, no. 1, pp. 14–19.
19. Su, Y., Wang, L. (2018) Enlightenment of resource utilization of Korea's construction waste to China. *Construction Economy*. Vol. 39, no. 12, pp. 21–25. DOI: <https://doi.org/10.14181/j.cnki.1002-851x.201812021>.
20. Universitas Indonesia. Archive Rankings of UI GreenMetric World University Rankings. Available at: <https://greenmetric.ui.ac.id/rankings/archive>.
21. Leiden University. Environmental Policy Plan 2016–2020. Available at: <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/algemeen/duurzaamheid/environmental-policy-plan-2016.pdf>.
22. Ghafalkar, M., Court, R., Campbell, C., Ali, Z., Hillier, G. (2015) Analysis of waste hierarchy in the European waste directive 2008/98/EC. *Waste Management*. Vol. 39, no. 5, pp. 305–313.
23. Leiden University. Sustainability Report. Available at: <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/algemeen/over-ons/jaarverslagen/2020/summary-of-2020-sustainability-report.pdf>.
24. Qiu, S., Deng, X., Li, Y., Xie, X. (2019) Exploration of daily waste classification management system of universities in Ganzhou city. *Modern Business Trade Industry*. Vol. 40, no. 36, pp. 109–110. DOI: <https://doi.org/10.19311/j.cnki.1672-3198.2019.36.058>.
25. Ongondo, F.O., Williams, I.D., Whitlock, G. (2015) Distinct urban mines: Exploiting secondary resources in unique anthropogenic spaces. *Waste Management*. Vol. 45, pp. 4–9. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2015.05.026>.

Цюй Дунсюй, аспірант, Сумський національний аграрний університет (Суми, Україна) Хенанський університет науки і технологій (Хенань, Китай)

Шевченко Т.І., к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет (Суми, Україна)

РОЗРОБЛЕННЯ ПРОГРАМ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В УНІВЕРСИТЕТАХ КИТАЮ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ НІДЕРЛАНДІВ

Стаття спрямована на пошук можливостей розвитку системи поводження з відходами у Хенанському університеті науки і технологій на основі вивчення відповідного досвіду університетів Нідерландів, що відносяться до числа прогресивних згідно UI GreenMetric World University Rankings. У дослідженні викладено результати вивчення досвіду Лейденського університету та представлено проект програми поводження з відходами для Хенанського університету науки і технологій.

Ключові слова: циркулярна економіка, зелений кампус, сталий розвиток, поводження з відходами.

Дата надходження до редакції: 10.09.2021 р.

НОТАТКИ